

RECU LL CRITIC DE FONTS PER A
L'ESTUDI DE LA HISTORIA, CULTURA
I LLENGUA DELS ALANS

Agusti Alemany i Vilamajó

Agustí ALEMANY i VILAMAJÓ
Llicenciat en Filosofia i Lletres (Filologia Clàssica)

Tesi Doctoral

**RECALL CRÍTIC DE FONTS
PER A L'ESTUDI DE LA
HISTÒRIA, CULTURA I LLENGUA
DELS ALANS**

Director de la Tesi:
Dr. José FORTES FORTES
Professor Titular de Lingüística Indoeuropea
de la Universitat Autònoma de Barcelona

Vist i plau del Director

Dr. José Fortes Fortes

**Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana
Facultat de Filosofia i Lletres
UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA**

Febrer 1997

*Als meus pares,
Agustí i Júlia*

PREFACI

duros aeterni Martis Alanos

Luc. Civ. 8, 223

*... la nació amarga i ivarçosa,
la que va a les amplàries de la terra per ocupar residències no seves.
És terrible i redubtable, i d'ella surt l'estrall,
els seus cavalls són més lleugers que els lleopards i s'afuen més que els llops del vespre.
I guimben els corsers dels seus genets, vénen de lluny, volen;
com una àguila que cuita a devorar, ve cada un cap a la violència.
De Gomer llurs cares devers l'est, aplega captius com l'arena!
Ella rai, contra els reis, es burla d'ells i els prínceps li són la riota.
Ella es riu de tota fortalesa, amuntega terra i la pren;
aleshores torniola com el vent i passa i fa de la seva força el seu déu.*

Hab. 1, 6-11

Armament d'un guerrer alà, segons un dibuix d'U. KANUKOV per al llibre de A.Kh. MAGOMETOV, *Kul'tura i byt osetinskogo naroda*, Ordzonikidze 1968, p. 297

PREFACI

El passatge del profeta Habacuc que encapçala aquesta obra, relatiu, segons els comentaristes, als caldeus o potser a Alexandre el Gran, fou utilitzat ja per René Grousset per a engrescar des de la primera pàgina els lectors del seu *L'Empire des Steppes* amb una imatge colpidora; i, de fet, si hom no sap quin és el poble al·ludit per aquests versets, no cal fer un gran esforç per a imaginar un núvol esfereïdor de nòmades assedegats de botí, abalançant-se d'improvís com llops famèlics sobre els enclavaments de llurs veïns sedentaris. Escites, hunnes o mongols, el nom és el menys important, ja que cada època ha tingut ocasió de veure com sorgien de les estepes noves hordes salvatges que només el pas del temps ha apaivagat i enfonsat en l'oblit; les conseqüències, però, sempre han estat les mateixes, i els centaures del nord han esdevingut el pitjor malson de les civilitzacions d'Euràsia fins a l'aparició i generalització de les armes de foc.

Lluny dels tòpics, però, més enllà dels límits del món conegut pels antics, s'han estès pobles innumbrables sense història que han forjat imperis governats a cavall que gairebé no han transcendit perquè llur àrea d'influència no es trobava a l'abast de l'ull dels cronistes; imperis d'un dia, fruit de l'èxit esporàdic d'un capitost o de l'amalgama sobtada d'elements heterogenis que sovint no han sobreviscut durant més d'una generació a les forces centrífugues que els animaven, però que han deixat a la posteritat, si més no, la memòria d'un nom intermitent.

Aquest podria ser el cas dels alans: un nom de ressons atàvics, que potser volia ressuscitar la identitat o, si més no, el prestigi cultural d'una comunitat ària que havia deixat d'existir feia segles, i que va experimentar una sort diversa durant mil cinc-cents anys des de les aigües de l'Atlàntic fins a les de la mar del Japó, amb el Caucas i les estepes pòntiques com a centre neuràlgic d'una activitat constant que, com ja va saber veure el vers de Lucà, es va desenvolupar sempre a l'ombra d'un Mart etern. És ben cert que potser d'altres assoliren un renom més gran o fites d'una major envergadura, però l'interès dels alans radica justament en el fet que,

fora d'episodis puntuals, quasi no evolucionaren al llarg de tota la seva història, i que llur cultura, continuadora directa de l'escito-sàrmata, pot il·lustrar diferents aspectes de la vida d'un poble nomada estepari indo-iranià recent i, gràcies al seu caràcter arcaic, ajudar a comprendre estadis més primitius del món indoeuropeu en general, per a l'estudi dels quals no comptem amb el testimoni de fonts escrites.

L'objectiu del present treball ha estat recollir, classificar, traduir –quan ens ha estat possible; quan no, extractar– i comentar tots els testimonis sobre els alans que ens han estat accessibles. Dos treballs monogràfics sobre aquest tema ens havien precedit, obra d'un bizantinista i d'un medievalista, respectivament: «Els alans segons les notícies dels autors clàssics i bizantins»¹ de Julian Kulakovskij i la «Història dels alans a occident»² de Bernard S. Bachrach; però, mentre que el primer era una síntesi ràpida en setanta-dues pàgines de tota la història dels alans a partir d'una selecció de fonts de la tradició occidental, el segon només estava interessat en el període que anava fins a les grans invasions i en una sèrie de qüestionables reminiscències culturals que li feien dedicar cinquanta pàgines només a l'assimilació dels alans europeus, a partir d'un brodat de conjetures deduïdes d'unes fonts massa exigües. Segons el nostre parer, però, escriure una història dels alans és una tasca, ara per ara, fora de les nostres possibilitats i de les de qualsevol estudiós que vulgui enfrontar el tema d'una manera objectiva.

El nostre esquema de treball ha estat el següent:³

I. Introducció	IX. Fonts Georgianes [B]
II. Fonts Llatines [A]	X. Fonts Hebrees [A]
III. Fonts Gregues [A]	XI. Fonts Iràniques [A]
IV. Fonts Llatines Medievals [A]	XII. Fonts Mongols [B]
V. Fonts Bizantines [A]	XIII. Fonts Russes [A]
VI. Fonts Àrabs [B]	XIV. Fonts Siriaques [B]
VII. Fonts Armènies [A]	XV. Fonts Xineses [B]
VIII. Fonts Catalanes Medievals [C]	XVI. Conclusions

Com pot deduir-se del mateix, l'ordenació de les fonts greco-llatines (II.–V.), les més importants, ha estat cronològica, i la de la resta (VI.–XV.), alfabètica, a causa de la dificultat a l'hora d'establir criteris objectius per a preposar les unes a les altres. El mètode de treball emprat per a cada capítol –alguns són molts breus i gairebé només volen donar testimoni de les possibilitats a l'abast– ha depès dels meus coneixements i possibilitats d'accés a cada llengua en particular; tanmateix, sempre hem tractat d'adquirir-ne les mínimes nocions indispensables per tal d'incloure petites citacions del text original i transliterar amb la màxima cura possible antropònims, topònims i etnònims.

Cada capítol (X) conté, a més de petites introduccions generals a cada secció, els autors i obres estudiats per ordre alfabètic, així com un onomàsticon final amb l'antroponímia que documenten, seguint sempre una numeració consecutiva (X.1, X.2, X.3, etc); els paràgrafs dedicats a cada font van encapçalats per una petita nota literària i, a continuació, hom pot trobar els diferents passatges de llurs obres que interessin al nostre estudi amb les subdivisions en cada cas oportunes (X.1.1, X.1.2, X.1.3; X.1.1.a, X.1.1.b, X.1.1.c, etc); el comentari, cas d'haver-n'hi, anirà sempre indicat pel signe ©.

No hem tractat aquí de la llengua dels alans, que demanaria un estudi més aprofundit que esperem enllestir en un futur proper, i, en conseqüència, tampoc dels tres principals monuments que se'n conserven (la inscripció del riu Zelençuk,

¹ Ju. KULAKOVSKIJ, *Alany po svedenijam klassičeskikh i vizantijskikh pisatelej*, Kiev 1899.

² B.S. BACHRACH, *A History of the Alans in the West*, Minneapolis 1973.

³ Fonts amb [A] text, traducció i comentari; [B] resum i comentari; [C] text i comentari.

els versos de la *Theogonia* de Joan Tzetzes i la llista dels jazons), ja que cadascun ha estat l'objecte d'estudis monogràfics anteriors, sovint recents, que el lector podrà consultar amb les màximes garanties.⁴

El nostre treball s'ha beneficiat d'una beca de formació de personal investigador de la Universitat Autònoma de Barcelona (1990-93) i d'un ajut per a una estada de curta durada a l'estranger de la CIRIT (1996).

Quan l'estiu del 1989, en el decurs d'una conversa amical, En Santiago Pérez va proposar-me aquest tema, mai no vaig pensar que hi esmerçaria més de set anys de la meua vida. Des del principi, el meu principal suport fou el meu professor, director i amic En José Fortes, que em va animar a encarar-me amb un estudi que, malgrat la seva complexitat, sovint no ha estat acollit com una alternativa seriosa a altres disciplines més consagrades de la filologia clàssica en general i la lingüística indoeuropea en particular. Els alans m'han portat quatre vegades a Alemanya i, en concret, a les biblioteques i universitats de Mainz, Frankfurt, Köln, Bonn i Saarbrücken. La estada de treball de l'any 1990 a Mainz fou possible gràcies a l'amabilitat de Na Sabine Schäffer; la nostra investigació, però, va donar un gir decisiu només quan En Javier Velaza ens va posar en contacte amb En Jürgen Untermann i aquest, al seu torn, amb En Rüdiger Schmitt, fet que ens va facilitar la consecució de la nostra investigació, amb uns mitjans i un assessorament que mai no hauríem somiat, en tres estades posteriors a Köln (1991) i Saarbrücken (1992 & 1996). El capítol sobre les fonts xineses fou objecte de la revisió de Na Dolors Folch; aquells relacionats amb l'*Oriens Christianus*, de la d'En Sebastià Janeras; així mateix, En Manel Balasch i En Jordi Cors van tenir l'amabilitat de llegir i corregir l'obra en la seva darrera fase, mentre que N'Adela Barreda i En Raimon Blancafort van ajudar-me a enllestir-ne les taules cronològiques i l'índex. A més, tinc un deute d'especial gratitud amb En Pere Villalba perquè, tot i que les malifetes dels alans mai no l'han acabat de convèncer, sempre m'ha recolzat des que, per culpa seva, vaig endinsar-me en el món de la filologia clàssica. Sense oblidar, és clar, la paciència dels meus pares.

Totes aquestes persones tenen el meu agraïment més sincer.

Bellaterra, febrer de 1997

⁴ Per a la inscripció del Zelenčuk, L. ZGUSTA, *The Old Ossetic Inscription from the River Zelenčuk*, Viena 1987; per als versos de Tzetzes, R. BIELMEIER, "Das Alanische bei Tzetzes", a W. SKALMOWSKI & A. VAN TONGERLOO, *Medioiranica (Orientalia Lovaniensia Analecta 48)*, Lovaina 1993, pp. 1-28; per a la llista dels jazons, J. NÉMETH, *Eine Wörterliste der Jassen, der ungarländischen Alanen*, Berlín 1959.

I. INTRODUCCIÓ

1.1. L'etnònim *al[l]ân-. A partir del s. I dC, les fonts clàssiques comencen a esmentar amb certa assiduitat, més enllà de les fronteres nord-orientals de l'imperi romà, un poble «bàrbar» conegut com *Alani* (§ 2.1)¹ pels autors llatins i com Ἀλανοί (§ 3.1)² pels grecs. Aquest grup humà, del qual no semblen existir notícies anteriors a l'occident, tot i que hom ha mirat de relacionar-lo amb els *Alan* (§ 15.8)³ dels annals xinesos de la dinastia Han, va mantenir des d'aleshores una presència constant en els esdeveniments de la zona, participant alhora en grans migracions que sovint el van portar fins als confins d'Europa i Àsia. Per aquest motiu, malgrat que la seva cultura material fou quasi sempre àgrafa i no ens ha pervingut fins avui cap registre escrit en «llengua alana» sobre les seves activitats, trobem arreu vestigis dels seus contactes amb diverses civilitzacions.

1.1.1. Les fonts clàssiques identifiquen els alans sovint com a escites (Σκύθαι, *Scythae*),⁴ sàrmates (Σαρμάται, *Sarmatae*)⁵ o massagetes (Μασσαγέται, *Massagetae*);⁶ tanmateix, des del segle passat hom està d'acord en veure-hi,

¹ Variant *Halani* en autors tardans (cf. *TLL* I 1479 s.v. *Alâni*).

² Variants: Ἀλαῦνοι (Ptolemeu § 3.17), Ἀλαναῖοι (Eusebi § 3.8), Ἀλαῖνοι (Joan Lidi § 3.11), Ἀλανες (*Vita Alexandri* § 5.19).

³ També en la forma *Alanliao* (§ 15.5) = **Alan* + **Liu*.

⁴ Josep (§ 3.12.2) τὸ δὲ τῶν Ἀλανῶν ἔθνος ὅτι μὲν εἰσι Σκύθαι; Απρία (§ 3.2.1) οἱ δὲ Σκύθαι / ἐπελαύνοντας τοὺς Σκύθας; Ptolemeu (§ 3.17) Ἀλαῦνοι / Ἀλανοὶ Σκύθαι; Lluçia (§ 3.13.1) κοινὰ γὰρ ταῦτα [sc. vestit i llengua] Ἀλανοῖς καὶ Σκύθαις.

⁵ Marcià (§ 3.14) τὸ τῶν Ἀλανῶν Σαρμάτων ἔθνος; cf. Tàcit (§ 2.13.1), qui anomena *Sarmatae* els alans de Josep, així com Marcial (§ 2.6.1) *nec te Sarmatico transit Alanus equo*.

⁶ Cassi Dió (§ 3.4.1) ἐξ Ἀλανῶν (εἰσὶ δὲ Μασσαγέται); Ammià (§ 2.18.1–2) *Halanos ... veteres Massagetas* (per a la forma arm. *Mazk'owt'k'* § 7.6.1). Aquest nom tindrà certa acceptació en època bizantina; vid. la «qüestió massageta» (§ 5.20). Són anomenats colcs o lazos per Joan

almenys en l'origen, un grup sàrmata, predecessor dels actuals ossets del Caucas central, que hauria parlat, en conseqüència, una llengua irànica mitjana nord-oriental.⁷ A més de la forma greco-llatina i del ja esmentat xinès *Alan*, trobem documentat el nom en les inscripcions del rei sassànida Šâbuhr I i del gran mag Kirdîr en el persa mitjà 'l'n'n BBA, part 'l'nn TROA /dar-i Alânân/ "la porta dels alans" = el pas de Darial (§§ 11.4–11.5); en neopersa es manté la forma pl. *Alânân* (§ 11.8), el sg. de la qual, *Alân*, és adoptat pels autors àrabs, els quals, en tractar de reconèixer-hi l'article, la donen sovint incorrectament com *al-Lân*⁸ (§ 6.1); finalment, en siríac trobem *Alanâyê* (§ 14.1), en armeni clàssic *Alank'* (nom. pl. § 7.1) i en georgià el topònim *Alanet'i*⁹ (§ 9.1 n. 1). La crònica medieval de Ramon Muntaner esmenta ja la forma catalana *los alans* (§ 8.2).¹⁰

1.1.2. Alguns autors antics tractaren ja d'establir l'etimologia del nom dels alans; així, Ammià (§ 2.18.2) *Halani ... ex montium appellatione cognominati*) i Isidor (§ 4.17.3.a *Lanus fluvius ... a quo Alani dicti sunt*). A partir de la conjectura d'Ammià, que sembla tenir el seu origen en els "munts alans" (τὰ Ἀλανὰ ὄρη) de Ptolemeu (§ 3.17.3), hom va voler derivar l'etnònim del mot turco-mongol per a "muntanya".¹¹ D'altres etimologies ja superades del nom dels alans són la que en postulava un origen a partir del sànscrit *arana-* "llunyà"¹² i la que el remuntava a un

Lidi (§ 3 11) Κόλχοι οἱ καὶ Λαζοὶ λεγόμενοι εἰσιν οἱ Ἀλαινοὶ i també gots per Procopi (§ 5 15 3.a) Ἀλανοὺς . Γοτθικὸν ἔθνος; ambdues confusions poden explicar-se per llur participació en les guerres perses (pel domini de la Làzica) i vàndales del s. VI.

⁷ En una memòria sobre els pobles del Caucas adreçada per l'aristòcrata polonès al servei de Rússia Jean Potocki l'any 1805 al príncep J.A. Czartoryski, llegim: "les Ossètes ont été chrétiens sous les empereurs grecs et formaient la diocèse d'Alanie" (cf. BEAUVOIS 1978:184). Fou el mateix Potocki qui, més endavant, va instruir Heinrich Julius von Klaproth (1783-1835) per al seu viatge etnogràfic al Caucas, que donaria com a fruit l'obra *Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807 und 1808* (I-II, Halle & Berlin 1812-14); en un annex d'aquesta, titulat *Kaukasische Sprachen*, trobem per primera vegada la hipòtesi de l'origen escito-sàrmata de l'osset; en un treball posterior, la "Mémoire dans le quel on prouve l'identité des Ossètes, peuplade du Caucase, avec les Alains du moyen-âge" (1822), completaria la seqüència escito-sàrmates > alans > ossets, que hom demostraria més tard també per a la llengua; cf. MILLER 1887:39; ABAJEV 1949:248, BIELMEIER 1979:74-76

⁸ Altres formes tardanes: *al-Allāniyya* (*Tā'rix Bāb al-Abwāb* § 6.21.3), *al-'Allân & 'Allāniyya* (*Abū'l Fida'* § 6 3.1, *Baybars al-Mansūrī* § 6 6 1, *Ibn 'Abd al-Zāhir* § 6 9 1), *al-Lāniyya* (*Ibn Xaldūn* § 6.13.1).

⁹ Forma rara enlloc de l'habitual georgià antic *Ovset'i*, modern *Oset'i* (§ 1.2.1).

¹⁰ Altres testimonis menys segurs són: (a) el topònim *Alanmi*, nom xinès de la capital del regne de Boxârâ en el *Tangshu*, explicat com **Alan-mêθ* "Alanensiedlung" per HAUSSIG 1953:423 & ALTHEIM 1959-62[I]:56 (cf. CHAVANNES 1900:331); tanmateix, HUMBACH 1969:37 fa notar que el sogd *mêθ* significa "dia" i no "població" (sogd & cor. *myθ*, *šughnī mêθ* < **maiθa-*); (b) BAILEY 1970:70 afirma que, segons un document xinès datat l'any 886, un déu *Alan* era adorat a la ciutat no xinesa de Qomul (Qamul, Khamil), més enllà de Turfan; (c) HUMBACH 1969:35-36 ha volgut veure el nom dels alans en el primer element *al-* de la llegenda greco-bàctria <*αλχαν[ν]ο*> (vid. § 11.7).

¹¹ W. TOMASCHEK *RE* I1 [1893] 1282 "damit fällt die übliche alberne Herleitung des Wortes *Alani* von mandžur. *aln*, mongol. *aola*, *achola* «Gebirge»" (cf. GRØNBECH-KRUEGER 1976:61 s.v. mong. *aγula/n* "mountain"); bibliografia sobre altres etimologies turques de l'etnònim *alan* en aquest sentit («Bergbewohner») o en d'altres («Sohn») recollida per BIELMEIER 1977:289 n. 53.

¹² W. TOMASCHEK *RE* I1 [1893] 1282 "fern, abgesondert, in der Steppe lebend"; ell mateix reconeix, però: "doch fehlt die entsprechende Form den iranischen Dialekten".

ide. *elen (air. *alan) basant-se en l'eslau *jelen' > rus olen' "cérvol".¹³ Tanmateix, avui dia, quant a això, hom admet només dues possibilitats, ambdues estretament relacionades: [a] l'etnònim air. *aryâna- "ari" & [b] el genitiu plural air. *aryânâm; en ambdós casos, es troba subjacent l'adjectiu air. *arya- "ari".¹⁴ Val a dir que, tot i que no és possible una opció inequívoca perquè ambdues formes donen el mateix resultat fonètic, la majoria dels investigadors s'inclinen pel derivat *aryâna-, a causa del seu valor semàntic més apropiat.¹⁵

1.1.3. En un principi, aquesta conjectura va trobar escepticisme, ja que l'oss.ir. *ir* dig. *iræ*, adj. *iron*, nom dels ossets orientals, ja havia estat vist amb anterioritat com el resultat d'una forma air. *a(i)rya- "ari", en bona part per influència del topònim np. *îrân* "Iran" (< pm. *êrân-šahr* < air. *aryânâm *xšaθram* "el regne dels aris"). Ara per ara, però, la teoria pot considerar-se plenament acceptada¹⁶ i, sense entrar a fons en el problema de l'etnogènesi, sembla evident que els alans van néixer, doncs, com una confederació tribal heterogènia, gràcies a la unificació d'una sèrie de grups nord-iranians sota la invocació d'un origen "ari" («Ariertum») comú.¹⁷ Encara avui, l'osset modern conserva l'antic etnònim, tot i

¹³ R. JAKOBSON *apud* VERNADSKY 1943:82, qui addueix: "le cerf jouait un rôle important dans la mythologie alaine et, par conséquent, on peut y voir une sorte d'emblème national des Alains" (cf. HUMBACH 1969:34 n. 5).

¹⁴ Hipòtesi de F.C. ANDREAS a GAUTHIOT 1923:III; cf. JACOBSON 1922:234; SKÖLD 1925:68 n. 1; CUNY 1926:200; SZEMERÉNYI 1951:75 n. 1; HARMATTA 1970:78 n. 76; BIELMEIER 1977:288 n. 53 & 1989:241.

¹⁵ Així GERSHEVITCH 1955:486; ABAJEV 1949:156; 1958-89[I]:47 s.v. *allon*; 1979:281; HUMBACH 1969:34; BIELMEIER 1977:289 n. 53 & 1989:241.

¹⁶ Per a oss. *ir* < air. (av.) *airya-, cf. HÜBSCHMANN 1887:41 & MILLER 1903:17 *sub* 4.2; tanmateix, segons ABAJEV 1949:245-47 & 1958-89[I]:545-46 s.v. *ir / iræ*, la connexió habitual amb l'air. *arya-*, *aryâna-*, np. *îrân* presenta dificultats fonètiques tan serioses, que cal refusar-la:

– 1. quant a l'explicació de la *i* inicial a partir d'una forma epentètica *airya-*, l'assumpció de l'epèntesi per a l'osset en aquest cas és arbitrària (cf. oss. *dælæ* "abaix" < air. *adari & oss. *wælæ* "dalt" < air. *upari, amb evolució *-ri-* > *-l-* & sense epèntesi);

– 2. si la *i* inicial remuntés a un diftong *ai* fruit de l'epèntesi, en dialecte digor hom esperaria una forma *er (cf. el preverbi ir. *îv-* dig. *ev-* < air. *aibi- & ir. *midæg* dig. *medæg* "dins" < air. *maidyaka-);

– 3. si la *i* inicial remuntés a un diftong *ai*, l'accentuació del mot *iron*, d'acord amb la prosòdia de l'osset (primera síl·laba llarga sempre tònica), hauria de ser *iron; el fet que l'accent caigui sobre la segona síl·laba (*irón*), però, no deixa cap dubte que la *i* inicial fou breu des de temps immemorial i no pot provenir d'un diftong;

– 4. el grup *-ry-* dóna en osset *-l(l)-*, de manera que de *arya- hom esperaria un oss. *al-* i no *ir-*;

– 5. l'evolució normal de l'air. *aryâna- és l'oss. *allon*, en antic osset ("staroosetinskoje") *al[l]ân.

Contra la hipòtesi *alan* < air. *aryana-* trobem ZGUSTA 1955:264 (la forma 'Αλαῦνοι de Ptolemeu § 3.17.1, base de la seva crítica, és exclusiva d'aquest autor, qui també parla de 'Αλανοί, i podria estar influenciada pel nom dels 'Αλαῦνοι celtes) & HARMATTA 1970:79 & 105. Una solució de compromís és la que dóna GERSHEVITCH 1955:486 n. 1, qui conjectura la pervivència de l'antic *arya- al costat del seu desenvolupament *ala- i una evolució posterior *ira- per palatalització de la *a* inicial després que l'evolució *-ry-* > *-l-* deixés de ser productiva; cf. BAILEY 1959:98 "a different umlaut development or possibly a word from a different group of speakers" & BIELMEIER 1977:12.

¹⁷ Quant a la documentació i significat del mot "ari", *vid.* un estat de la qüestió recent a H.W. BAILEY *Elr* II [1987] 681-83 s.v. *Arya* (sobre els alans en concret p. 682a). En aquest sentit, hom ha volgut relacionar l'etnònim *arya- subjacent en el nom dels alans amb l'av. *Airitanðm Vaējō* "la plana ària", nom del primer país creat per Ahuramazda, sovint equiparat amb l'antiga Coràsmia, la regió del curs inferior de l'Oxus o Āmû-daryâ (cf. CHRISTENSEN 1943:75-76). GERSHEVITCH 1955:486 afirma (seguint F.C. ANDREAS): "it would even seem possible that the tribal name

que només en contes, en la forma *allon* < air. **aryâna*-.¹⁸ Els mingrelians anomenen els turcòfons karatxai *alani*, probablement perquè aquest poble ocupa avui un antic territori alà; així mateix, en mingrelià *alani k'oç'i* significa "home heroic" (cf. inguix *alæ* "príncep") i *alanuroba*, "torneig".¹⁹ L'antropònim oss. *Alan*, en canvi, ha estat reimportat de l'angl. *Alan*, fr. *Alain* < ll. *Alanus*, que es remunta a l'època de les invasions.²⁰

1.2. L'etnònim *âs- El Caucas central allotja encara avui un poble singular, el dels ossets, que totes les evidències assenyalen com a descendent dels alans medievals. Uns 480.000 d'acord amb el cens del 1979, parlen una llengua irànica nord-oriental, el darrer vestigi de l'antic escito-sàrmata, que presenta dos dialectes principals, el digor (oss.dig. *Digoron ævzag*) o osset occidental & l'iron (oss.ir. *Iron ævzag*) o osset oriental. Mentre que l'iron és el dialecte majoritari, el digor és més arcaïtzant i, per tant, de més utilitat per a la reconstrucció de la llengua dels alans; ambdós es troben envoltats per llengües caucàsiques (georgià al sud, kabardí i txerkès al nord i a l'oest, inguix i txetxè a l'est) i turques (nogai, karatxai i balkar al nord i a l'oest).²¹

1.2.1. L'etnònim català «osset» té el seu origen en el rus *Osetija* (top.), *osetin* (gent.) & *osetinskij* (adj.), que es remunten al georgià *Oset'i* (top.), *Osi* (gent.), alhora l'evolució d'unes formes més antigues *Ovset'i* (top.) & *Ovsni* (gent.), documentades a la crònica *K'art'lis C'xovreba* (§ 9.1);²² tanmateix, aquest no sembla sinó la variant d'un etnònim *âs- profusament documentat en l'àrab & neopersa *Âs / Âs* (§§ 6.1 & 11.8),²³ en el mongol pl. *Asud*, adj. *Asutai* (§ 12.1), en el xinès d'època Yuan *Asu* (§ 15.9) i en les formes llatines medievals *As*, *Aas*,

Alani = Aryana reflects a connexion with inhabitants, or former inhabitants, of Aryana Vaêjah". El cert és que al-Bîrûnî (§ 6.7.1) diu que els alans provenen del curs inferior de l'Âmû-daryâ i que la seva llengua és una barreja de la coràsmia i de la petxenega. HARMATTA 1970:65 documenta encara avui l'existència d'una tribu turkmana anomenada *Alan* al sud-est del Turkmenistan, que ha preservat la tradició d'una primitiva migració des de la península de Mangyslak, al NE de la mar Càspia, on hi havia una fortalesa coneguda com *Alan*, potser l'*Alânânde*z de Ferdûsî (§ 11.9.1).

¹⁸ Cf. ABAJEV 1949:245-247 & 1958-89[I]:47-48 s.v. *allon*; GERSHEVITCH 1955:486. El mot es troba en les paraules que diu el gegant antropòfag dels contes ossets quan olora l'heroi "alà" amagat dins casa seva (e.g. oss. *am allon-billony smag cæwy* "aquí fa olor a *allon-billon*"); quant a *billon*, en seria només una variant, creada a partir del mateix *allon*.

¹⁹ ZGUSTA 1955:54-55; ABAJEV 1958-89[I]:47 s.v. *allon*; BAILEY 1959:99 & *Elr* I [1985] 803 s.v. *Alans*. La llengua mingreliana (o megreliana: *margaluri nina*) pertany al grup kartvelià (o caucàsic meridional) i es parla a Mingrèlia (*Samegrelo*), l'antiga Còlquida, i.e. la contrada entre el nord del riu Rioni al S. i Svanètia (*Svanet'i*) i Abkhàzia (*Ap'xazet'i*) al N. & entre l'oest del riu C'kenis-C'qali a l'E. i la Mar Negra a l'O. El poble turco-tàrtar dels karatxai viu al nord de Svanètia, entre txerkessos i kabardins, a la regió del mont El'brus, prop dels ossets. Aquests limiten a l'est amb el poble inguix, que parla una llengua nakh (del grup nakho-daguestànic o caucàsic nord-oriental).

²⁰ Cf. FRITZ 1983:10, qui també documenta els antropònims oss. *Alanbeg*, *Alanbi* "Alanenfürsten", amb un segon element turc *-beg*, *-bi* "cap de clan o tribu"; tots aquests noms estarien "in direktem Zusammenhang mit der Entwicklung eines gewissen «Geschichtsbewußtseins» bei den Osseten".

²¹ Vid. THORDARSON 1989:456-457.

²² Cf. TSCHENKÉLI 1970:984 s.v. En fonts georgianes medievals, doncs, «osset» és sinònim d'«alà».

²³ En fonts àrabs *al-Âs* (Abû'l-Fidâ' § 6.3.1, al-Bîrûnî § 6.7.1) i també *al-Âs* (Baybars al-Mansûrî § 6.6.2, Ibn Battûta § 6.12.1, al-'Umarî § 6.22.1); en historiadors perses d'època mongol *Âs* (Jûveinî i Rasîd al-Dîn § 11.15); cf. VULLERS 1855[I]:34 s.v. *Âs*; W. BARTHOLD-[V. MINORSKY] *El* ² I [1960] 354.

Assi, *Azzi* (§ 4.31); així mateix, les antigues cròniques russes presenten un etnònim pl. *Jasy*, gent. *jasinŭ*, adj. *jas(ŭ)skij* (§ 13.1) amb la vocal inicial palatalitzada, tal com l'hongarès *Jász*, pl. *Jászok*.²⁴ L'etnònim sembla trobar-se ja en les formes gr. Ἀσίοι (Estrabó § 3.7.3) & Ἀσαῖοι (Ptolemeu § 3.17.2), ll. *Asiani* (Pompeu Trogu § 2.8)²⁵ i també en els compostos *Aš-Digor* (*Ašxarhac'oyc'* § 7.3.1), *D.xsâs* = **Ruxs-Âs* i *Tûlâs* = **Tuwal-Âs* (Ibn Rusta § 6.14.2.c i *Ĥudûd* § 11.10.2.f),²⁶ així com en el nom del país dels ἄρχοντες Ἀγίας (Constantí Porfirogènit § 5.4.2), en l'hebreu אַסִּי אַסִּי *Asia* (§ 10.4.1) i en els topònims *Aslar* (§ 4.38) & *Astraxan'* < **Âs-Tarxan*.²⁷ Encara avui, l'oss.ir. *asiag*, *Asy dig. æsson*, *As(s)i* "balkar, Balkària" es remunten a aquest etnònim, ja que el poble turco-tàrtar dels balkars ocupa des dels ss. XIII-XIV antics territoris alans.²⁸

1.2.2. Diversos testimonis equiparen l'etnònim **âs-* amb els alans:²⁹

a) segons la crònica georgiana *K'art'lis C'xovreba* (§ 9.3.6), els reis kartlòsides Azork i Armazel (Vaxušt r. 87-103) van aliar-se amb els reis ossets (*Ovst'a mep'eni*) Bazuk i Anbazuk contra el rei d'Armènia Artasān (arm. *Artasēs*); tanmateix, la "Història dels armenis" de Movsēs Xorenac'i (§ 7.5.2) parla en aquest cas d'una incursió d'alans (*Alank'*) recolzats per "la meitat del país dels ibers" (*kês Vrac' ašxarhin*);

b) la traducció en rus antic (s. XII-XIII) de Ios. *Bell. Iud.* 7, 244 τὸ δὲ τῶν Ἀλανῶν ἔθνος ὅτι μὲν εἰσι Σκύθαι περὶ τὸν Τάναϊν καὶ τὴν Μαιῶτιν λίμνην κατοικοῦντες (cf. § 3.12.2) és *jazykŭ ze jasyjskij vědomŭ jesti, jako otŭ pečeneziskogo roda rodisja, živušča podlě Tani i Meotiskago morja, on jasyjskij* (= τῶν Ἀλανῶν) és un adj. derivat de *Jasy* (§ 1.2.1), una forma de l'etnònim **âs*;

c) Zonaras (?) explica com l'alana Ἀλδή, vídua del rei Jordi d'Abàsgia i mare d'un cert Demetri, va rebre el 1033 com a feu la fortalesa d'Anacòpia de l'emperador bizantí Romà III; segons la *K'art'lis C'xovreba* (§ 9.5.3), la mare d'aquest Demetri (georg. *Dimitri*) fou, tanmateix, una filla del rei dels ossets, segona muller del rei georgià Giorgi I (1014-1027); *vid.* § 5.39.

d) en fi, la parella «alans & assos» està profusament documentada per al-Bîrûnî (§ 6.7.1) *jins al-Lân wa'l-Âs*, Joan de Pian di Carpine (§ 4.35.1.c) *Alani sive Assi*, Guillem de Rubruc (§ 4.34.1.b) *Alani sive Aas*, C. de Bridia (§ 4.33.1.c) *Alani qui*

²⁴ Vid. NÉMETH 1959:10; sovint en el compost *Jász-kunok* "jassos i cumans"; de *Jász* provenen també les formes llatines medievals hongareses *Jazyx* & *Jassones* (§ 4.38), així com el topònim *Jászság*, nom d'una contrada hongaresa a l'oest del riu Tisza, on s'establiren els alans mitjan s. XIII. Hom va voler explicar aquest etnònim a partir de l'hong. *íj* "arc", *íjász* "arquer"; l'origen correcte (< rus *Jasy* "alans"), però, fou proposat ja per V.I. LAMANSKIJ en una comunicació al XIè Congrès Arqueològic de Kiev l'any 1899.

²⁵ Cf. W. TOMASCHEK RE II₂ [1896] 1605 s.v. *Asioi*. És improbable que es trobi, però, en el xin. *Wusun* (crítica d'aquesta conjectura a §§ 15.6 & 8).

²⁶ Per als altres elements d'aquests compostos *vid.* § 1.3.1 (**Ruxs*), § 1.4.1 (*Digor*) i § 1.4.2 (**Tuwal*).

²⁷ MINORSKY 1937:451; VERNADSKY 1956:591 "Astraxan' (As-Tarxan) must have been originally the headquarters of the commander of the As (Alanic) troops in the Khazar khaganate".

²⁸ MILLER 1887:7; VASMER 1971[I]:132; ABAJEV 1949:157 & 1958-89[I]:79-80 s.v. *Asy* / *Asi*, *Assi*; per a un cas similar, cf. el mingrelià *Alani* (§ 1.1.3). Les regions de Balkària i dels voltants del riu Karatxai conserven encara avui molta toponímia osseta (cf. MILLER 1887:7-11).

²⁹ MILLER 1887:40-42; BLEICHSTEINER 1918:8-9; VASMER 1971[I]:127, 188; ZGUSTA 1955:53-55; part d'aquestes connexions foren observades ja per H.J. von KLAPROTH.

*dicunt se Azzos, Josafat Barbaro Alaniae nomen a populis descendit Alanis, qui lingua patria et vernacula dicti sunt As.*³⁰

1.2.3. L'origen del terme *âs- és obscur.³¹ La forma georg. *os-* podria tenir el mateix origen que *âs, malgrat remuntar-se a *ovs-*, ja que la quantitat llarga de la vocal en unes formes (àr. np. *Âs / Âs*, ll. *Aas*) i la sibilant geminada en d'altres (ll. *Assi, Azzi*) suggereixen un desenvolupament *aws- / *ows- > âs- / ôs-; així l'arm. **Awsowrk* / ôsur-/ , nom d'una tribu alana que habitava l'actual Mazran-Dvalet'i, tocant a Geòrgia (*Ašxarhac* 'oyc' § 7.3.1); cf. però l'abkhaz *waφs* "osset". Quant a possibles etimologies, el recurs habitual a l'av. *âsu-* "ràpid" és poc convincent³² i, encara menys, la relació amb els Assos de la mitologia nòrdica;³³ tampoc no és millor la fórmula sg. [†]As ergo pl. [†]Avτες, que vol relacionar aquest etnònim amb el de la tribu eslava oriental dels antes.³⁴

1.3. Tribus protoalanes. Per «protoalans» entenem aquells grups sàrmates contemporanis dels primers alans que les fonts designen mitjançant etnònims amb els elements **aryâna-* (roxolans, alanorsos) & **aruša-* (aorsos).

1.3.1. El poble dels roxolans (gr. *Ρωξολανοί*, ll. *Roxolâni*),³⁵ documentat entre els ss. II aC–IV dC, primer a l'est del Dnièper, després entre aquest i el Danubi i finalment als límits de la Dàcia i la Mèsia romanes,³⁶ sembla presentar com a segona part del seu nom el dels alans, mentre que les etimologies proposades per al primer element *Ρωξ-* / *Rox-* han estat diverses;³⁷ la més acceptada fins avui és la que el relaciona amb l'av. *raox-šna-* "lluminós, brillant", oss.ir. *rûxs* dig. *rox*s "llum[inós]", de manera que els roxolans haurien estat "alans lluminosos" o "brillants".³⁸ En època medieval, l'àrab Ibn Rusta (§ 6.14.1) encara esmenta la

³⁰ El testimoni de l'obra de Barbaro (*Itineris, quod ... ad Tanaim et in Persiam suscepit et perfecit, descriptio*) només ens ha estat accessible a través de ZGUSTA 1955:53.

³¹ Així el mateix ABAJEV 1958-89[I]:80 s.v. *Asy / Asi*.

³² VASMER 1971:125, 132; ABAJEV 1949:157; 1958-89[II]:80; 1979:281.

³³ V. DE St. MARTIN (segons CHARPENTIER 1917:364); cf. MORGENSTIERNE 1977.

³⁴ VERNADSKY 1943:83.

³⁵ Principals variants: *Ρευξίναλοι* (IPE I² 352 = § 3.21.a), *Ρακάλανοι* v.l. *Ρευκαναλοί* (Ptolemeu § 3.17.1.d) & *Roxulani* (*Tabula Peutingeriana* § 2.12), així com l'antropònim *Ρευσιναλος* (IPE II 86², 4 = § 3.21.e); cf. a més les variants textuals d'Estrabó (§ 3.7.1 nota 27), primer autor que els esmenta.

³⁶ Sobre els roxolans Estrabó (§ 3.7.1), Plini (§ 2.7.1), Tàcit (§ 2.13.4.), Ptolemeu (§ 3.17.1.b-d), *Historia Augusta* (§ 2.9.1.a.c.f.g), Ammià (§ 2.18.1.a) i Jordanes (§ 4.19.1.a), així com *CIL* V 32 (§ 2.44.a); en general, vid. E. DIEHL *RE* S VII [1940] 1195-97 s.v. *Roxolani*.

³⁷ Vid. entre altres CHARPENTIER 1917:360 *Rhox-alani* "Alanen an der Wolga" a partir de l'antic nom d'aquest riu (av. *Raxâ*, gr. *Ρâ*, ll. *Rha*; cf. Ptol. *Geog.* 6, 14, 1.4, Amm. 22, 8, 28 & CHRISTENSEN 1943:56); cal dir, però, que <x> = /ks/ a *Rhox-alani*, /x/ a **Raxa-*. N. MARR "Pferde-Alanen" a partir de llengües caucàsiques (cf. VASMER 1971:147) és improbable; VERNADSKY 1959:63-64 "Rus' and Alans", senzillament oníric.

³⁸ Així ja MILLER 1887:86 "svetlyje alany"; VASMER 1971:147; VERNADSKY 1943:83-84; ABAJEV 1949:156 & 177; 1958-89[II]:437 s.v. *rûxs / roxs*; 1979:281 & 300; ZGUSTA 1955:265; COURTOIS 1955:41. En opinió d'E. PIRART (com. pers.) és possible que, si l'etimologia és correcta, el nom dels roxolans es relacioni amb aspectes culturals o sobrenaturals (vid. ara PIRART 1995:59 & n. 5 "ceux dont le culte est purement diurne"); cf. l'adj. derivat oss.ir. *rûxs(s)ag* dig. *rox*sag, usat en la fórmula *rûxsag û!* "sigues beneït (en l'altra vida)", adreçada als difunts (ABAJEV 1958-89[II]:437 s.v.), l'oss.ir. *Wacyrûxs*, *Acyrûxs* dig. *Waciroxs* < ai. **vâçya-rauxsna-* "divina lux", nom d'un personatge femení de l'epopeia narta (GERSHEVITCH 1955:487; ABAJEV 1958-89[IV]:32 s.v.), així com el sogd. *rwxsñ'γrðmn* "paradís" < av. *raoxsna-*

tribu dels *D.xsâs* (**Ruxs-Âs* ¿roxolans?), dipositària de la dignitat reial entre els alans.³⁹

1.3.2. Ptolemeu (§ 3.17.3.b & d) esmenta al nord de l'Escítia deçà del mont Imàon (= a l'est del Volga) i tocant als "alans escites" (Ἀλανοὶ Σκύθαι) el poble dels alansorsos (Ἀλανορσοὶ ἡπάξ) o "alans blancs",⁴⁰ potser un conglomerat d'alans i aorsos; cf. el modern etnònim oss. *Ūrstwaltæ* "twaltæ blancs" (§ 1.4.2).

1.3.3. Els aorsos (gr. Ἀορσοί, ll. *Aorsi*)⁴¹ van habitar les contrades entre el curs inferior del Don i el nord-oest de la mar Càspia durant els ss. I aC–I dC.⁴² Hom els ha comparat amb els *Yancai* dels annals xinesos (§ 15.5), i el fet que aquest poble va canviar el seu nom a *Alan[liao]* durant la primera meitat del s. I dC ha suggerit que Ἀορσοί / *Yancai* fou un primitiu nom dels alans (crítica d'aquesta teoria a § 15.7); també han estat relacionats amb l'etnònim tocari *Ârsi*,⁴³ però l'etimologia generalment acceptada és la que en deriva el nom de l'av. *auruša-oss.ir. ūrs* dig. *ors* "blanc".⁴⁴ Durant els ss. X–XII, al-Mas'ūdî (§ 6.17.2) esmenta uns *Arsiyya* i Abû Ḥâmid al-Ġarnâṭî (§ 6.4.1) uns *Arsâ*, els noms dels quals recorden el dels antics aorsos.⁴⁵

1.4. **Tribus paleoossetes.** Per «paleoossets» (rus *staroosetinskije*) entenem aquells grups d'època alana tardana que les fonts designen mitjançant etnònims encara avui vigents entre els ossets del Caucas: *dygûr / digor & twal*.⁴⁶

garôdômâna- "paradís lluminós" (BENVENISTE 1979:310). Des de VASMER, tanmateix, hom accepta, a causa de les antigues variants 'Ρευξίναλοι & 'Ρακάλανοι / 'Ρευκαναλοί, la possibilitat de la incorporació del nom dels alans per etimologia popular a un etnònim preexistent; cf. HOLZER 1989:202 "etymologisch unklar", si més no perquè no encaixa en les "funcions socials" de G. DUMÉZIL.

³⁹ Cf. MINORSKY 1937:445 n. 5 & 1958:169; per al segon element *Âs*, vid. § 1.2.1.

⁴⁰ Així W. TOMASCHEK *RE* I [1893] 1285 s.v. *Alanorsoi*; VASMER 1971:130; ABAJEV 1949:156 & 158; 1958-89[IV]:19 s.v. *ūrs / ors*; 1979:281-82 "belyje alany"; cf. els «hunnes blancs» (λευκοὶ Οὐννοὶ) o heftalites dels ss. V–VI, els «russos blancs» (*Belorusy*), els «croats blancs», etc.

⁴¹ Principals variants: *Avorsi*, *Adorsi*, *Advorsi* (Tàcit § 2.13.2); cf. els *Utitorsi* de Plini (§ 2.7.2) = *Uti*, *Aorsi*.

⁴² Sobre els aorsos Estrabó (§ 3.7.2), Plini (§ 2.7.1), Tàcit (§ 2.13.2), Ptolemeu (§ 3.17.1.c & 3.b), així com la inscripció inèdita de Mangup (§ 3.21.b); en general, vid. W. TOMASCHEK *RE* I [1894] 2659-60 s.v. *Aorsoi*. D'altra banda, Plini (§ 2.7.2) esmenta també uns *Utitorsi* (ἡπάξ) que semblen una lectura errònia enlloc de *Uti*, *Aorsi* (així H. TREIDLER *RE* IX A1 [1961] 1180-84 s.v.).

⁴³ Així O. MAENCHEN-HELFEN, recollit per HARMATTA 1970:66-67.

⁴⁴ Així ja MILLER (cf. VASMER 1971:131); W. TOMASCHEK *RE* I [1894] 2660; ABAJEV 1949:158; 1958-89[IV]:19 s.v. *ūrs / ors*; 1979:282; HARMATTA 1970:82-85; contra ZGUSTA 1955:263-64 a causa del diftong *ao / ao* = **au* & la forma llatina *Auorsi*.

⁴⁵ Cf. MINORSKY 1958:147 n. 1, qui va massa lluny en proposar una evolució *Aorsi* > *Âs*.

⁴⁶ Un tret comú a aquestes tribus més recents és el fet que hom remunta sovint llurs noms als d'antics pobles caucàsics que haurien estat adoptats per grups alans en establir-se a llurs contrades; tanmateix, cf. BIELMEIER 1977:11-13. L'etnònim *ir / iræ* adj. *iron*, que designa avui dia els ossets orientals (§ 1.2), no sembla estar documentat en època alana; prescindint de l'etimologia a partir de **arya*- (§ 1.1.3 n. 16), ABAJEV 1949:105 & 246; 1958-89[I]:546 s.v. *ir / iræ* proposa de relacionar-lo amb un hipotètic etnònim [*h*]er- > [*h*]ir-, documentat en el topònim *Heret'i*, nom d'una contrada georgiana al sud-est d'Ossètia, i en el txetxeno-inguíx *hirð* pl. *hirij*, àvar & dido *hiri* "osset" (contra BAILEY 1959:98 n. 1; HARMATTA 1970:105; BIELMEIER 1977:11-12 amb bibliografia russa).

1.4.1. La geografia anònima armènia *Ašxarhac'oyc'* (§ 7.3.1) esmenta ja el s. VII el "poble dels alans Aš-Digor" (*azg Alanac' Aš-Digor*)⁴⁷ o, senzillament, "el [poble] Digor" (*Digori-n* gen.sg.det.), és a dir, els avantpassats dels actuals ossets occidentals (oss.ir. *dygûr* dig. *digor* "els digor", adj. *dygûron / digoron*). L'arrel *dig-* ha estat comparada amb el formant *-dǝǵ-* de l'etnònim *a-dǝǵ-e* "txerkès"; en aquest cas, la terminació *-ur / -or* podria ser una marca de plural, ja que l'etnònim osset és un *plurale tantum* i algunes llengües caucàsiques formen plurals en *-r, -l*.⁴⁸

1.4.2. La tribu osseta meridional dels *twaltæ* (sg. *twal*, adj. *twallag*), que viu al curs superior del riu Ardon, a les vessants del Caucas central, es troba documentada a partir del s. VII en els *Dowalk'* de l'*Ašxarhac'oyc'* (§ 7.3.1), en els *Tûlâs* (= **Tuwal-Âs*) d'Ibn Rusta (§ 6.14.2.c) & les *Hudûd al-âlam* (§ 11.10.2.f), en la "ruta del Dvalet'i" (*gza Dvalet'isa* = Darial) de la *K'art'lis C'xovreba* (§ 9.3.7) i en els *Duelli* de Joan III de Solţânîye (§ 4.36.1). Hom ha remuntat l'etnònim, d'etimologia desconeguda, a la forma georgiana amb ensordiment de la dental inicial, a partir de la conjectura que una branca dels alans s'hauria establert al territori d'un poble caucàsic, els **Dval-*, i n'hauria manllevat el nom.⁴⁹ A l'Ossètia del sud, al curs superior del riu Bol'soj Liakhvy, viuen també encara avui els *Ûrstwaltæ* o "twaltæ blancs".⁵⁰

⁴⁷ Per a l'element inicial *Aš-*, probablement l'etnònim **âs-* (així MINORSKY 1937:445; HEWSEN 1992:115), *vid.* § 1.2.1; HEWSEN 1992:55 dóna unes formes *As-Tigor*, *Dik'orin*, potser les de la trad. manuscrita, mentre que nosaltres donem les de la reconstrucció de S.T. EREMIAN (*cf.* introd. a § 7.3).

⁴⁸ ABAJEV 1949:105; 1958-89[I]:379-80; formes en llengües caucàsiques: georgià *digor-eli*, pl. *digor-ni*, svan (pl.) *digor-al*, *digwer-al*, balkar-karatxai (pl.) *duger-lǝ*, kabardí *dǝǵor*, *dǝǵor-qo* *ǝšxa*. Crítica de la teoria *dig-or* < *a-dǝǵ-e* a BIELMEIER 1977:12-13, qui recull a més una altra etimologia de l'etnònim, aquesta de D.G. BEKOJEV, a partir de l'oss.ir. *tygyr* "grup"; així mateix, O. MAENCHEN-HELFEN (*cf.* HARMATTA 1970:66) el va comparar amb el nom dels tocaris; ambdues hipòtesis són improbables.

⁴⁹ ABAJEV 1949:105; 1958-89[III]:326-27 *s.v.* *twal*; *cf.* BIELMEIER 1977:13. El georg. *Dvalet'i* no és sinó el país dels **Dval-*, tal com *Ovset'i* és el dels *Ovs-* (§ 1.2.1); tanmateix, les fonts georgianes desconeixen aquest etnònim. Hom ha relacionat aquests **Dval-* amb els Ουάλοι que Ptol. *Geog.* 5, 9, 21 localitza entre els monts Ceraunis i el Volga (μεταξὺ δὲ τῶν Κεραυνίων ὀρέων καὶ τοῦ Ῥᾶ ποταμοῦ); *cf.* els *Valli* de Plin. *NH* 8, 30 & els *Divali* de Tab. *Peut. Seg.* 10, 2/3; SKOLD 1925 68 n. 2 suggereix, a més, la possibilitat de relacionar-lo amb l'antropònim *Dula* (§ 4.44).

⁵⁰ ABAJEV 1958-89[IV]:19 *s.v.* *Ûrstwaltæ*.

II. FONTS LLATINES

2.1. Els alans i Roma.¹ Hem dividit les fonts literàries llatines d'època romana imperial tocant als alans en dos blocs principals:

- a) s. I–IV: des dels primers testimonis fins al principi de les grans invasions.
- b) s. IV–V: des del principi de les grans invasions (*ca.* 375) fins a finals del s. V (testimonis contemporanis de la migració europea i africana).

Fonts literàries llatines (s. I–IV)

2.2. Introducció. La major part de les fonts llatines d'època imperial tocant a alans, aorsos i roxolans anteriors al període de les invasions pertany als s. I–II i es materialitza en algunes dades històriques (Tàcit, Suetoni) i geogràfiques (Plini), complementades per una sèrie d'aparicions incidentals (Sèneca, Lucà, Valeri Flac, Marcial); en època posterior, però, només comptem amb el polèmic testimoni de la *Historia Augusta*, així com amb llur aparició a la *Tabula Peutingeriana* i en algunes versions llatines d'obres gregues anteriors (Aviè, Hegesip). Els passatges del resum de Pompeu Trogu (s. I aC) sobre els asiàtics han de considerar-se apart i només interessen per l'ús que hom n'ha fet en tractar alguns problemes relacionats amb les fonts xineses (§ 15.6).

¹ Per a aquest capítol i també per al dedicat a les fonts llatines medievals ha estat de gran utilitat l'obra de P. AALTO & T. PEKKANEN, *Latin Sources on North-Eastern Eurasia*, I, Wiesbaden 1975 (d'ara en endavant, citat com *Eurasia*); aquesta obra, però, només recull el text imprescindible de cada passatge, no en dóna cap mena de traducció ni comentari i ordena els autors cronològicament, fet que en dificulta la consulta als lectors poc familiaritzats amb la literatura llatina, esp. tardana.

2.3. Aviè.² El poeta Ruf Fest Aviè (s. IV) és l'autor, entre altres obres, d'una versió llatina (*Descriptio orbis terrae*) en 1.393 hexàmetres –206 més que el text grec– de la Περιήγησις de Dionisi (§ 3.5), amb diverses omissions, afegitons i ampliacions; el passatge dedicat als pobles del nord del Danubi (441 *hunc = Histrum*), que és un dels escurçats, no aporta res de nou a l'original (cf. BACHRACH 1973:16 n. 36).³

2.4. [Hegesip].⁴ Ca. 367/75, un autor desconegut, que la tradició ha anomenat Hegesip (*Hegesippus* < *Iosippus* < Ἰώσηπος) va redactar una versió llatina del Περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου de Flavi Josep (§ 3.12); el passatge relatiu a la ràtzia alana de l'any 72 contra Mèdia i Armènia (§ 3.12.2), més una paràfrasi que una traducció, presenta alguns afegits interessants: els alans són "un poble ferotge i durant molt temps desconegut per a nosaltres" (*gens fera et diu ignota nostris*); la incursió es justifica "ja sigui per l'esterilitat de llurs contrades, perquè la fertilitat que hom espera del conreu dels camps no responia a les seves àvides expectatives, ja pel desig de saquejar" (*sive ob sterilitatem locorum, quod avari votis agricolae sperata culturae non responderet fecunditas, sive praedandi cupidine*); endemés, "és propi de la traça i manera de lluitar dels alans llençar llaços [escorredors] i enllaçar-hi els enemics" (*laqueos iacere atque hostem innectere ars Alanis bellandique mos est*); cf. BACHRACH 1973:16 n. 35.⁵

² Rufus Festus Avienus (*Orb.* ed. A. HOLDER, Innsbruck 1887 [reimp. Hildesheim 1965], pp. 83-143); *LatLit* IV.1 14-21; *PLRE* I 336-337 s.v. *Festus 12*; *Eurasia* 21.

³ Avien. *Orb.* 441-444 (ed. HOLDER, p. 101):

*hunc rigidi qua spirant flabra aquilonis
Sarmata, Germani, Geta, Basternaeque feroces,
Dacorumque tenent populi, tenet acer Alanus,
incola Taurisci Scythia litoris.*

⁴ *Hegesippus* (ed. V. USSANI CSEL LXVI.1 1932); *LatLit* IV.1 109-111; *Eurasia* 23-24

⁵ Heges. 5, 50 (ed. USSANI CSEL LXVI.1, pp. 405-406): *per idem tempus Alani, gens fera et diu ignota nostris, quod interiorum locorum difficultate et claustro portae ferratae, quam Magnus Alexander praecepti montis imposuit iugo, cum ceteris feris et indomitis introrsum gentibus cohiebantur, incolebant Scythicum Tanain finitimaque eius et Meotis paludes velut quodam clausi carcere memorati ingenio regis, ut suas terras exercerent, alienas non incursarent. sed sive ob sterilitatem locorum, quod avari votis agricolae sperata culturae non responderet fecunditas, sive praedandi cupidine regem Hyrcanorum, qui locis praeerat, sollicitarunt, pretione an dissensione inter se gentium incertum, ut reserata porta eruptionis sibi copiam daret. quo inpetrato infudere se genti Medorum et inparatam brevi velocibus equis et aliis pariter ad dexteram nexis, in quos per vices cum foret libitum desilirent, totam propemodum regionem percursavere, ut primo perturbarent omnia maiorisque multitudinis speciem darent, adversus quam nullus fugae locus vacaret, deinde circumventis omnibus, quanta vellent strage edita, praedam abducerent. erat enim regio populis frequens et pecoris abundans, quae nullo resistente facile patuit direptioni. siquidem ipse Pacorus, Medorum rex, in abstrusa loca se contulit saluti potius quam regno consulens, ita ut uxor eius ac liberi vel concubinae captae ab Alanis centum talentis postea redimerentur. nec Tiridates, Armeniae rex, immunis periculi fuit, sed alieno malo cautior pestem providit et viriliter quidem voluit occurrere, ut a finibus suis hostem averteret. dum proeliatur tamen laqueolo insertus in potestatem hostium vivus concesserat, ni praeacuto gladio nodum informem velociter intercidisset. namque insolentia quadam propriae fortitudinis et in ceteros despectu superbo, simul ut familiarem sibi eminus decernendi consuetudinem refugiendique facultatem tali fraude praetexeret, laqueos iacere atque hostem innectere ars Alanis bellandique mos est.*

2.5. Lucà.⁶ La principal obra del poeta Marc Anneu Lucà (39-65), nebot del filòsof Sèneca (§ 2.10), fou la "Farsàlia" (*De bello civili sive Pharsalia*), poema èpic en deu llibres, incomplet, sobre la guerra civil entre Pompeu i Cèsar.

2.5.1. Contra tota previsió, hi trobem dues breus al·lusions als alans:

a) després de la seva derrota, Pompeu fugí a la ciutat lèsbia de Mitilene i, en salpar d'allà cap a Cilícia, ordena al seu amic el rei gàlata Deiòtar adreçar-se al "soberg arsàcida" (*superbo Arsacidae*) i trametre-li un missatge, en el qual li proposa una aliança contra la Roma de Cèsar, que tracta de justificar amb el record de llurs bones relacions anteriors: "oh parts, si quan vaig guanyar les portes Càspies i vaig perseguir els impassibles alans que sempre estan en guerra us vaig permetre recórrer arreu els camps aquemenis i mai no us vaig forçar, tremolosos, a posar-vos a cobert a Babilònia ...".⁷

b) quan Juli Cèsar es veu sorprès a Alexandria per la revolta instigada per l'eunuc Potí (*Pothinus*), preceptor de Ptolemeu XIII, la por s'apodera d'ell, "aquell a qui no haurien pertorbat ni l'alà, ni l'escita, ni el maure que s'entreté assagatant el seu hoste".⁸

© Mentre que el segon passatge és poc més que anecdòtic, el primer ha donat lloc a certa polèmica; el rei part invocat és Orodes II (ca. 58/7-39), i allò que Pompeu recorda és la seva campanya caucàsica del 65 aC, durant la tercera guerra mitridàtica; Lucà, però, sembla confondre els alans que el general romà va combatre llavors en dues ocasions (Plut. *Pomp.* 34-35 'Αλβανοί) amb els alans, de més actualitat a la Roma de mitjan s. I (cf. TÄUBLER 1909:14; BACHRACH 1973:4; BOSWORTH 1977:222 n. 20), de manera que la notícia no té cap valor històric. Els escolis al poema descriuen els alans com "un poble del Pont que no té repòs enmig de continúes guerres".⁹

2.6. Marcial.¹⁰ Els epigrames (*Epigrammata*) del poeta Marc Valeri Marcial (ca. 40-103/4), nadiu de Bìlbilis, a la Tarraconense, donen una descripció satírica dels costums de la societat romana durant l'època flàvia (69-96).

2.6.1. Un poema d'aquest autor diu: "et dónes als parts, et dones als germans, et dónes, Cèlia, als dacis, i no refuses pas els llits dels cilicis i capadocis; et venen navegant, des de la seva ciutat egípcia, un follador de Memfis, i des de roges aigües, un negre indi; no defuges els membres espellats dels jueus, ni et

⁶ Marcus Annaeus Lucanus (Civ. ed. A. BOURGERY & M. PONCHONT CUF I-II 1930); *LatLit* II 492-505; *Eurasia* 20.

⁷ Luc. Civ. 8, 222-225 (ed. PONCHONT CUF II, p. 96-97):

*si vos, o Parthi, peterem cum Caspia claustra
et sequerer duros aeterni Martis Alanos,
passus Achaemeniis late decurrere campis
in tutam trepidos numquam Babylona coegi* 225

⁸ Luc. Civ. 10, 454-455 (ed. PONCHONT CUF II, p. 203):

*quem non violasset Alanus,
non Scythia, non fixo qui ludit in hospite Maurus* 455

⁹ *Adnot. super Luc. 223* (ed. I. ENDT BT 1964, p. 307): AETERNI MARTIS ALANOS gens in Ponto, quae perpetuis proeliis inquieta est. L'escoli anterior, a més, explica el sentit del passatge (*Adnot. super Luc. 222 SI VOS O PARTHI ordo est: si vos, o Parthi, inquietare nolui, cum vexarem Alanos et claustra Caspia, nunc mihi vicem reddite auxilia dirigendo*).

¹⁰ Marcus Valerius Martialis (ed. W.M. LINDSAY SCBO 1929²); *LatLit* II 546-60; *Eurasia* 20-21.

passa de llarg l'alà amb el seu cavall sàrmata. Com t'ho fas, que, sent una mossa romana, cap verga romana no et complau?"¹¹

© L'adj. *Pharius* (de la ciutat de Φάρος, prop d'Alexandria) és sinònim d'"egipci", mentre que "les roges aigües" (*rubris ... aquis*) són una designació poètica de la Mar Roja (*Rubrum mare*), per tal de contraposar-hi *niger Indus*. La llarga llista d'amants estrangers de Cèlia es veu culminada al final per un *Sarmatico ... Alanus equo*; el caire obscè de l'epigrama aconsella veure en el "cavall sàrmata" una imatge fàl·lica, equivalent a les *inguina Iudaeorum* del vers precedent, però també és factible reconèixer en el *Sarmaticus equus* un cavall estepari, potser una raça equina; cf. el *Borysthenes Alanus* d'Hadrià (§ 2.44.b) i l'anècdota de Vopisc (§ 2.9.1.h) sobre un *ex Alanis ... equus*. Com que el setè llibre dels *Epigrammata* fou publicat a finals del 92, TÄUBLER 1909:27-28 interpreta el passatge en funció del *bellum Sarmaticum* declarat per Domicià aquell mateix any; la imatge dels sàrmates travessant a cavall el Danubi hauria ajudat Marcial a trobar el joc de paraules *nec te transit* "ni et passa de llarg (aquell que va traspasar el Danubi)", anomenant els sàrmates alans per a extremar-ne l'exotisme, ja que aquests eren el darrer poble bàrbar aparegut a la frontera oriental. No és impossible, però, la presència d'alans a Roma, "perhaps in the entourage of an Eastern prince" (cf. BACHRACH 1973:8).

2.7. Plini.¹² La principal i única obra conservada de Gai Plini Segon, més conegut com Plini el Vell (n. ca. 23/24, † 79), és la *Naturalis historia* en trenta-set llibres, una compilació de caràcter enciclopèdic sobre tots els coneixements de la seva època.

2.7.1. Els llibres 3-6 estan dedicats a la descripció geogràfica del món aleshores conegut; en un passatge, després de parlar del riu Danubi (*Danuvius, Hister*), afegeix: "a partir d'aquest, de fet, tots els pobles són en general escites; tanmateix, d'altres han ocupat, amb sort diversa, les terres tocant a la costa: unes, els getes, anomenats pels romans dacis; unes altres, els sàrmates, anomenats pels grecs sauròmates, i, d'entre aquests, els hamaxobis i els aorsos; d'altres, escites embastardits i nascuts d'esclaus o els trogodites, i, tot seguit, els alans i els roxolans; de les contrades de més amunt, entre el Danubi i el bosc Hercini fins als quarters d'hivern pannonis de Carnunt i els confins dels germans, els sàrmates iàzigues n'ocupen els camps i les planes, i els dacis, foragitats per aquells, les muntanyes i els boscos fins al riu Patissos".¹³

¹¹ Mart. 7, 30 (ed. LINDSAY SCBO):
das Parthis, das Germanis, das, Caelia, Dacis,
nec Cilicum spernis Cappadocumque toros;
et tibi de Pharia Memphiticus urbe fututor
nauigat, a rubris et niger Indus aquis;
nec recutitorum fugis inguina Iudaeorum, 5
nec te Sarmatico transit Alanus equo.
qua ratione facis, cum sis Romana puella,
quod Romana tibi mentula nulla placet?

¹² Caius Plinius Secundus Maior (Nat. ed. L. HAHN-C. MAYHOFF BT I-VI 1892-1909) *LatLit* II 768-83; *Eurasia* 20.

¹³ Plin. Nat. 4, 80 (ed. HAHN-MAYHOFF BT I, p. 337): *ab eo in plenum quidem omnes Scytharum sunt gentes, varie tamen litori adposita tenuere, alias Getae, Daci Romanis dicti, alias Sarmatae, Graecis Sauromatae, eorumque Hamaxobii aut Aorsi, alias Scythae degeneres et a servis orti aut Trogodytæ, mox Alani et Rhoxolani; superiora autem inter Danuvium et Hercynium saltum usque ad Pannonica hiberna Carnunti Germanorumque ibi confinium, campos et plana lazyges Sarmatae, montes vero et saltus pulsi ab iis Daci ad Pathissum amnem.*

© Cf. les variants *corsi* F²va.B (per *Aorsi*) & *throxolani* DE², *troxolani* FE¹, *throxalani* Ra, *toxolani* v (per *Rhoxolani*). El text documenta la presència de nombrosos pobles sàrmates (gr. Σαυρομάται però també Σαρμάται) al nord-est del Danubi resseguint la costa pòntica, dins dels límits de la Sarmàtia Europea de Ptolemeu (§ 3.17.1), és a dir, a l'oest del Don (*Tanais*), en una seqüència confusa que ha suggerit que Plini va actualitzar aquí la seva font principal, el mapamundi de M. Vipsani Agripa (s. I aC), fet que explicaria la barreja de dades noves amb altres d'antigues, com els termes *Hamaxobii* (gr. ἀμαξόβιοι "els que viuen en carros"), que no designa una tribu, sinó tots els nòmades sàrmates en general, i *Trogodytae* (gr. Τρωγ[λ]οδύται "els que viuen en caverne"), nom genèric de grups humans amb una cultura material primitiva; sobre els *Scythae degeneres*, cf. Val. Flac. 6, 86 *degeneres ... Sindi*. Les dades quant a la situació dels alans, aorsos i roxolans (sobre els dos darrers *vid.* Estrabó §§ 3.7.1–2 i Tàcit §§ 2.13.2 & 4) són, doncs, vagues; quant als iàzigues (gr. Ἰάζυγες), entre els rius Danubi i Tisza (*Pathissus*), cf. Cassi Dió (§ 3.4.2); sobre aquest passatge, TÄUBLER 1909:26 n. 2; BACHRACH 1973:6.

2.7.2. Un segon passatge, consagrat al poble caucàsic dels albans (*Albani*), diu: "aquest poble, escampat per les muntanyes del Caucas, en davalla fins al riu Cir (Kura), frontera amb Armènia i Ibèria, com hem dit. Més amunt del seu territori marítim i del poble dels udins s'estenen sàrmates, utidorsos i llauradors, darrere dels quals hi ha les ja esmentades amazones sauromàtides".¹⁴

© En comptes de l'etnònim *Utidorsi* (hàpax) de la tradició, error que es podria explicar a partir d'una font grega (ΟΥΤΙΑΟΡΣΟΙ), l'ed. MAYHOFF va proposar una lectura *Uti*, *Aorsi*, ja que la situació geogràfica d'aquell poble, al nord-oest de la mar Càspia, es corresponia amb la dels aorsos «inferiors» d'Estrabó (§ 3.7.2.b); aleshores, però, la incògnita són els *Uti*, que no esmenta cap altra font clàssica. En un extens article sobre la qüestió, H. TREIDLER *RE* IXA1 [1961] 1180-84 s.v. *Utidorsi* proposa de connectar-los amb diverses tribus d'origen escito-sàrmata assentades al llarg del camí que travessa la costa càspia occidental via Darband: els *Otio / Utio Scythae*, entre l'Úral i el Volga; els udins del text (*Udini*, gr. Οὔδοι, arm. *Awdon* § 7.3.1); i els Ούτίριοι, al nord de la península d'Apseron, des d'on emigraren a principis del s. I al nord d'Armènia, on potser donaren nom a la província d'Utik', a l'est del llac Sevan. En aquest cas, també trobem (fora del seu lloc) una sèrie de pobles manllevats de la tradició (gr. [Σκύθαι] ἀροτήρες & Ἀμαζόνες Σαυροματίδες).

2.8. Pompeu Trogu.¹⁵ La principal obra del celta romanitzat Pompeu Trogu (s. I aC) fou una història universal en 44 llibres (*Historiae Philippicae*), centrada en la monarquia macedònica i els reialmes dels diàdocs, que només ens ha pervingut en un epítom obra de Marc Junià Justí (ca. s. III) i en breus resums de l'argument de cada llibre, els anomenats *Prologi*.

2.8.1. Dues notícies concises dels «pròlegs» ens indiquen que Trogu, en els llibres 41-42, dedicats a l'Orient Mitjà, tractava fets que Justí va ometre en el seu epítom: "entre els afers bactrians, com fou creat un imperi pel rei Diòdot; més tard, mentre aquest regnava, pobles escites, els sarauques i els asiàtics, van envair la

¹⁴ Plin. *Nat.* 6, 39 (ed. HAHN-MAYHOFF *BT* I, p. 445): *haec gens superfusa montibus Caucasus ad Cyrum amnem, Armeniae confinium atque Hiberiae, descendit, ut dictum est. supra maritima eius Udinatorumque gentem Sarmatae, Uti, Aorsi, Aroteres praetenduntur, quorum a tergo indicatae iam Amazones Sauromatides.*

¹⁵ *Pompeius Trogu* (ed. O. SEEL *BT* 1972); *LatLit* II 319-327.

Bactriana i la terra dels sogdians".¹⁶ A més, a la matèria parta del llibre quarantados, "hi són afegits afers escítics: els reis asiàtics dels tocaris i la destrucció dels saraucques".¹⁷

© Hom ha volgut veure en els asiàtics (*Asiani*, gr. *Ἀσιανοί) el nom *As- (§ 1.2.1) i els *wusun* de les fonts xineses, hipotètics avantpassats dels alans (*vid.* §§ 15.4 & 15.6); sobre aquests mateixos fets i els etnònims *Saraucae*, *Tochari* (gr. Σακάραυκαι, Τόχαροι), *cf.* Estrabó (§ 3.7.3), més complet.

2.9. *Scriptores Historiae Augustae*.¹⁸ Hom dona el nom convencional d'*Historia Augusta*, des de l'edició de Fr. SYLBURG (Frankfurt 1588), a un corpus de trenta opuscles biogràfics sobre els emperadors romans des d'Hadrià fins a Numerià (117-285), sovint l'única font llatina per a aquest període; mentre que la tradició els considera redactats durant els regnats de Dioclecià i Constantí (284-337) segons el model de Suetoni (§ 2.11) i atribuïts a sis autors diferents (Eli Espartià, Juli Capitolí, Vulcaci Gal·licà, Eli Lampridi, Trebel·li Pol·lió i Flavi Vopisc de Siracusa), la crítica moderna, encetada per H. DESSAU l'any 1889, hi ha vist l'obra d'un únic autor de finals del s. IV –un impostor amb objectius mistificadors– farcida de falsificacions, anacronismes, incoherències i fins i tot de passatges manllevats d'autors posteriors a Constantí.

2.9.1. Contenen dades sobre alans i roxolans, una biografia d'Espartià (*Hadrianus*), quatre de Capitolí (*Antoninus Pius*, *Marcus Antoninus*, *Gordiani tres*, *Maximini duo*), una de Pol·lió (*Tyranni triginta*) i dues de Vopisc (*Divus Aurelianus*, *Probus*):

a) Hadrià (117-38), "en tenir notícia d'una revolta dels sàrmates i roxolans, després de trametre per endavant les seves tropes, va dirigir-se a la Mèsia. Per a sortir del pas, va posar al capdavant de la Pannònia i la Dàcia Marci Turbó, distingit amb les insígnies de la prefectura després de la seva campanya de Mauritània. Amb el rei dels roxolans, que es planyia de la disminució del seu subsidi, va concloure la pau, un cop estudiat l'afer".¹⁹

b) l'emperador Antoni Pius (138-61) "va contenir sovint els atacs dels alans".²⁰

c) en temps de Marc Aureli Antoni (161-80), "tots els pobles, des dels confins de l'Il·líric fins a la Gàl·lia, s'havien conjurat: marcomannes, varistes, hermundurs i quades, sueus, sàrmates, lacringes i buris; aquests i junt amb els victuals altres com ara sòsibs, sicòbots, roxolans, basternes, alans, peucins i costobocs. Era imminent també la guerra amb parts i britans. Tanmateix, amb gran esforç per part

¹⁶ Pomp. Trog. *Prol.* 41 (ed. SEEL *BT*, p. 323): *in Bactrianis autem rebus ut a Diodoto rege constitutum imperium est: deinde quo regnante Scythicae gentes, Saraucae et Asiani, Bactra occupavere et Sogdianos.*

¹⁷ Pomp. Trog. *Prol.* 42 (ed. SEEL *BT*, p. 324): *additae his res Scythicae. reges Tocharorum Asiani interitusque Saraucarum.*

¹⁸ *Scriptores Historiae Augustae* (ed. E. HOHL[–Ch. SAMBERGER–W. SEYFARTH] *BT* I-II 1971; trad. fr. per A. CHASTAGNOL, *Histoire Auguste. Les empereurs romains des IIe et IIIe siècles*, París 1994; nova ed. en curs de J.P. CALLU, A. GADEN & O. DESBORDES a *CUF*, encetada el 1992); *LatLit* IV.1 51-62; *Eurasia* 24-25.

¹⁹ Spart. *Hadr.* 6, 6-8 (ed. CALLU *CUF* I, p. 25; HOHL *BT* I, p. 8-9; CHASTAGNOL, p. 26): *audito dein tumultu Sarmatarum et Roxalanorum praemissis exercitibus Moesiam petit. Marcium Turbonem post Mauretanium praefecturae infulis ornatum Pannoniae Daciaeque ad tempus praefecit. cum rege Roxalanorum, qui de imminutis stipendiis querebatur, cognito negotio pacem composuit.*

²⁰ Capit. *Ant. Pius* 5, 5 (ed. CALLU *CUF* I, p. 80; HOHL *BT* I, p. 40; CHASTAGNOL, p. 96): *Alanos molientis saepe refrenavit.*

seva, imitat pels seus soldats i amb l'exèrcit sota les ordres dels legats i prefectes del pretori, va vèncer aquests pobles en extrem ferotges, va rebre la capitulació dels marcomannes i en va deportar moltíssims a Itàlia".²¹

d) sobre Maximí (235-38), "hom conta que era natural d'un llogarret de Tràcia veí dels bàrbars, i encara que era nat de pare i mare bàrbars, l'un got i l'altra alana; diuen que el seu pare s'anomenava Mica i la seva mare, Ababa".²² Després de servir a l'exèrcit sota Septimi Sever i Caracal·la, durant el regnat d'Opel·li Macrí (217-18) va retirar-se a Tràcia, on va comprar propietats i comerciava amb els gots: "tots els alans que venien fins a la riba [del Danubi] el reconeixien com a amic, intercanviant regals amb ell".²³

e) segons Capitolí, la tomba de Gordià III (238-44) prop de Circèsion (*Circesium*), a l'Eufrates, presentava aquest epitafi: "«al diví Gordià, vencedor dels perses, vencedor dels gots, vencedor dels sàrmates, repressor de les sedicions dels romans, vencedor dels germans, però no vencedor dels Filips». Això darrer semblava haver estat afegit, perquè, vençut pels alans en un combat imprevisit a les planes de Filips, s'havia hagut de retirar, i alhora perquè semblava haver estat mort pels Filips".²⁴

f) l'any 260, durant el regnat de Gal·liè (253-68), Regalià, comandant de l'Il·líric, fou proclamat antiemperador per les legions de Mèsia, que poc abans havien recolzat Ingenu: "aquest [=Regalià] va dur a terme moltes campanyes contra els sàrmates, però a instàncies dels roxolans, amb el consentiment dels soldats i pel temor dels provincials que Gal·liè no cometés de nou actes encara més violents, fou mort".²⁵

g) la celebració del triomf d'Aurelià (270-75) sobre Zenòbia de Palmira i l'usurpador gal Esuvi Tètric a Roma l'any 274 és descrita així per Vopisc: "anaven al capdavant vint elefants, dòcils bèsties de Líbia, dos-cents animals variats de Palestina, que Aurelià de seguida va regalar a particulars per tal de no gravar el tresor amb llur manteniment; quatre tigres, girafes, ants i altres animals semblants menats per espècies, vuit-centes parelles de gladiadors i, a més, captius de pobles bàrbars: blèmies, axumites, gent de l'Aràbia Felïç, indis, bactrians, ibers, sarraïns,

²¹ Capit. Marc. 22, 1-2 (ed. HOHL BT I, p. 66-67; CHASTAGNOL, p. 148): *gentes omnes ab Illyrici limite usque in Galliam conspiraverant, ut Marcomanni, Varistae, Hermunduri et Quadi, Suevi, Sarmatae, Lacringes, et Burei † hi aliique cum Victualis, Sosibes, Sicobotes, Roxolani, Basternae, Alani, Peucini, Costoboci. iminebat et Parthicum bellum et Britannicum. magno igitur labore etiam suo gentes asperrimas vicit militibus sese imitantibus, ducentibus etiam exercitum legatis et praefectis praetorio, accepitque in deditionem Marcomannos plurimis in Italiam traductis.*

²² Capit. Maxim. 1, 5-6 (ed. HOHL BT II, p. 3; CHASTAGNOL, p. 650): *hic de vico Threiciae vicino barbaris, barbaro etiam patre et matre genitus, quorum alter e Gothia, alter ex Alanis genitus esse perhibetur. et patri quidem nomen Micca, matri Ababa fuisse dicitur.*

²³ Capit. Maxim. 4, 5 (ed. HOHL BT II, p. 5; CHASTAGNOL, p. 654): *Halani quicumque ad ripam venerunt, amicum eum donis vicissim recurrentibus adprobabant.*

²⁴ Capit. Gord. 34, 3-4 (ed. HOHL BT II, p. 56; CHASTAGNOL, p. 742): *«divo Gordiano, victori Persarum, victori Gothorum, victori Sarmatarum, depulsori Romanarum seditionum, victori Germanorum, sed non victori Philipporum». quod ideo videbatur additum, quia in campis Philippis ab Alanis tumultuario proelio victus abscesserat, simul etiam quod a Philippis videbatur occisus.*

²⁵ Pollio Tyr. 10, 2 (ed. HOHL BT II, p. 108; CHASTAGNOL, p. 874): *hic tamen multa fortiter contra Sarmatas gessit, sed auctoribus Roxolanis consentientibusque militibus et timore provincialium, ne iterum Gallienus graviora faceret, interemptus est.*

perses –cadascun amb els seus presents–, gots, alans, roxolans, sàrmates, francs, sueus, vàndals, germans, amb les mans lligades, ja que eren presoners".²⁶

h) "quan hom va trobar entre el botí pres als alans o a algun altre poble –no és clar– un cavall no pas bell ni gran, però que, pel que parlaven els presoners, hom deia que podia córrer cent milles per dia i mantenir aquest ritme durant vuit o deu dies, tots creien que Probus (276-82) es reservaria un animal tan remarcable per a ell mateix".²⁷

© Quant als roxolans, en temps d'Hadrià apareixen al nord del Danubi i de la Dàcia i la Mèsia inferiors sota l'autoritat d'un *rex* (cf. Tàcit § 2.13.4), mentre que l'any 260 encara són prou puixants com per a col·laborar en l'eliminació de Regalià; entre aquestes dues dates, només sabem de llurs relacions amb els iàzigues a través de la Dàcia gràcies a Cassi Dió (§ 3.4.2); cf. E. DIEHL *RE S VII* [1940] 1196-97. La breu notícia sobre Antoní Pius i els alans podria referir-se a lluites contra grups a l'oest del Dnièper (cf. Dionisi § 3.5.1) o bé al nord del Caucas, com proposa CARRATA THOMES 1958:25-30, qui creu que la bilingüe d'Armazi (§ 11.3) parla de victòries sobre alans que haurien atacat Ibèria, aleshores sota tutela romana, ca. 140/45; el text, però, no és gens explícit. La presència d'alans i roxolans en les «guerres germàniques» de Marc Aureli (167-80) i en el fabulós triomf d'Aurelià és dubtosa, atesa la poca fiabilitat de les interminables llistes de bàrbars; l'ascendència goda i alana de Maximí, improbable, ja que l'historiador grec Herodià no l'esmenta i la presència d'aquests pobles a Tràcia és posterior a l'any 375 (tanmateix, sobre *Ababa*, cf. § 2.45); i l'irònic epitafi de Gordià III, una falsificació que juga amb el nom de Filip l'Àrab (244-49), el seu presumpte assassí, i Filips (Φίλιπποι), a l'est de Macedònia, massa al sud per a una ràtzia alana del s. III (cf. la trad. CHASTAGNOL, pp. XVII, CXXIII-CXXIV). Finalment, el petit cavall estepari de Probus ens recorda Marcial (§ 2.6.1) i el *Borysthenes Alanus* d'Hadrià (§ 2.44.b). La defensa que fa BACHRACH 1973:12-16 n. 28 de les dades de la *Historia Augusta* sobre els alans no és convincent; el caràcter de l'obra demana moltes més precaucions a l'hora d'aprofitar-ne els materials.

2.10. Sèneca.²⁸ Una de les tragèdies del filòsof i poeta estoic Luci Anneu Sèneca (4 aC–64 dC), el *Thyestes*, reproduïx el mite del crim d'Atreu, qui, per tal de venjar-se del seu germà Tiestes, va oferir-li com a banquet la carn i la sang dels seus fills.

2.10.1. Al principi del quart acte, un missatger (*nuntius*) arriba i es disposa a explicar al cor l'aberració que Atreu acaba de cometre, exclamant: "quina és aqueixa contrada? Argos i Esparta, tocada en sort a pietosos germans, i Corint, que prem els estrets d'una mar bessona, o el Danubi, que afavoreix la fugida als feréstecs alans,

²⁶ Vop. Aur. 33, 4 (ed. HOHL *BT II*, p. 174; CHASTAGNOL, p. 1004): *praecesserunt elephanti viginti, ferae mansuetae Libycae, Palaestinae diversae ducent<a>e, quas statim Aurelianus privatis donavit, ne fiscum annonis gravaret; tigrides quattuor, camelopardali, alces, cetera talia per ordinem ducta, gladiatorum paria octingenta – praeter captivos gentium barbarorum – Blemmyes, Exomitae, Arabes Eu[n]d<a>emof[m]nes, Indi, Bactrani, Hiberi, Saraceni, Persae cum suis quique muneribus, Gothi, Halani, Roxolani, Sarmatae, Franci, Suevi, Vandali, Germani, religati<s> manibus, captivi <ut>pote.*

²⁷ Vop. Prob. 8, 3 (ed. HOHL *BT II*, p. 208; CHASTAGNOL, p. 1080): *quin etiam cum de praedato, siv<e> ex Alanis sive ex aqua alia gente incertum est, repperit esset equus non decorus neque ingens, qui, quantum captivi loquebantur, centum ad diem milia currere diceretur, ita ut per dies octo vel decem continuaret, et omnes crederent Probum tale[m] animal sibimet servaturum.*

²⁸ *Lucius Annaeus Seneca (Thy. ed. O. ZWIERLEIN SCBO 1986); LatLit 456-70; Eurasia 20.*

o la terra hircana, sota una neu eternal, o els escites, errants pertot? Quin és aquest lloc, còmplice d'aquesta monstruositat nefanda?"²⁹

© Es tracta de la primera menció coneguda dels alans a occident. L'obra fou escrita probablement (junt amb *Medea, Hercules Furens & Phaedra*) durant l'exili de Sèneca a Còrsega (41-48); cf. *LatLit* II 458 & 464, amb bibliografia. TAUBLER 1909:17 n. 5, en canvi, creu que aquest drama fou compost bastant després (*post* 63), i que el fet que l'autor esmenti els alans al costat del Danubi (*Hister*) obeeix a l'afirmació de Plin. *Nat. Hist.* 6, 7, 1 segons la qual aquest riu, i no el Don (*Tanais*) és la frontera entre Àsia i Europa. Per altra banda, BACHRACH 1973:3-4 opina: "Seneca's remarks do, however, suggest that Alans from north of the Danube were raiding south across the river into Roman territory and then escaping back across the river where the soldiers of Rome did not or could not pursue them"; tal conjectura, que es contradiu amb la manera d'actuar dels alans durant el s. I, és, al nostre parer, una explicació excessiva de *fugam praebens*.

2.11. Suetoni.³⁰ Gai Suetoni Tranquil (s. I-II), secretari particular (*ab epistulis*) d'Hadrià, va escriure, entre d'altres obres, la "Vida dels cèsars" (*De vita Caesarum*), una biografia en vuit llibres dels dotze primers emperadors romans, inclòs Juli Cèsar.

2.11.1. Un passatge de la vida de Domicià (r. 81-96) tracta de les seves temptatives de guanyar renom durant el regnat del seu pare: "nogensmenys, quan Vologeses, el rei dels parts, va reclamar reforços contra els alans i, com a llur general, un dels dos fills de Vespasià, [Domicià] va maldar amb totes les seves forces per ser-hi enviat preferiblement ell mateix; i com que l'afer fou descartat, va provar de subornar els altres reis de l'orient amb presents i promeses, per tal que fessin peticions semblants".³¹

© A causa de la incursió alana de l'any 72/3 contra els prínceps parts Pàcoros de Mèdia Atropatene i Tiridates I d'Armènia, descrita per Josep (§ 3.12.2), Vologeses I, que havia recolzat l'accés de Vespasià (70-79) al tron imperial, li va sol·licitar ajut sense èxit; Cass. Dio 66, 15, 3 recorda també aquests fets sense esmentar els alans; cf. TAUBLER 1909:18 & BACHRACH 1973:6.

2.12. Tabula Peutingeriana.³² Ens ha arribat un exemplar medieval del s. XII-XIII d'un mapamundi anònim d'època romana imperial (ca. 350/60), que rep nom del seu primer propietari, Konrad Peutinger (1465-1547), i avui es troba a la Biblioteca Nacional de Viena; consistent en un rotlle de pergami de 6,745 m. de

²⁹ Sen. *Thy.* 627-632 (ed. ZWIERLEIN SCBO, p. 317):

*quaenam ista regio est? Argos et Sparte, pios
sortita fratres, et maris gemini premens
fauces Corinthos, an feris Hister fugam
praebens Alanis, an sub aeterna nive* 630
*Hircana tellus, an vagi passim Scythae?
quis hic nefandi est conscius monstri locus?*

³⁰ *Caius Suetonius Tranquillus* (ed. H. AILLOUD CUF I-III 1961-1964³); *LatLit* III 48-67; *Eurasia* 21.

³¹ Suet. *Dom.* 2, 2 (ed. AILLOUD CUF III, p. 80): *nec tamen eo setius, cum Vologaesus Parthorum rex auxilia adversus Alanos ducemque alterum ex Vespasiani liberis depoposcisset, omni ope contendit ut ipse potissimum mitteretur; et quia discussa res est, alios Orientis reges ut idem postularent donis ac pollicitationibus sollicitare temptavit.*

³² *Tabula Peutingeriana* (reprod. A. & M. LEVI, *Itineraria Picta*, Roma 1967; no ens ha estat accessible l'ed. K. MILLER, *Die Weltkarte des Castorius, genannt die Peutingersche Tafel*, Ravensburg 1887 [reimp. Stuttgart 1962]); *LatLit* II 331-334; *Eurasia* 37, 52.

llarg per 34 cm. d'ample, està dividit en onze segments que representen el món aleshores conegut des de la costa oriental de Gran Bretanya fins a l'Índia. Al nord del Caucas, hi trobem els alans (*Alani*) i, més a l'est, potser els aorsos (*Arsoae*; sobre aquesta forma, *vid.* § 15.7); *cf.* BACHRACH 1973:16-17.³³

2.13. Tàcit.³⁴ Les dues obres principals de Publi Corneli Tàcit (*ca.* 55-116/20), l'historiador més gran de Roma, són els "Annals des de la mort del diví August" (*Annales ab excessu divi Augusti*), que anaven des de Tiberi fins a Neró (14-68) i les "Històries" (*Historiae*), des de Galba fins a Domicià (68-96); els llibres conservats contenen dos passatges tocant a aorsos (§ 2.13.2) i roxolans (§ 2.13.4), així com dos més, que esmenten sàrmates (§ 2.13.1) i albans (§ 2.13.3), en els quals hom ha vist, amb fortuna diversa, al·lusions als alans.³⁵

2.13.1. Zenó, fill de Polemó I, rei del Pont, que havia obtingut el regne d'Armènia gràcies a Germànic l'any 18 (*Ann.* 2, 56), va regnar sota tutela romana amb el nom d'Artàxias fins a la seva sobtada mort *ca.* 35, que el rei part Artàban III va aprofitar per a coronar el seu primogènit Àrsaces com a sobirà del tron vacant (*Ann.* 6, 31). Tiberi (14-37), però, va reaccionar aviat, triant com a rei d'Armènia Mitridates, germà de Farasmanes, rei d'Ibèria, i oposant al mateix Artàban els arsàcides Fraates i, més tard, Tiridates; el coordinador d'aquestes intrigues fou Luci Vitel·li, governador de Síria. Tot seguit, Mitridates i Farasmanes van instigar els servents d'Àrsaces a assassinar-lo, van irrompre a Armènia i van apoderar-se de la residència reial, Artaxata (*Ann.* 6, 32-33). Llavors Artàban va enviar amb un exèrcit el seu altre fill Orodes a cercar venjança: "per contra, Farasmanes es va atreure els albans i féu venir els sàrmates, els caps dels quals, després de rebre presents d'uns i altres, entraren, segons el costum d'aquells pobles, en tots dos bàndols. Però els ibers, que dominaven aquests llocs, escamparen corrents els seus sàrmates a Armènia per la ruta del Caspi, mentre que els que venien a Pàrtia eren rebutjats fàcilment, ja que l'enemic havia tancat els altres passos, i l'únic que quedava entre el mar i les muntanyes extremes d'Albània, l'estiu el feia intransitable, ja que llavors els vents etesis inunden els guals; a l'hivern, el migjorn fa enrere les aigües i, un cop ha empès el mar al seu jaç, queden al descobert els baixos costaners".³⁶

© Els fets recordats aquí són els mateixos que descriu Josep (§ 3.12.1), però, mentre que Tàcit parla de sàrmates, aquell dona la primera notícia coneguda sobre els alans; cal tenir en compte, tanmateix, que *Sarmatae* és la denominació general de diversos pobles d'Europa i Àsia (*cf.* § 2.13.4); en aquest cas, els mercenaris "sàrmates" aliats dels ibers haurien estat, doncs, alans. El mot *sceptuchus* < gr. σκηπτοῦχος "el que porta un ceptre, rei, cap" és un hàpax en llatí. La *Caspia via* de Tàcit, sota domini dels ibers, ha de ser una error per les *Caucasiae Portae*, és a dir, Darial, ja que *l'unus reliquus [incessus] mare inter et extremos Albanorum montes*

³³ *Tab. Peut. Seg.* 9, 3/4 *Alani*; 10, 1 *Arsoae* (bis).

³⁴ *Publius Cornelius Tacitus (Ann. & Hist.* ed. St. BORZSÁK & K. WELLESLEY *BT I-II* 1986-1992); *LatLit* II 603-43; *Eurasia* 52.

³⁵ Tac. fr. 7 (ed. WELLESLEY *BT II.1*, p. 182) = *Oros. Hist.* 7, 34, 5 (§ 2.32.2.a) diu que Tàcit havia tractat, entre altres pobles, dels alans, però el seu testimoni, que parla d'*Alanos*, *Hunos* et *Gothos*, reproduceix un clixé tardà i no és gens fiable; *cf.* TÄUBLER 1909:14 n. 3.

³⁶ Tac. *Ann.* 6, 33, 2-3 (ed. WELLESLEY *BT I.1*, p. 148): *contra Pharasmanes adiungere Albanos, accire Sarmatas, quorum sceptuchi utrimque donis acceptis more gentico diversa induere. sed Hiberi locorum potentes Caspia via Sarmatam in Armenios raptim eff<und>unt. at qui Parthis adventabant, facile arcebantur, cum alios incessus hostis clausisset, unum reliquum, mare inter et extremos Albanorum montes, aestas impediret, quia flatibus etesiarum implentur vada; hibernus auster revolvit fluctus, pulsoque introrsus freto breviter litorum nudantur.*

només pot ser Darband (cf. Ptol. *Geog.* 5, 9, 15 αἱ δὲ Σαρματικαὶ Πύλαι = Darial; Ἀλβάνια δὲ Πύλαι = Darband; coment. FURNEAUX vol. I, p. 636). Tàcit descriu dues victòries dels ibers i llurs mercenaris sàrmates, primer sobre Orodes i després sobre Artàban, i diu que els fets es van produir en dos estius (*Ann.* 6, 38, 1), és a dir, els dels anys 35-36, ja que havien començat sota el consolat de Gai Cesti i Marc Servili; cf. BOSWORTH 1977:221. Es simptomàtica l'afirmació que els sàrmates lluiten alhora, *more gentico*, en bàndols diversos; el mateix pot aplicar-se als alans, e.g. tan aviat al servei de perses com de bizantins a les guerres de la Làzica (s. VI).

2.13.2. Mitridates, rei del Bòsfor, fou deposat per l'emperador Claudi (41-54) i substituït pel seu jove germà Cotis I (anomenat φιλόκαισαρ & φιλορῶμαιος: 45-71), sota la tutela del cavaller romà Juli Àquila; Mitridates, però, volgué recuperar el poder i, com a primer pas, s'apoderà del reialme dels dandàrides: "quan això es va saber i hom cregué que atacaria d'immediat el Bòsfor, Àquila i Cotis, desconfiant de llurs forces perquè Zòrsines, rei dels síraces, havia reprès les hostilitats, cercaren també ells amistsats foranes enviant ambaixadors a Eunones, que comandava el poble dels aorsos. I no els fou difícil una aliança, ja que ostentaven el poder de Roma enfront d'un rebel, Mitridates. Així doncs, acordaren que Eunones lliuraria els combats de cavalleria, mentre que els romans es farien càrrec del setge de les ciutats. Aleshores avançaren amb l'exèrcit en formació, el front i la rereguarda del qual protegien els aorsos, i el mig, les cohorts i bosporans armats a la romana. Un cop rebutjat l'enemic i arribats a Soza, una plaça forta de la Dandàrica que havia estat abandonada per Mitridates a causa dels sentiments ambigus de la població, va semblar apropiat ocupar-la deixant-hi una guarnició".³⁷ Després de travessar el riu Panda, les forces d'Àquila atacaren els síraces, posaren setge a la ciutat d'Uspe, a tres dies de marxa del Don, i la saquejaren, obtenint així la rendició de Zòrsines. Davant d'aquestes pèrdues, Mitridates va decidir lliurar-se a l'enemic: "s'adreçà a Eunones, que no li professava cap odi personal i era influent per la seva recent amistat amb nosaltres. Prenent, doncs, l'aspecte i expressió més adients a la seva sort present, va entrar a la residència reial i, caient als seus genolls, li digué: «Jo, Mitridates, a qui han buscat per terra i per mar els romans durant tants anys, em presento davant teu per pròpia voluntat; disposa, com voldràs, de la prole del gran Aquèmenes, l'únic que els enemics no m'han pres». I Eunones, commogut per la seva anomenada, per la inconstància dels afers humans i pel seu prec, no gens indigne, aixecà el suplicant i lloà el fet que hagués confiat en el poble dels aorsos i en la seva destra per a demanar mercè. Tot d'una va enviar legats i una carta al Cèsar en aquest sentit: els generals del poble romà i els reis de grans pobles tenien una amistat novella a causa de llur similar fortuna, però entre ell i Claudi hi havia, a més, la comunió de la victòria".³⁸

³⁷ Tac. *Ann.* 12, 15, 2-16, 1 (ed. WELLESLEY BT I.2, p. 23): *quae ubi cognita et iam iamque Bosporum invasurus habebatur, diffisi propriis viribus Aquila et Cotys, quia Zorsines Siracorum rex hostilia resumpserat, externas et ipsi gratias quaesivere missis legatis ad Eunonen, qui Aorsorum genti praesidebat, nec fuit in arduo societas potentiam Romanam adversus rebellem Mithridaten ostentantibus. igitur pepigere, equestribus proeliis Eunones certaret, obsidia urbium Romani capessarent. tunc composito agmine incedunt, cuius frontem et terga Aorsi, media cohortes et Bosporani tutabantur nostris in armis. sic pulsus hostis, ventumque Sozam, oppidum Dandaricae, quod desertum a Mithridate ob ambiguos popularium animos, obtineri relicto ibi praesidio visum.*

³⁸ Tac. *Ann.* 12, 18, 1-19, 2 (ed. WELLESLEY BT I.2, p. 24): *ad Eunonen convertit, propriis odiis inoffensum et recens coiuncta nobiscum amicitia validum. igitur cultu vultuque quam maxime ad praesentem fortunam comparato regiam ingreditur genibusque eius provolutus: 'Mithridates' inquit 'terra marique Romanis per tot annos quaesitus sponte adsum: utere, ut voles, prole magni Achaemenis, quod mihi solum hostes non abstulerunt'. at Eunones claritudine viri,*

© Tàcit intercala aquest episodi l'any 49 (*C. Pompeio Q. Veranio cons.*). Els fets que precediren el destronament de Mitridates (i potser anteriors dades sobre els aorsos) es trobaven de ben segur en la part perduda dels *Annales*. La tradició dona les formes *adorsi / advorsi, syracusi*, que l'ed. J. LIPS[IUS] (1574) ja va corregir en *Aorsi, Siraci* (*vid. Estrabó § 3.7.2.b οἱ τ' Ἀορσοὶ καὶ οἱ Σίρακες*); així mateix, sobre *Eunones* (§ 2.49) el *consensus codicum* diu que "excel·lia" (*praecellebat*), mentre que "comandava" (*praesidebat*) és una lectura de l'ed. Fr. HAASE (1855). Cal cercar *Soza, Uspe* i el riu *Panda*, tots tres hàpax, al NE del Bòsfor Cimmeri, l'actual estret de Kerç', però llur localització és incerta; quant a *Dandarica & Dandaridae* (gr. Δανδάριοι), prop de l'embocadura del Kuban (Ἰπτανίς), *vid. W. TOMASCHEK RE IV² [1901] 2099-2100 s.v. Estrabó* havia situat el poble dels síracs (§ 3.7.2.b) entre el riu Jegorlyk (Ἀχαρδέος) i el Caucas, mentre que aquí apareix més al nord, a tres dies del Don (*Ann. 12, 17, 2 tridui itinere afuisse ab amne Tanai*), fet que TÄUBLER 1909:16 atribueix a l'arribada dels alans; Tàcit, però, no dona cap dada concreta sobre la localització dels aorsos. Eunones sembla tenir una residència reial (*regia*), potser una tenda; un palau –com hom tradueix sovint– sembla fora de lloc. La carta a Claudi és de gran interès, ja que els *magnarum nationum reges*, en clara al·lusió al mateix Eunones, recorden la inscripció de Mangup (§ 3.21.b τοὺς μεγίστους τῆς Ἀορσίας βασιλέ[ας]); *cf. coment. FURNEAUX vol. II, p. 78-84; BOSWORTH 1977:222.*

2.13.3. Quan Galba va arribar a Roma a finals de l'any 68, "en introduir-hi la legió hispana, tot i romandre-hi la que Neró havia reclutat entre la flota, emplenava la capital una quantitat insòlita de tropes; s'hi afegien a més moltes unitats de Germània, Britànnia i l'Il·líric, que el mateix Neró, després d' escollir-les i enviar-les per endavant a les Portes Càspies i a la guerra que preparava contra els alans, havia manat tornar per tal de reprimir la revolta de Víndex".³⁹

© *Cf. Suet. Nero 19.2 parabat et ad Caspias portas expeditionem*; des de Th. MOMMSEN, hom ha conjecturat que Tàcit va confondre *Albanos* per *Alanos*, així com *claustra Caspiarum* per *Caucasiae Portae* (*cf. § 2.13.1*); en conseqüència, l'objectiu de Neró haurien estat els alans. Tal idea és, però, poc probable, ja que durant el s. I els alans semblen haver recolzat els interessos de Roma al Caucas; el fet que, segons el mateix Suetoni, Neró anomenava la nova legió reclutada a l'efecte *Magni Alexandri phalanga* suggereix una expedició per a guanyar el control de les "Portes Càspies" (Darband) i d'Albània, i atacar així els estats vassalls dels arsàcides; *cf. SCHUR 1923:63-69; BACHRACH 1973:123-25; BOSWORTH 1977:225-26 n. 36.*

2.13.4. A principis de l'any 69, durant l'enfrontament entre Otó i Vitel·li, "ocupats els esperits en la guerra civil, hom no prenia cura dels afers exteriors; per això, amb més audàcia que de costum, els roxolans, un poble sàrmata, després d'anihilar dues cohorts l'hivern anterior, havien envaït la Mèsia amb grans expectatives, en nombre d'uns nou mil genets, més aplicats al saqueig que a la lluita a causa de llur ferotgia i èxit. Així doncs, mentre estaven escampats i desprevinguts, la tercera legió, amb tropes auxiliars, els atacà de sobte. Entre els

mutatione rerum et prece haud degeneri permotus, adlevat supplicem laudatque, quod gentem Aorsorum, quod suam dextram petendae veniae delegerit. simul legatos litterasque ad Caesarem in hunc modum mittit: populi Romani imperatoribus magnarumque nationum regibus primam ex similitudine fortunae amicitiam, sibi et Claudio etiam communionem victoriae esse.

³⁹ Tac. *Hist.* 1, 6, 2 (ed. WELLESLEY BT II.1, p. 4): *inducta legione Hispana, remanente ea, quam e classe Nero conscripserat, plena Vrbs exercito insolito; multi ad hoc numeri e Germania ac Britannia et Illyrico, quos idem Nero electos praemissosque ad claustra Caspiarum et bellum, quod in Albanos parabat, opprimendis Vindicis coeptis revocaverat.*

romans tot estava a punt per al combat: els sàrmates, dispersos pel desig de pillatge o carregats amb el pes dels farcells, i suprimida la rapidesa de llurs cavalls pel relliscós dels camins, eren morts com si estiguessin lligats de mans. En efecte, és sorprenent fins a quin punt tot el valor dels sàrmates depèn, per dir-ho així, de factors externs. No hi ha res més inepte en la lluita a peu; però quan es presenten en esquadrans, amb prou feines els podria resisitir un exèrcit en formació. Però llavors, en un dia plujós i desfet el glaç, ni les llances ni les espases, que, com són molt llargues, manegen amb totes dues mans, els eren d'utilitat, en relliscar els cavalls i pel pes de l'arnès (aquest, per als prínceps i els més nobles, és una cota trenada de làmines de ferro o de cuir molt dur, de manera que és impenetrable als trets, però així mateix fa difícil tornar-se a aixecar quan hom cau sota l'escomesa de l'enemic); a més, eren engolits pel gruix i la flonjor de la neu. El soldat romà, còmode amb la seva cuirassa i atacant amb la javelina o amb les piques o, quan el cas ho exigia, amb l'espasa curta, feria de prop el sàrmata inermes (car tampoc tenen costum de defensar-se amb un escut), fins que els pocs que havien sobreviscut al combat, s'amagaren pels aiguamolls. Allà moriren per la cruïlla de l'hivern o la gravetat de llurs ferides".⁴⁰

© Sobre aquests fets cf. E. DIEHL *RE S VII* [1940] 1196. És de gran interès la descripció de l'armament dels roxolans (*conti, gladii praelongi*); les *catafractae*, que recorden Απ. *Ect. 17 καταφράκτω θώρακι* (§ 3.2.1), parlen a favor d'una cavalleria pesada, i els termes *principes* i *nobilissimi*, d'una divisió social semblant a la que testimonia Nicolau Místic (§ 5.12.2) nou segles més tard per als alans.

2.14. Valeri Flac.⁴¹ Cert Gai Valeri Flac va escriure *ca.* 70-80 unes *Argonautica* en vuit llibres, adaptació lliure i inacabada de la llegenda de la recerca del toís d'or per Jàson, que ja havia tractat Apol·loni de Rodes (s. III aC) en les seves *Ἀργοναυτικά*.

2.14.1. A canvi del toís d'or, Jàson es compromet a combatre els enemics escites del rei colc Eetes, que, encapçalats per Perses, han posat setge a Eea. El poeta invoca la musa i passa a catalogar els pobles i cabdills de l'exèrcit atacant; el primer d'aquests, "Anausis, que anava ell mateix a la saga, havia enviat els ardents alans i els ferotges henfocs, furiós de feia molt temps perquè Medea havia estat promesa en matrimoni al rei d'Albània".⁴² Aleshores s'esdevé una gran batalla,

⁴⁰ Tac. *Hist.* 1, 79, 1-4 (ed. WELLESLEY *BT II.1*, p. 36): *conversis ad civile bellum animis externa sine cura habebantur. eo audentius Rhoxolani, Sarmatica gens, priore hieme caesis duabus cohortibus, magna spe Moesiam intruperant, ad novem milia equitum, ex ferocia et successu praedae magis quam pugnae intenta. igitur vagos et incuriosos tertia legio adiunctis auxiliis repente invasit. apud Romanos omnia proelio apta: Sarmatae dispersi cupidine praedae aut graves onere sarcinarum et lubrico itinerum adempta equorum pernecitate velut vincti caedebantur. namque mirum dictu, ut sit omnis Sarmatarum virtus velut extra ipsos. nihil ad pedestrem pugnam tam ignavom: ubi per turmas advenere, vix ulla acies obstiterit. sed tum umido die et soluto gelu neque conti neque gladii, quos praelongos utraque manu regunt, usui, lapsantibus equis et catafractarum pondere (id principibus et nobilissimo cuique tegimen, ferreis laminis aut praeduro corio consertum, ut adversus ictus impenetrabile, ita impetu hostium provolutis inhabile ad resurgendum.) simul altitudine et mollitia nivis hauriebantur. Romanus miles facilis lorica et missili pilo aut lanceis adsultans, ubi res posceret levi gladio inermem Sarmatam (neque enim scuto defendi mos est) comminus fodiebat, donec pauci, qui proelio superfuerant, paludibus abderentur. ibi saevitia hiemis aut vulnerum absumpti.*

⁴¹ Caius Valerius Flaccus (ed. O. KRAMER *BT 1913*); *LatLit II 520-24*; *Eurasia 20*.

⁴² Val. Flac. 6, 42-44 (ed. KRAMER *BT*, p. 132):

*miserat ardentis, mox ipse secutus, Alanos
Heniochosque truces iam pridem infensus Anausis,*

amb nombrosos combats singulars, i Jàson, després d'occir en un d'ells Colaxes, fill de Júpiter, "s'allunya d'aquest i s'arriba als desgraciats alans, que ja el coneixen"; la descripció de la lluita, però, és interrompuda per l'escena de Medea esguardant des de les muralles.⁴³

© El context deixa clar que els alans no són *miseri* "alluding to the mean material level of nomadic life", com vol BACHRACH 1973:7, sinó només pel fet que s'han d'enfrontar a l'heroi Jàson. Val a dir que la guerra escítica del llibre sisè és una novetat respecte del poema d'Apol·loni i hom pot entreveure-hi certa influència de la política romana oriental d'època flàvia (cf. Josep § 3.12.2; Suetoni § 2.11.1; TÄUBLER 1909:15; BOSWORTH 1977:226); tot i el seu caràcter sovint fantàstic, la llarga llista de bàrbars enemics (Val. Flac, 6, 42-170) demana un estudi acurat com a possible font etnogràfica, malgrat DUMÉZIL 1978:183-188.

Fonts literàries llatines (s. IV-V)

2.15. Introducció. Una munió d'obres de tota mena dóna notícies de caire divers sobre la participació dels alans en les primeres onades de les grans invasions: llur submissió pels hunnes i la migració de grups cap a l'oest en unió d'aquests (Ammià, Ambròs, Ausoni, *Consularia Constantinopolitana*), llur activitat com a mercenaris al servei de l'imperi (Pseudo-Aureli Víctor, Pacat, Vegeci, Claudià, *Notitia dignitatum*), llur pas pel nord d'Itàlia (Paulí de Nola, *Fasti Vindobonenses Priores*), les Gàl·lies (Jeroni, Pròsper, Paulí, Paulí de Pel·la, Claudi Mari Víctor, Salvià, Constanci de Lió, Sidoni Apol·linar), Hispània (Hidaci) i Àfrica (Possidi, *Additamenta Africana*, *Liber Genealogus*, Víctor de Vita, Draconci). Una especial menció demana l'obra d'Orosi, que recull nombrosos fets dels anys 379-411 i serà molt seguida en època medieval (§ 4.2); a més, cal afegir a tots aquests treballs algunes dades geogràfiques de poc valor (Honorí, Marcià Capel·la), manlevades en bona part de la tradició anterior.

2.16. *Additamenta Africana*.⁴⁴ Alguns mss. d'obres cronogràfiques presenten suplementes que foren afegits al text original en època posterior o *additamenta*; els recollits pel *codex Alcobaciensis* al final de la *Chronica* de Pròsper d'Aquitània (§ 2.39), obra d'un escriptor africà, arriben fins al 455 i formen junt amb aquella l'anomenat *Chronicon integrum*. Una breu notícia del mateix any 455 esmenta els alans: "vuitè consolat de Valentinià III (424-55). El rei dels vàndals i dels alans Geiseric (428-77) va regnar encara vint-i-un anys després de la mort de l'emperador Valentinià" (testimoni més antic del títol *rex Wandalorum et Alanorum*; cf. COURTOIS 1955:237 n. 7).⁴⁵

2.17. Ambròs.⁴⁶ Sant Ambròs (ca. 339-397), bisbe de Milà (*Mediolanum*) des de l'any 374 fins a la seva mort, a més de dedicar-se a una extensa activitat

pacta quod Albano coniunx Medea tyranno.

⁴³ Val. Flac. 6, 656 (ed. KRAMER BT, p. 154):

spargitur hinc miserisque venit iam notus Alanis.

⁴⁴ *Additamenta Africana a. 446-455* (ed. Th. MOMMSEN MGH AA IX 1892, p. 487); *LatLit* IV.2 500; *Eurasia* 27.

⁴⁵ *Add. Afr.* (ed. MOMMSEN MGH AA IX, p. 487): *Valentiniano VIII consulatu suo. rex Wandalorum et Alanorum Geisericus regñ. post mortem Valentiniani imperatoris annis XXI.*

⁴⁶ *Ambrosius* (Luc. ed. M. ADRIAEN CC XIV 1957, p. 1-400; *Ep.* ed. PL 16, c. 875-1286); *LatLit* IV.1 315-65; *PLRE* I 52 s.v. *Ambrosius* 3; *Eurasia* 23.

literària de contingut eminentment cristià, va ser el conseller més influent a la cort dels emperadors Gracià (375-83), Valentinià II (375-92) i Teodosi I (379-95).

2.17.1. En el seu comentari de sant Lluç (*Expositio Evangelii secundum Lucam*), sant Ambròs es pregunta si les invasions no són un indicatiu de la fi del món (*mundi finis*) anunciada per Crist (Luc. 21, 9): "car, quantes batalles i quant brogit de batalles hem escoltat! Els hunnes s'han llençat contra els alans, els alans contra els gots, els gots contra els taifals i els sàrmates; a l'Il·líric, els gots expulsats de llur pàtria també ens han expulsat a nosaltres; i encara no s'ha acabat!".⁴⁷

© Sobre els fets que semblen haver motivat aquestes paraules (el pas del Danubi pels visigots i Hadrianòpolis, 376-78), *vid.* Ammià (§ 2.18.3); *cf.* COURCELLE 1964:22, 353 & Pl. 14b.1; BACHRACH 1973:28 n. 5.

2.17.2. L'any 383, Magne Màxim fou proclamat august per les tropes de Britànnia, va passar a la prefectura de les Gàl·lies i, després de l'assassinat de Gracià, va establir la seva capital a Trèvers (*Treviri*, avui Trier). Teodosi i Màxim van disputar-se aleshores la tutela del jove Valentinià II i, en nom d'aquest, sant Ambròs va prendre part en dues ambaixades a Trèvers. En tornar de la segona, va informar Valentinià en una carta (*Ep.* 24) de la seva conversa amb Màxim, que acusava el general franc Bautó d'haver incitat els bàrbars a atacar-lo; la resposta d'Ambròs fou aquesta: "Valentinià va desviar els hunnes i alans que s'acostaven a la Gàl·lia per les contrades de l'Alemanya. Quin mal hi ha, si Bautó féu lluitar bàrbars amb bàrbars? Perquè, mentre tu entretenies l'exèrcit romà, mentre aquest es desplegava pertot arreu contra ell mateix, al bell mig de l'imperi romà els iutungs saquejaven les Rèties; i per això els hunnes foren cridats contra els iutungs".⁴⁸

© Amm. 17, 6, 1 esmenta un atac anterior contra les Rèties per part de la tribu sueva dels iutungs l'any 358; aquest text els anomena *Iuthungi Alamannorum pars*, fet que explica l'*Alemannia* d'Ambròs; els hunnes i alans invocats contra ells per Bautó, *magister militum* de Gracià i després de Valentinià, eren potser els mateixos que Teodosi havia vençut *ca.* 379 (Orosi § 2.33.2.a) i havia establert a Pannònia (Pacat § 2.34.1.b); per a la data de la incursió (*ca.* 383/4) *vid.* W. ENSSLIN *RE XIV*₂ [1930] 2549; *PLRE I* 159 s.v. *Bauto*.

2.18. Ammià.⁴⁹ L'antioquè Ammià Marcel·lí (*ca.* 330-395), *miles quondam et Graecus*, després de participar en la majoria de les guerres del seu temps, va escriure unes *Res Gestae*, en 31 llibres, que continuaven les *Historiae* de Tàcit (§ 2.13) i anaven del regnat de Nerva fins al de Valent (96-378); només ens n'han pervingut, però, els divuit darrers llibres (14-31: des del 353). Malgrat el seu esul recarregat, la seva objectivitat fa d'Ammià el més gran dels historiadors llatins posteriors a Tàcit; tocant als alans, és potser la font més completa de tota l'antiguitat clàssica, i conté un ric material que hem dividit en tres blocs principals: [1] dades

⁴⁷ Ambr. *Luc.* 10, 10 (ed. ADRIAEN *CC XIV*, p. 348): *quanta enim proelia et quas opiniones accepimus proeliorum! Chuni in Halanos, Halani in Gothos, Gothi in Taifalos et Sarmatas insurrexerunt, nos quoque in Illyrico exules patriae Gothorum exilia fecerunt et nondum est finis.*

⁴⁸ Ambr. *Ep.* 24, 8 (ed. *PL* 16, c. 1038): *Valentinianus Hunnos atque Alanos appropinquantes Galliae per Alemanniae terras reflexit. quid habet invidiae, si Bauto barbaros cum barbaris fecit decernere? quoniam dum tu militem Romanum occupas, dum is adversum se utrinque praetendit, in medio Romani imperii sinu Iuthungi populabantur Rhetias; et ideo adversus Iuthungum Hunnos accitus est.*

⁴⁹ *Ammianus Marcellinus* (ed. W. SEYFARTH *BT I-II* 1978; *cf.* la seva ed. + trad. alem. amb comentari *Ammianus Marcellinus. Römische Geschichte*, I-IV, Berlin 1968-71); *LatLit* IV.1 93-107; *PLRE I* 547-548 s.v. *Marcellinus 15; Eurasia* 21-23. Ammià usa la forma *Halani*, que una part de la tradició corregeix a *Alani*, variant que no recollim.

geogràfiques (Amm. 22-23); [2] excurs etnogràfic sobre els alans (Amm. 31, 2, 12-25) & [3] dades històriques (Amm. 31, 3 ss.).

2.18.1. Dos llargs excursos geogràfics dels llibres 22-23 esmenten sovint els alans:

a) el capítol 22, 8 està dedicat a la descripció de Tràcia, la mar Negra i les regions adjacents; sobre la mar d'Azov (*palus Maeotis*), llegim: "al voltant d'aquests aiguamolls, els més llunyans i extrems, viuen molts pobles, diferents per varietat de llengües i costums, els ixòmates, meotes, iàzigues, roxolans, alans, melanclens i, amb els gelons, els agatirsos, entre els quals hi ha diamants en abundància, i, més enllà, d'altres desconeguts, ja que són els més remots de tots els homes".⁵⁰ Més endavant, en fer referència al nord extrem de Crimea (*Cherronesus Taurica*), afegeix: "al principi d'aquesta comarca, on davallen els monts Rifeus, viuen els aremfeus, homes justos i coneguts per llur placidesa, vora dels quals passen els rius Cronus i Bísula, i, prop d'ells, massagetes, alans i sargetes, i molts altres pobles obscurs, dels quals no coneixem ni els noms ni els costums".⁵¹ Un altre passatge compara el nord del Pont Euxí amb la doble corba de la verga d'un arc escita: "enmig de l'arc, que, com hem dit, és d'una extensa rodonesa i que un viatger expedit travessa en quinze dies, hi ha els alans europeus, els costobocs i innombrables pobles escites, que s'estenen fins a terres que no tenen límit conegut. Una petita part d'aquests viu dels fruits de la terra, però tots els restants, que vagaregen per erms desolats que mai no han conegut l'esteva ni la sembra, sinó que estan abandonats i plens de gebre, s'alimenten de manera repulsiva, com les feres; fiquen llurs éssers estimats, llurs estatges i llurs pobres utensilis en carros coberts amb escorça i, quan els ve de gust, es traslladen sense problemes, fent rodar els carruatges allà on desitgen".⁵²

b) durant la seva campanya contra Šâbuhr II, l'emperador Julià recorda en un discurs als seus soldats expedicions romanes anteriors contra parts i perses: "deixant de banda Lúcul i Pompeu, que, marxant a través dels alans i dels massagetes, que ara anomenem alans, va irrompre també en aquest poble i va veure la mar Càspia, sabem que Ventidi, lloctinent d'Antoni, va causar innombrables estralls per aquestes contrades".⁵³ Aquesta guerra dóna lloc a un nou excurs (Amm. 23, 6) sobre les províncies de l'imperi persa; després de tractar de bactrians, sogdians i saces, segueix: "al llarg de les vessants i al peu dels monts que hom

⁵⁰ Amm. 22, 8, 31 (ed. SEYFARTH BT I, p. 266): *circa haec stagna ultima extimaque plures habitant gentes, sermonum institutorumque varietate dispariles, Ixomatae et Maeotae et Iazyges Roxolani que [roxuolani que VE] et Halani et Melanchlaenae et cum Gelonis Agathyrsi, apud quos adamantis est copia lapidis, alii que ultra latentes, quod sunt omnium penitissimi.*

⁵¹ Amm. 22, 8, 38 (ed. SEYFARTH BT I, p. 268): *ergo in ipso huius compagis exordio, ubi Riphaei deficiunt montes, habitant Aremphaei, iusti homines placiditateque cogniti, quos amnes Chronus et Bisula praeterfluunt, iuxtaque Massagetae Halani et Sargetae alii que plures obscuri, quorum nec vocabula nobis sunt nota nec mores.*

⁵² Amm. 22, 8, 42 (ed. SEYFARTH BT I, p. 268): *in medio autem spatio arcus, quod prolixae rotunditatis esse praediximus quodque expedito viatori diebus conficitur quindecim, Europaei sunt Halani et Costobocae gentesque Scytharum innumerae, quae porriguntur ad usque terras sine cognito fine distentas. quarum pars exigua frugibus alitur, residuae omnes palantes per solitudines vastas nec stivam aliquando nec sementem expertas, sed squalentes et pruinosas ferarum taetro ritu vescuntur eis que caritates et habitacula vilesque supellectiles plaustri impositae sunt corticibus tectis et, cum placuerit, sine obstaculo migrant eodem carpenta, quo libuerit, convolventes.*

⁵³ Amm. 23, 5, 16 (ed. SEYFARTH BT I, p. 305): *namque ut Lucullum transeam vel Pompeium, qui per Albanos et Massagetas, quos Alanos [quo salanus V corr. m3] nunc appellamus, hac quoque natione perrupta vidit Caspios lacus, Ventidium novimus Antoni legatum strages per hos tractus innumeras edidisse.*

anomena Imavos i Apuris, hi ha varies tribus escites, dins de territori persa, que limiten amb els sarmates asiàtics i atenyen fins al flanc més llunyà dels alans; aquestes, que viuen, per dir-ho així, en un cert aïllament i unides en la soledat, estan separades per llargues distàncies i acostumades a una alimentació pobre i miserable".⁵⁴

© En els seus excursos, Ammià, vell soldat convertit en historiador, depèn gairebé totalment de fonts anteriors que no domina i, per tant, el valor de les dades que forneix és molt limitat (cf. *LatLit* IV.2 96). Molts dels pobles esmentats (*Maeotae*, *Melanchlaenae*, *Geloni*, *Agathyrsi*, *Aremphaei*, *Massagetae*) poden trobar-se ja al logos escita d'Heròdot (Μαιῆται, Μελάγχλαινοι, Γελωνοί, Ἀγάθυρσοι, Ἀργιππαῖοι, Μασσαγέται). Potser fou usada aquí la descripció que Ptolemeu (§ 3.17) féu de la Sarmàtia, si més no, a través d'una font intermèdia (cf. trad. SEYFARTH vol. III, p. 202 n. 51): per als *Ixomatae*, *Sargetae*, cf. Ptol. Ἰαξαμάται, Σαργάτιοι; la seqüència *Iazyges Roxolanique et Alani* recorda Ἰάζυγες καὶ Ῥωξολανοί ... καὶ οἱ Ἀλαῦνοι Σκύθαι (§ 3.17.1.b). Malgrat la postilla que equipara alans i massagetes, que retrobem a l'excurs etnogràfic posterior (§ 2.18.2) i remunta a Cassi Dió (§ 3.4.1), un passatge (Amm. 22, 8, 38) els considera dos pobles diferents; per a Pompeu i els alans, *vid.* Lucà (§ 2.5.1). La descripció que fa de la vida dels escites (Amm. 22, 8, 42) és molt similar a un paràgraf de l'excurs sobre els alans (Amm. 31, 2, 18; *vid.* § 2.18.2). Els *Costobocae*, d'origen dacic, no estan documentats més enllà del regnat de Marc Aureli (fins a ca. 172; cf. la llista d'*Historia Augusta* § 2.9.1.c). Els *Asiani Sarmatae* (trad. SEYFARTH "Asianische Sarmaten"), tocant al *Imavi et Apurii montes*, semblen els asiàtics de Pompeu Trogius (§ 2.8.1); cf. els Ἀσιῶται de Ptolemeu (§ 3.17.3.b), entre τὸ Ἰμαον & τὰ Τάπουρα ὄρη. En definitiva, trobem els alans des de les estepes pòntiques –tot i que de vegades massa al nord, prop dels rius *Pregolja i Vístula (*Chronus et Bisula*)– fins al nord-est de la mar Càspia.

2.18.2. El passatge més important, al principi del darrer llibre de les *Res Gestae*, és un excurs etnogràfic sobre hunnes (Amm. 31, 2, 1-11) i alans que té com a objectiu introduir els esdeveniments que segueixen (*vid.* § 2.18.3):

[12] "Aquesta raça d'homes decidits i indòmits [= els hunnes], abrandada per un ferotge deler de saquejar els béns aliens, va arribar, semblant la violència amb rapinyes i matances entre els pobles veïns, fins als alans, els antics massagetes; i, ja que la narració ha derivat fins aquí, és lògic que exposem d'on provenen aquests i quines terres habiten, † posant de manifest, però, l'obscuritat de la geografia, que, després d'adoptar moltes i diverses teories, ha trobat l'essencial de la veritat. † [13] L'Híster, desbordant d'aigua gràcies al seu gran nombre d'afluents, passa per davant dels sauròmates, els quals s'estenen fins al riu Tànaï, que separa Àsia d'Europa. A l'altra banda d'aquest, els alans, que reben llur nom del d'unes muntanyes, habiten els immensurables erms d'Escítia i, com els perses, han incorporat a poc a poc a la seva nació els pobles veïns, afeblits per llurs repetides victòries. [14] Entre aquests, els nervis viuen terra endins, prop de cimals enlairats que, escarpats i atuits pel fred, congelen els vents del nord. Després, hi ha els vidins i els gelons, pobles extremament ferotges, que amb les pells escorxades de llurs enemics morts es fan vestits per a ells i cobertures per a llurs cavalls de guerra. Amb els gelons limiten els agatirsos, que tatuen llurs cossos i tenyeixen llurs cabells amb un color blau –el baix poble, amb poques marques i petites, però els nobles,

⁵⁴ Amm. 23, 6, 61 (ed. SEYFARTH BT I, p. 318): *circa defectus et crepidines montium, quos Imavos et Apurios vocant, Scythae sunt varii intra Persicos fines Asianis contermini Sarmatis Halanorumque latus tangentes extremum, qui velut agentes quodam secessu coalitique solitudine per intervalla dispersi sunt longa, assueti victu vili et paupertino.*

amb unes de més grans i nombroses. [15] Més enllà, sabem per fonts diverses que els melanclens i els antropòfags hi porten una vida nòmada i viuen de carn humana; a causa d'aquest aliment abominable, s'han quedat sols, ja que tots els pobles veïns han emigrat a terres llunyanes. I, per això, tota la zona orientada vers al nord-est, fins que hom arriba als sers, ha restat inhabitable. [16] En una altra banda, prop dels dominis de les amazones, els alans confinen amb l'orient, dispersos per populoses i extenses nacions que arriben fins a l'Àsia i, segons he sentit a dir, s'estenen fins al riu Ganges, que divideix en dues parts les terres dels indis i desemboca en el mar del sud".

[17] Aquests alans –ara no interessa enumerar-ne les diverses tribus–, dividits entre les dues parts de la terra, tot i que estan separats per grans distàncies i viuen errants com a nòmades al llarg de contrades immenses, tanmateix s'han reunit amb el pas del temps sota un únic nom i, en suma, s'anomenen tots alans a causa de la semblança de llurs costums, gènere de vida salvatge i armament. [18] Car no tenen cabanes ni es preocupen d'usar l'arada, sinó que viuen de carn i llet abundant, asseguts sobre carros que, coberts amb veles corbes d'escorça, condueixen per erms sense fi. I en arribar a llocs herbosos, un cop col·locats els carros en cercle, s'alimenten a la manera de les bèsties i, tan aviat com s'han exhaurit les pastures, transporten de nou llurs ciutats, per dir-ho així, després de posar-les als carruatges; els mascles copulen amb les dones dalt d'aquests, els infants neixen i es crien en ells, i són llur sojorn permanent, i arreu on van, consideren aquell lloc la seva llar pairal. [19] Menant el bestiar gros davant seu, el peixen junt amb el menut, i és del ramat equí sobretot que tenen la cura més sol·lícita. Allà els camps sempre brosten, i situats entre ells hi ha llocs abundants en arbres fruiters; per això, onsevulla que es traslladen, no estan mancats d'aliment ni de pastures, ja que els produeixen el sòl humit i els nombrosos cursos dels rius que hi passen. [20] Doncs bé, tothom que per edat o sexe no és apte per a la guerra, resta prop dels carruatges i es dedica a tasques poc feixugues. El jovent, però, que creix en l'exercici de l'equitació des de la infantesa, considera menyspreable anar a peu, i, gràcies a una instrucció complexa, són tots hàbils guerrers; per això també els perses, que són d'origen escita, són molt experts en la guerra.

[21] Endemés, gairebé tots els alans són alts i formosos, amb cabells lleugerament rossos, terribles per la moderada ferotgia de llurs ulls, ràpids per la lleugeresa de llurs armes i quasi iguals en tot als hunnes, però menys salvatges en llur manera de viure i hàbits; saquegen i cacen fins als aiguamolls de la Medtida i el Bòsfor Cimmeri, i també corren d'ací d'allà fins a l'Armènia i la Mèdia. [22] I tal com el lleure és agradable als homes tranquils i pacífics, així a ells els plauen els perills i la guerra. Allà hom jutja feliç aquell que ha donat la vida en combat, car blasmen amb injúries punyents els que arriben a vells o deixen el món per mort natural, com a degenerats i covards, i no hi ha res del que es vanin més, en occir un home, que de tallar el cap del mort i penjar la seva pell escorxada com a guarniment de llurs cavalls de guerra, a manera de despulles glorioses. [23] Entre ells no s'hi veu cap temple ni santuari, ni tan sols pot distingir-se enlloc una cabana ensostrada amb palla; però, segons un costum bàrbar, hom enfonsa una espasa nua al terra i la veneren respectuosament com a déu de la guerra i protector de les contrades que recorren. [24] Prediuen el futur d'una manera sorprenent; car, recollint uns branquillons de vímet molt rectes i destriant-los obertament amb uns encanteris secrets i en un temps preestablert, esbrinen allò que s'ha d'esdevenir. [25] Desconeixen què és l'esclavitud, ja que tots són descendents d'un noble llinatge, i

escullen encara avui com a llurs caps aquells homes reconeguts per una perllongada experiència militar".⁵⁵

© Sobre les precaucions que demanen els excursos d'Ammià, cf. § 2.18.1. Segons la primera secció del text [12-16], els alans han incorporat llurs veïns *ad gentilitatem sui vocabuli*, fet que està d'acord amb la gènesi d'un imperi nòmada i denuncia llur caràcter heterogeni; la relació dels pobles sotmesos, però, té de nou,

⁵⁵ Amm. 31, 2, 12-25 (ed. SEYFARTH BT II, pp. 163-166): [12] *hoc expeditum indomitumque hominum genus externa praedandi aviditate flagrans immani per rapinas finitimorum grassatum et caedes ad usque Halanos [adalam V Achaïam EA] pervenit, veteres Massagetarum, qui unde sint vel quas incolant terras, quoniam huc res prolapsa est, consentaneum est demonstrare geographica perplexitate monstrata, quae diu multa luda ... et varia, tandem repperit veritatis interna ...* [13] *abundans aquarum Hister advenarum magnitudine fluenti Sauromatas praetermeat ad usque amnem Tanaim pertinentes, qui Asiam terminat ab Europa. hoc transito in immensum extensas Scythiae solitudines Halani inhabitant ex montium appellatione cognominati paulatimque nationes conterminas crebritate victoriarum attritas ad gentilitatem sui vocabuli traxerunt ut Persae.* [14] *inter hos Nervi mediterranea incolunt loca, vicini verticibus celsis, quos praeruptos geluque torpentes aquilones astringunt. post quos Vidini sunt et Geloni, perquam feri, qui detractis peremptorum hostium cutibus indumenta sibi equisque tegmina conficiunt bellatorii. Gelonis Agathyrsi collimitant, interstincti colore caeruleo corpora simul et crines et humiles quidem minutis atque raris, nobiles vero latius fucatis et densioribus notis.* [15] *post hos Melanchlaenas et Anthropophagos palari accepimus per diversa humanis corporibus vicitantes, quibus ob haec alimenta nefanda desertis finitimi omnes longa petiere terrarum. ideoque plaga omnis orienti aestivo obiecta, usque dum venit ad Seras, inhabitabilis mansit.* [16] *parte alia prope Amazonum sedes Halani [hilani V] sunt orienti acclines, diffusi per populosas gentes et amplas, Asiaticos vergentes in tractus, quas dilatari ad usque Gangen accepi, fluvium intersecantem terras Indorum mareque inundantem australe.*

[17] *hi bipertiti per utramque mundi plagam Halani, quorum gentes varias nunc recensere non refert, licet dirempti spatiis longis per pagos ut Nomades vagantur immensos, aevi tamen progressu ad unum concessere vocabulum et summatim omnes Halani cognominantur ob mores et modum efferatum vivendi eandemque armaturam.* [18] *nec enim ulla sunt illis vel tuguria aut versandi vomeris cura, sed carne et copia vicitant lactis plaustris supersidentes, quae operimentis curvatis corticum per solitudines conferunt sine fine distentas. cumque ad graminea venerint, in orbiculatam figuram locatis sarracis ferino ritu vescuntur absumptisque pabulis velut carpentis civitates impositas vehunt maresque supra cum feminis coeunt et nascuntur in his et educuntur infantes et habitacula sunt haec illis perpetua et, quocumque ierint, illic genuinum existimant larem.* [19] *armenta prae se agentes cum gregibus pascunt maximeque equini pecoris est eis sollicitior cura. ibi campi semper herbescunt intersitis pomiferis locis atque ideo transeuntes quolibet nec alimentis nec pabulis indigent, quod efficit umectum solum et crebri fluminum praetermeantium cursus.* [20] *omnis igitur aetas et sexus imbellis circa vehicula ipsa versatur, muniis dstringitur mollibus. iuventus vero equitandi usu a prima pueritia coalescens incedere pedibus existimat vile et omnes multiplici disciplina prudentes sunt bellatores. unde etiam Persae, qui sunt originitus Scythae, pugnandi sunt peritissimi.*

[21] *proceri autem Halani [hilani V] paene sunt omnes et pulchri, crinibus mediocriter flavis, oculorum temperata torvitate terribiles, et armorum levitate veloces Hunisque per omnia suppare, verum victu mitiores et cultu, latrocinando et venando ad usque Maeotica stagna et Cimmerium Bosporum itidemque Armenios discurrentes et Mediam.* [22] *utque hominibus quietis et placidis otium est voluptabile, ita illos pericula iuvant et bella. iudicatur ibi beatus, qui in proelio profuderit animam, senescentes enim et fortuitis mortibus mundo digressos ut degeneres et ignavos conviciis atrocibus insectantur nec quidquam est, quod elatius iactent, quam homine quolibet occiso proque exuviis gloriosis interfectorum avulsis capitibus detractas pelles pro phaleris iumentis accommodant bellatorii.* [23] *nec templum apud eos visitur aut delubrum, ne tugurium quidem culmo tectum cerni usquam potest, sed gladius barbarico ritu humi figitur nudus eumque ut Martem regionum, quas circumcircant, praesulem verecundius colunt.* [24] *futura miro praesagiunt modo. nam rectiores virgae vimineas colligentes easque cum incantamentis quibusdam secretis praestituito tempore discernentes aperte, quid portenditur, norunt.* [25] *servitus quid sit ignorant omnes generoso semine procreati iudicesque etiam nunc eligunt diuturno bellandi usu spectatos.*

com en l'excurs pòntic, un origen literari i una antiguitat de més de vuit segles que l'invaliden, ja que tots aquells poden trobar-se a Hrdt. 4, 104-109 (Αγάθουρσοι, Νευροί, Ανδροφάγοι, Μελάγχλαινοι, Βουδῖνοι, Γελωνοί); per a [12] *Halani veteres Massagetarum*, cf. § 2.18.1; per a [13] *ex montium appellatione cognominati*, vid. Ptolemeu § 3.17.3.c τὰ Ἰαλανά ὄρη. Més atenció demanen els [16] *Halani orienti acclines*, potser alans transcaspis; cf. Amm. 23, 6, 61 (§ 2.18.1). Quant a [17] *bipertiti per utramque mundi plagam*, només indica llur presència a ambdues ribes del Tànaïs (Don), que segons Ptolemeu separava Europa i Àsia. Algunes dades del passatge etnogràfic [17-25] es poden trobar ja en l'excurs d'Estrabó sobre els roxolans (§ 3.7.1.a.c); aquest *modus vivendi*, que data d'època escita i encara era vigent a principis del s. XIV (cf. Paquimeres § 5.32.2 ἐφ' ἀμαξῶν καὶ λαμπήναις), va donar lloc al fals etnònim *Hamaxobii* (cf. Plini § 2.7.1). [19] *L'equini pecoris ... sollicitior cura*, així com [20] *l'equitandi usus*, obeïen sobretot a una necessitat militar, ja que eren indispensables per a la guerra (cf. ALTHEIM 1959-62:311). [21] Sobta la caracterització dels alans com a *crinibus mediocriter flavis*, que no sembla adir-se amb els trets «racials» dels nòmades eurasiàtics (cf. BOCK 1992:108 n. 180); *oculorum torvitas*, però, potser amaga un aspecte mongoloide. [22] Algunes llegendes nartes suggereixen, d'acord amb DUMÉZIL 1978:262-267, la possibilitat del suïcidi o occisió dels *senescentes*, d'acord amb un costum generalitzat en societats primitives, que sembla traspuar el text d'Ammià. [23] El ritual de l'espasa recorda Hrdt. 4, 62 ἀκινάκης σιδήρεος ... τοῦτ' ἐστὶ τοῦ Ἄρεος τὸ ἄγαλμα i ha estat comparat amb la llegenda de l'heroi nart Batraz, que no pot morir fins que la seva espasa no és llençada al mar (cf. DUMÉZIL 1978:21-32), però BACHRACH 1973:109-111 va massa lluny quan el connecta amb l'*Excalibur* del cicle artúric i hi veu la influència d'alans establerts a Armòrica. Més sobre la religió dels alans a Claudi Mari Víctor (§ 2.21.1). [24] Les *virgae vimineae* dels endevinaires alans (cf. Hrdt. 4, 67 μάντιες δὲ Σκυθέων ... οἱ μαντεύονται ῥάβδοισι εἰτεῖνῃσι) encara eren usades pels bruixots ossets del segle passat (DUMÉZIL 1978:212-213). Quant als [25] *iudices*, caps militars, cf. els κριταὶ de Teodor d'Alània (§ 5.38.1); en general, COURCELLE 1964:81-82; BACHRACH 1973:17-25; SANTOS YANGUAS 1978:16-40; BOCK 1992:107-108.

2.18.3. Els darrers capítols de les *Res Gestae*, immediatament posteriors a aquest excurs etnogràfic, descriuen el principi de les grans invasions (ca. 375-78):

a) ca. 375, "els hunnes, després d'enlairar les contrades dels alans –que són veïnes dels greutungs i el costum ha anomenat tanaites– i d'ocir-ne molts i saquejar-hi, s'associaren amb els sobrevivents i hi van concloure una aliança; llavors, en companyia d'aquests, van irrompre audaçment amb un atac inesperat en els extensos i rics cantons d'Ermenric, rei molt bel·licós i temut pels pobles veïns a causa de les seves moltes i vàries gestes. Aquest, sorprès per la violència d'aquella escamesa sobtada, encara que durant molt de temps s'esforçà a mantenir-se en una situació ferma i estable, tanmateix, com que els rumors exageraven pertot l'atrocitat dels grans perills que els amenaçaven, apaivagà la seva por amb el suïcidi. Després de la seva mort, fou proclamat rei Vítimir, que va resistir algun temps als alans, confiat en uns altres hunnes que havia aliat a sou al seu bàndol; després de patir moltes desfetes, però, va morir en combat, vençut per la força de les armes".⁵⁶

⁵⁶ Amm. 31, 3, 1-3 (ed. SEYFARTH BT II, pp. 166-167): *igitur Huni pervasis Halanorum regionibus, quos Greuthungis confines Tanaitas consuetudo nominavit, interfectisque multis et spoliatis reliquos sibi concordandi fide pacta iunxerunt eis que adhibitis confidentius Ermenrichi late patentes et uberes pagos repentino impetu perruperunt, bellicosissimi regis et per multa variaque fortiter facta vicinis nationibus formidati. qui vi subitae et procellae percussus, quamvis manere fundatus et stabilis diu conatus est, impendentium tamen diritatem augente vulgatus fama*

b) ca. 377/78, "com que havien consumit tot allò que podia menjar-se per les contrades de l'Escítia i la Mèsia, els bàrbars, esperonats alhora per la fúria i la misèria, es delien per sortir-ne amb totes llurs forces. I quan, després d'intentar-ho sovint, foren esclafats per l'energia dels nostres, que els oposaren una forta resistència entre alçàries rocalloses, forçats per una necessitat extrema, van associar alguns hunnes i alans a una aliança amb l'esperança d'un botí immens".⁵⁷

c) l'any 378, el *magister peditum* Sebastià va derrotar algunes bandes godes prop del riu Hebrós (Maritza), poc abans de la batalla d'Hadrianòpolis: "mentre això s'esdevenia a Tràcia, Gracià (375-83), després d'informar el seu oncle [Valent] per carta amb quin zel havia vençut els alamans, va enviar davant bagatges i impedimenta per terra i ell, amb un cos d'infanteria lleugera, va traslladar-se a Bonònia, Danubi avall, i va entrar a Sírmium; després de romandre-hi quatre dies, va baixar pel mateix riu cap al Camp de Mart, tot i estar afligit per febres intermitents; i en aquesta regió, atacat de sobte pels alans, va perdre alguns homes del seu seguici".⁵⁸

d) el 9 d'agost del 378, l'emperador Valent (364-78), sense esperar Gracià, s'enfrontà als gots de Frítigern a Hadrianòpolis i fou massacrada junt amb el seu exèrcit. Just abans de la batalla, el *comes* franc Flavi Ricómer, al servei dels romans, s'havia ofert com a ostatge per tal d'evitar-la, però els arquers i escutaris a les ordres del rei iber Bacuri trencaren les hostilitats per a fugir tot seguit: "l'entrebanc d'aquesta temptativa fora de temps no sols va impedir el pla de Ricómer, al qual hom ja no va permetre d'anar enlloc, sinó que la cavalleria goda, retornant amb Alateu i Sàfrax acompanyada per una banda d'alans, com quan un llamp cau prop d'altres muntanyes, va desbaratar amb un bany de sang tots aquells que va poder trobar per davant en la seva ràpida càrrega".⁵⁹

e) després d'Hadrianòpolis, "els gots, en companyia d'hunnes i alans, pobles molt bel·licosos i braus i endurits per les adversitats, que l'astúcia de Frítigern s'havia aliat amb la perspectiva d'un botí extraordinari, van establir llur camp prop de Perint; de fet, com recordaven llurs desastres anteriors, no van atrevir-se a arribar a la ciutat mateixa ni a atacar-la, però van assolir els fèrtils camps que s'estenien pertot arreu fins a exhaurir-los després d'occir o capturar-ne els pagesos. Des d'allà, cobejosos dels seus grans cúmuls de tresors, s'apressaren a marxar cap a Constantinoble, guardant formacions en quadre per temor d'emboscades i maldant sobre manera per destruir la famosa ciutat".⁶⁰

magnorum discriminum metum voluntaria morte sedavit. cuius post obitum rex Vithimiris creatus restitit aliquantis per Halanis, Hunis aliis fretus, quos mercede sociaverat partibus suis. verum post multas, quas pertulit, clades animam effudit in proelio vi superatus armorum.

⁵⁷ Amm. 31, 8, 4 (ed. SEYFARTH BT II, p. 180): *forteque isdem diebus per Scythiae regiones et Moesiae omnibus, quae poterant mandi, consumptis feritate urgente pariter et inopia erumpere barbari molibus magnis ardebant. hocque saepe temptato cum obruerentur vigore nostrorum per asperitates scruposas valide resistentium, adacti necessitate postrema Hunorum et Halanorum aliquos ad societatem spe praedarum ingentium asciverunt.*

⁵⁸ Amm. 31, 11, 6 (ed. SEYFARTH BT II, p. 187): *dum haec aguntur in Thraciis, Gratianus docto litteris patruo, qua industria superaverit Alamannos, pedestri itinere praemissis impedimentis et sarcinis ipse cum expeditiore militum manu permeato Danubio delatus Bononiam Sirmium introiit et quadriduum ibi moratus per idem flumen ad Martis castra descendit febribus intervallatis afflictus; in quo tractu Halanorum impetu repentino temptatus amisit sequentium paucos.*

⁵⁹ Amm. 31, 12, 17 (ed. SEYFARTH BT II, p. 190-191): *hocque impedimento conatus inatpestivi et Richomeris alacritas fracta est nusquam ire permissi et equitatus Gothorum cum Alatheo reversus et Safrace Halanorum [alannorum V] manu permixta ut fulmen prope montes celso excussus, quoscumque accursu veloci invenire comminus potuit, incitata caede turbavit.*

⁶⁰ Amm. 31, 16, 3 (ed. SEYFARTH BT II, p. 200): *at Gothi Hunis Halanisque permixti nimium bellicosos et fortibus rerumque asperarum difficultatibus induratis, quos miris praemiorum*

© Ammià és el primer i únic autor que esmenta la submissió dels alans pels hunnes (cf. ALTHEIM 1959-62[I]:347). La seqüència dels fets és molt fragmentària: una part dels alans europeus o, si més no, de la regió del Don (*Tanaitas*), després de patir l'empenta dels hunnes, va "aliar-se" amb ells per a atacar els ostrogots (*Greuthungi*) d'Ermenric i, probablement, també els visigots (*Thervingi*) d'Atanaric. Ambdós pobles van emigrar cap a l'oest, però, mentre que el visigot Fritigern rebia terres a Tràcia de Valent, la resta de gots –tant els greutungs, amb llur jove rei Videric, fil de Vítimir, però de fet sota les ordres dels generals Alateu i Sàfrax, com una altra part dels tervingis, sota Atanaric– quedaren al nord del Danubi. Una sèrie de bandes alanes semblen haver actuat ja sota protectorat hunne, ja incorporant-se a aquests grans grups gots, que eren ètnicament heterogenis; així cal entendre [b] els alans associats als bàrbars que intentaven creuar els passos dels Balcans des de Mèsia; [c] els que atacaren Gracià a *Martis castra*, avui Kula (prop de Vidin, al NO de Bulgària); [d] la *manus Halanorum* aliada de Fritigern a Hadrianòpolis & [e] els grups que seguiren els gots a Perint i Constantinoble; és probable que un mateix grup alà s'amagui rere algunes d'aquestes aparicions. En general, cf. THOMPSON 1963:105-107; MUSSET 1969:82-84; BACHRACH 1973:26-27; SANTOS YANGUAS 1978:10-12; BOCK 1992:107-117. Hom ha considerat sovint el nom del greutung *Saphrax* com d'origen alà; *vid.* § 2.51.

2.19. [Aureli Víctor].⁶¹ L'africà Sext Aureli Víctor (s. IV) va publicar una història de l'imperi romà (*Caesares, Liber de Caesaribus*, mss. *Historiae abbreviatae*) des d'August fins al desè consolat de Constanç II i tercer de Julià (360); un autor anònim del s. IV/V va escriure'n un epítom (*Libellus de vita et moribus imperatorum*), que inclou extractes d'altres autors i arriba fins al regnat de Teodosi (379-95).

2.19.1. El Pseudo-Aureli Víctor escriu sobre l'emperador Gracià (375-83): "aquest, atès que va adonar-se que gots i taifals ocupaven la Tràcia i la Dàcia com si fossin llurs terres pairals i que un perill extrem amenaçava el nom de Roma a causa dels hunnes i alans, més terribles que cap altre mal, després de fer venir d'Hispania Teodosi, que aleshores tenia trenta-tres anys, el va associar al poder imperial amb tots els auspicis favorables".⁶² Més endavant, afegeix: "com que no es preocupava de l'exèrcit i preferia als soldats romans veterans alguns alans que havia fet passar al seu servei amb gran quantitat d'or, i fins i tot el captivava la companyia dels bàrbars i gairebé llur amistat, de manera que alguna vegada viatjava amb la mateixa vestimenta que ells, va atreure's l'odi dels soldats".⁶³

illecebris sibi sociarat sollertia Fritigerni, fixis iuxta Perinthum castris ipsam quidem urbem cladum memores pristinarum nec adire nec temptare sunt ausi, agros vero fertiles late distentos et longe ad extremam vastavere penuriam cultoribus caesis aut captis. unde Constantinopolim copiarum cumulis inhiantes amplissimis formas quadratorum agminum insidiarum metu servantes ire ocius festinabant multa in exitium urbis inclutae molituri.

⁶¹ *Sextus Aurelius Victor Afer* (Epit. ed. F. PICHLMAYR BT 1970 = ed. stereotypa correctior ed. primae 1911); *LaiLit* IV.1 75-77; *PLRE* I 960 s.v. *Victor* 13; *Eurasia* 25.

⁶² [Aur. Vict.] Epit. 47, 3 (ed. PICHLMAYR BT, p. 173): *hic cum animadvertisset Thraciam Daciamque tamquam genitales terras possidentibus Gothis Taifalisque atque omni pernicie atrocioribus Hunnis et Alanis extremum periculum instare nomini Romano, accito ab Hispania Theodosio cunctis faventibus degenti annum a tricesimo tertium imperium committit.*

⁶³ [Aur. Vict.] Epit. 47, 6 (ed. PICHLMAYR BT, p. 174): *nam dum exercitum negligeret et paucos ex Alanis, quos ingenti auro ad se transtulerat, anteferet veteri ac Romano militi, adeoque barbarorum comitatu et prope amicitia capi †, ut nonnumquam eodem habitu iter faceret, odia contra se militum excitavit.*

© Com a resultat dels *odia militum*, quan les tropes de Britànnia proclamaren august Magne Màxim l'any 383 i aquest va passar a les Gàl·lies, en marxar Gracià contra ell, fou traït pel seu exèrcit a Lutècia i assassinat a Lugdúnun mentre fugia; Zòsim (§ 3.20.1) també esmenta aquests trànsfugues alans ('Αλανούς τινας αὐτομόλους) i atribueix llur incorporació a conxorxes de palau; cf. BACHRACH 1973:33.

2.20. Ausoni.⁶⁴ Després d'haver exercit d'advocat i gramàtic a la seva Bordeus (*Burdigala*) natal, el poeta Dècim Magne Ausoni (ca. 310-393/4) va ser escollit per l'emperador Valentinià I (364-75) com a preceptor del seu fill Gracià i a partir d'aleshores va desenvolupar un brillant carrera política, que culminaria amb el consolat l'any 379.

2.20.1. Dues obres de l'extensa producció poètica d'Ausoni esmenten els alans:

a) el "Diari, o quefer d'un dia sencer" (*Ephemeris, id est totius diei negotium*) és un opuscle integrat per set poemes dedicats a descriure les activitats quotidianes d'un *pater familias*. El setè, el principi del qual s'ha perdut, descriu una mena de malson; en un moment donat, l'autor diu: "em veig aplaudir entre gent que celebra un triomf; de tornada, sóc arrossegat desarmat entre els captius alans".⁶⁵

b) Ausoni va escriure la "Pregària del cònsol designat en haver pres els feixos la vigília de les calendes de gener" (*Precatio consulis designati pridie Kalendas Ianuarias fascibus sumptis*), adreçada al déu Janus i, per tant, de caràcter pagà, amb motiu del seu propi consolat l'any 379; en un passatge, llegim: "després de sotmetre els seus enemics, per on França, mesclada amb els sueus, rivalitza en obediència per tal de militar en les armes del Laci, per on el sauròmata s'havia unit als exèrcits errants dels hunnes i per on el geta saltava l'Histre amb els seus aliats els alans –això m'anuncia la Victòria de ràpides ales–, ja arriba l'emperador a fi de realçar els nostres honors, que hauria desitjat compartir, adornant-los amb el seu favor".⁶⁶

© El consolat d'Ausoni fou immediatament posterior a la desfeta i mort de l'emperador Valent a Hadriàndòpolis el 9 d'agost del 378 (cf. Ammià § 2.18.3); l'*Augustus* del text és Gracià (375-83), alumne del poeta. La data d'*Ephemeris*, que és incerta, ha d'ésser posterior al 376, any del pas del Danubi pels visigots; quant a *triumphantes*, suggereix una victòria romana, potser de Teodosi (cf. Orosi § 2.33.2.a), sobre els alans (així BACHRACH 1973:33 n. 22).

2.21. Claudi Mari Víctor.⁶⁷ El rètor marsellès Claudi Mari Víctor († ca. 425) va compondre una paràfrasi del Gènesi en hexàmetres amb el títol d'*Alethia*

⁶⁴ *Decimus Magnus Ausonius* (ed. S. PRETE BT 1978); *LatLit* IV.1 21-43; *PLRE* I 140-141 s.v. *Ausonius* 7; *Eurasia* 23.

⁶⁵ Aus. 2, 7, 17-18 (ed. PRETE BT, p. 12):

*cerno triumphantes inter me plaudere: rursum
inter captivos trahor exarmatus Alanos.*

⁶⁶ Aus. 8, 1, 29-35 (ed. PRETE BT, p. 80):

*hostibus edomitis, qua Francia mixta Suebis
certat ad obsequium, Latiis ut militet armis, 30*

*qua vaga Sauromates sibi iunxerat agmina Chuni,
quaque Getes sociis Histrum adsultabat Alanis
(hoc mihi praepetibus Victoria nuntiat alis):*

*iam venit Augustus, nostros ut comat honores,
officio exornans, quos participare cupisset. 35*

⁶⁷ *Claudius Marius Victor* (ed. P.F. HOVINGH CC CXXVIII 1955, pp. 115-193; C. SCHENKL CSEL XVI 1888, pp. 337-498); *LatLit* IV.2 363-365; *PLRE* II 1160 s.v. *Victor* 11; *Eurasia* 25.

(gr. ἀλήθεια "veritat"), de la qual ens han pervingut tres llibres que arriben fins a Gen. 19, 26.

2.21.1. En una digressió sobre les religions primitives, l'autor esmenta el culte als morts: "aquest acte envileix més, perquè té aparença de virtut; car, de seguida, tots els pobles van consagrar-se a aquesta iniquitat sense fi, en fer ofrenes funeràries als manes, tal com ara testimonien els alans, i cadascun va venerar els seus avantpassats en lloc dels propis déus".⁶⁸

© El fet que la dada no sembla remuntar-se a cap font anterior ha suggerit que Mari Víctor descriu una pràctica que ell mateix va poder constatar entre bandes alanes al sud de les Gàl·lies, potser a la vall del Ròdan (així COURCELLE 1964:81 n. 3; cf. COURTOIS 1955:49 n. 4; BACHRACH 1973:22 n. 52 & 31-32; SANTOS YANGUAS 1978:39 n. 183). Sobre els rituals funeraris ossets, alguns dels quals es troben documentats ja en època escita, *vid.* KOVALEWSKY 1893:50-63 & DUMÉZIL 1978:249-261; en les *inferiae*, hom pot reconèixer les sèries d'ofrenes funeràries vigents encara entre els ossets del segle passat, que comportaven despeses que podien arribar a arruïnar un casal sencer; el culte tenia la funció de nodrir els difunts, ja que hom estava convençut que aquests donaven els béns de la terra, i el pitjor insult possible per a algú era dir-li que els seus morts passaven fam.

2.22. Claudià.⁶⁹ L'alexandri Claudi Claudià (*ca.* 400), *vir clarissimus, tribunus & notarius*, fou el darrer gran poeta de la Roma pagana i va compondre entre 396-404 nombroses obres de caire èpico-històric, panegíric i invectiu adreçades als personatges més influents –i als rivals polítics– de la cort milanesa de l'emperador Honori (393-423).

2.22.1. Algunes composicions presenten els alans com a enemics de Roma:

a) l'assassinat el 395 del prefecte del pretori d'orient Flavi Rufí, instigat pel *magister utriusque militiae* occidental Flavi Estilicó, beneficiari de la major part de la propaganda poètica de Claudià, va tenir com a epíleg dos poemes invectius contra el caigut (*In Rufinum I-II*, 396-97). En el primer d'ells, hom l'acusa de complicitat amb els bàrbars: "descendeix el sàrmata mesclat amb els dacis, i l'audaç massageta que fereix els cavalls per a omplir la copa, i l'alà que beu, un cop trencat el gel, l'aigua de la Medtida, i el geló que s'alegra d'haver tatuat els seus membres amb el ferro; aquest és l'exèrcit aplegat per Rufí".⁷⁰ En el segon, quan Estilicó rep ordre d'Arcadi, gràcies a les intrigues de Rufí, de retornar les tropes d'orient, que Teodosi s'havia emportat a l'oest poc abans de morir per a combatre l'usurpador

⁶⁸ Mar. Vict. *Aleth.* 3, 189-193 (ed. HOVINGH CC CXXVIII, p. 173; SCHENKL CSEL XVI, p. 413):

*facinus plus inquinat istud,
quod speciem virtutis habet; nam protinus omnes 190
amplexae gentes scelus hoc sine fine litantes
manibus inferias, uti nunc testantur Alani,
pro dis quaeque suis caros habuere parentes.*

⁶⁹ *Claudius Claudianus* (ed. Th. BIRT MGH AA X 1892); *LatLit* IV.2 3-32; *PLRE* II 299-300 s.v. *Claudianus* 5; *Eurasia* 25-26.

⁷⁰ *Claud. Carm.* 3, 310-314 (ed. BIRT MGH AA X, p. 30):

*mixtis descendit Sarmata Dacis 310
et qui cornipedes in pocula vulnerat audax
Massagetes caesamque bibens Maeotin Alanus
membraque qui ferro gaudet pinxisse Gelonus,
Rufino collecta manus.*

Eugeni, l'exèrcit es lamenta així: "ja em cal suportar la còlera terrible del tirà, que potser ja prepara paranys criminals, que ens lliurarà com a esclaus als hunnes repugnants o als indòmits alans".⁷¹

b) el consolat d'Estilicó l'any 400 és motiu d'un panegíric en tres llibres (*De consulatu Stilichonis I-III*), el primer dels quals és biogràfic i lloa sobretot la seva activitat militar; en tractar de la seva campanya contra els bastarnes (ca. 392), el poeta afegeix: "no et van impressionar l'espantós crit de l'alà quan s'atansa, ni la crueltat errant dels hunnes, ni el geló amb la seva simitarra, ni els getes amb llur arc, ni el sàrmata amb la seva llança".⁷²

© Les dades sobre Rufí no són història, sinó part d'una invectiva literària, un exercici en l'art de la vituperació; per tant, l'objectiu de Claudià és blasmar el personatge, i l'acusació que va traïr l'imperi als bàrbars, propaganda (cf. CAMERON 1970:68-72; *PLRE I* 778-81 s.v. *Rufinus 18*). Els passatges tenen com a rerefons la mort a finals del 391 de Flavi Promot, rival polític de Rufí, a mans dels bastarnes a Tràcia i l'expedició d'Estilicó per a venjar-lo; les al·lusions als alans potser són motivades per grups que van acompanyar Alaric als Balcans ca. 395-97 (cf. BACHRACH 1973:28 n. 7). El *terrisonus stridor venientis Alani* recorda un crit de guerra com ara el *signum bellicum sarmata marha, marha* d'Amm. 19, 11, 10 (sobre aquest, vid. ara HUYSE 1993:94-96).

2.22.2. En altres poemes, els alans apareixen com a mercenaris imperials al nord d'Itàlia:

a) en el *Panegyricus de quarto consulatu Honorii* (any 398), Claudià s'adreça així a l'emperador: "què hi ha d'estrany en el fet que sigui vençut tot allò que et surt al pas, quan per pròpia iniciativa el bàrbar desitja ja servir-te? El sàrmata discorde demana jurar-te lleialtat; el geló, després de llençar la seva pell, lluita per a tu; vosaltres, els alans, heu adoptat els costums del Laci".⁷³

b) el poema èpico-històric sobre la batalla de Pol·lència (402) entre Estilicó i el rei visigot Alaric (*De bello Pollentino sive Gothico*) dóna un cert protagonisme a les tropes auxiliars alanes del bàndol romà: "l'alà, sotmès a la nostra autoritat, anava per on les nostres trompetes ho ordenaven, i cercava la mort pel Laci; li ho va ensenyar el gloriós cap del poble alà, al qual la natura havia modelat membres petits junt amb un gran coratge, i li havia tenyit els ulls amb una còlera terrible; cap part del seu cos resta lliure de ferides i, esqueixada per les llances, resplendeix més orgullosa la glòria del seu rostre desfigurat. Aquell, tanmateix, quan Estilicó ho va manar de lluny, va apressar-se amb els seus ràpids cavalls i va mossegar l'arena d'Itàlia. Afortunat i digne dels Camps Elisis i d'aquests versos, ell que va desitjar ardentment exculpar la seva fidelitat, erròniament sospitosa per a nosaltres, àdhuc amb la mort; que, prenent el ferro per jutge, va refutar una acusació immerescuda

⁷¹ Claud. *Carm.* 5, 268-271 (ed. BIRT *MGH AA X*, p. 44):

iam formidata tyranni
tempestas subeunda mihi, qui forte nefandas
iam parat insidias, qui nos aut turpibus Hunis 270
aut impacatis famulos praebebit Alanis.

⁷² Claud. *Carm.* 21, 109-111 (ed. BIRT *MGH AA X*, p. 193):

non te terrisonus stridor venientis Alani
nec vaga Chunorum feritas, non falce Gelonus, 110
non arcu pepulere Getae, non Sarmata conto.

⁷³ Claud. *Carm.* 8, 484-487 (ed. BIRT *MGH AA X*, p. 168):

obvia quid mirum vinci, cum barbarus ultro
iam cupiat servire tibi? tua Sarmata discors 485
sacramenta petit, proiecta pelle Gelonus
militat, in Latios ritus transistis Alani.

amb la seva sang lloable! Trasmalsada per la mort de l'heroi, la cavalleria girava la gropa, i l'exèrcit sencer hauria trontollat en veure's privat d'aquest flanc, si Estilicó, arribat ràpidament amb una legió en ordre de batalla, no hagués reprès el combat equestre amb el reforç de la infanteria".⁷⁴

c) el darrer poema de Claudià (*De sextu consulatu Honorii*, any 404), en tractar de la batalla de Verona (402), torna a recordar de nou l'episodi de Pol·lència: "a tu mateix [Estilicó] t'hauria capturat i t'hauria lliurat a la mort, Alaric, si l'ardor malauradament precipitat d'un alà imprudent no hagués capgirat el pla previst".⁷⁵

© Després dels de Gracià (*cf.* Aureli Víctor § 2.19.1 & Zòsim § 3.20.1) i del Σαούλ que va lluitar contra Arbogast i Eugeni el 394 (Joan d'Antioquia § 5.6.1), aquests són els primers genets (*eques*) alans documentats al servei de Roma, tot i que no necessàriament els mateixos; val a dir que, malgrat l'elogi de Claudià, llur paper a Pol·lència –sota sospita de deslleialtat, promptes a fugir i culpables d'una victòria parcial– fou negatiu (*cf.* CAMERON 1970:181 & 373-77). Som del parer que l'*incautus Alanus* de *Carm.* 28, 224 (un petit excurs en la difusa descripció de la batalla de Verona) i el *gentis praeclarus* (v.l. *praefectus, dux clarus*) *Alanae* de *Carm.* 26, 583 han de ser un mateix personatge, és a dir, el cap alà que amb el seu atac precipitat i mort subsegüent va posar en problemes l'exèrcit romà; BACHRACH 1973:33-35 és inservible, ja que, entre altres errors, el fa morir a Verona i l'equipara amb el *Saul* (Orosi § 2.33.2.b) que comandava l'exèrcit romà a Pol·lència, sense indicar que tal identificació és només una conjectura (*cf.* PLRE I 809 & II 981, 1236 s.v. *Saul, Anonymus 117*); és possible, com va notar BÜCHELER, que *Carm.* 26, 583 *Alanae* sigui una lectura corrupta en comptes del nom d'aquest cabdill. La segona persona de *Carm.* 8, 487 *transistis* suggereix la presència d'alguns d'aquests alans a la recitació del panegíric a Milà el gener del 398, honor potser d'acord amb un alt rang militar.

⁷⁴ Claud. *Carm.* 26, 581-597 (ed. BIRT MGH AA X, pp. 280-281):
ibat patiens dicionis Alanus,

*qua nostrae iussere tubae, mortemque petebat
pro Latio; docuit gentis praeclarus Alanae,
cui natura breves animis ingentibus artus
finxerat inmanique oculos infecerat ira;* 585

*vulneribus pars nulla vacat rescissaque contis
gloria foedati splendet iactantior oris.*

*ille tamen mandante procul Stilichone citatis
acceleravit equis Italamque momordit harenam.
felix Elysiisque plagis et carmine dignus,* 590

*qui male suspectam nobis impensius arsit
vel leto purgare fidem! qui iudice ferro
diluit inmeritum laudato sanguine crimen!
morte viri turbatus eques flectebat habenas
totaque praeciso nutassent agmina cornu,* 595
*ni celer instructa Stilicho legione secutus
subsidiis peditum pugnam instaurasset equestrem.*

⁷⁵ Claud. *Carm.* 28, 223-225 (ed. BIRT MGH AA X, pp. 243):

*ipsum te caperet letoque, Alarice, dedisset,
ni calor incauti male festinatus Alani
dispositum turbasset opus.* 225

2.23. Constanci de Lió.⁷⁶ El prevere lionès Constanci (s. V), amic de Sidoni Apol·linar (§ 2.41), va escriure ca. 480 una vida del bisbe sant Germà d'Auxerre (*Vita Germani episcopi Autissiodorensis*), que va viure ca. 378-448.

2.23.1. Després de tractar de la segona estada de Sant Germà a Bretanya (ca. 445/6) Constanci escriu: "a penes havia tornat a casa del seu viatge a ultramar, que una legació del territori d'Armòrica sol·licitava la fatiga del benaurat bisbe. Car, irritat per la insolència d'aquesta regió orgullosa, Sa Magnificència Eci, que aleshores governava l'estat, havia lliurat a Eocar, un rei dels alans molt ferotge, aquelles contrades, que aquest havia desitjat amb l'avidesa d'una cobdícia bàrbara, per tal que les prostrés a causa de l'audàcia de llur revolta. Així doncs, a aquest poble tant bel·licós i al seu rei servidor d'ídols s'hi oposa només un vell, però més gran i coratjós que tots gràcies a la protecció de Crist. I, sense retard, surt prompte, ja que els preparatius bèl·lics eren imminents. El poble ja s'havia posat en marxa i la cavalleria cuirassada havia emplenat tot el trajecte, però el nostre sacerdot va avançar al seu encontre fins que va arribar al rei mateix, que venia darrere. Es presenta al camí, barra el pas al cap, que ja avançava en armes enmig de les caterves dels seus, i, per mitjà d'un intèrpret, primer, li adreça un prec suplicant; després, l'increpa quan el rebutja; finalment, estenent la ma, s'empara de les brides del mos i detura allà tot l'exèrcit. Davant d'això, per voluntat divina, el ferotge rei va concebre admiració en comptes de còlera; l'esbalaeix la seva resolució, honora el seu respecte, el trasbalsa la tenacitat de la seva iniciativa. Els preparatius bèl·lics i el moviment de les armes donen lloc a la bonhomia d'una entrevista, un cop abandonat el furor, i hom discuteix de manera que es porta a cap no allò que el rei volia, sinó allò que el sacerdot demanava. El rei i el seu exèrcit es repleguen cap a la tranquil·litat de llur posta; promet una garantia de pau molt lleial, amb la condició que la gràcia que ell mateix havia mostrat fos demanada a l'emperador o a Eci. Mentrestant, per la intervenció i mèrit d'un sacerdot, el rei fou deturat, el seu exèrcit retirat i les províncies salvades de la devastació".⁷⁷

© Tot i que l'episodi és típicament hagiogràfic, l'època dels fets, que hom acostuma a datar ca. 447/8, poc abans de la mort del sant, és prou propera a la de la

⁷⁶ *Constantius Lugdunensis* (ed. B. KRUSCH & W. LEVISON MGH SRM VII.1 1919, pp. 247-283; R. BORIUS SC 112, 1965); *LatLitMitt* I 565; *PLRE* II 320 s.v. *Constantius 10*; *Eurasia* 29.

⁷⁷ *Const. Lugd. Vita S. Germ.* 28 (ed. KRUSCH-LEVISON MGH SRM VII.1, pp. 271-272; BORIUS SC 112, pp. 174-176): *vixdum domum de transmarina expeditione remeaverat, et iam legatio Armorici tractus fatigationem beati antistitis ambiebat. offensus enim superbae insolentia regionis vir magnificus Aetius, qui tum rem publicam gubernabat, Eochari ferocissimo Alanorum regi loca illa inclinanda pro rebellionis praesumptione permiserat, quae ille aviditate barbaricae cupiditatis inhiaverat. itaque genti bellicosissimae regique idolorum ministro obicitur senex unus, sed tamen omnibus Christi praesidio maior et fortior. nec mora, festinus egreditur, quia imminebat bellicus apparatus. iam progressa gens fuerat totumque iter eques ferratus impleverat, et tamen sacerdos noster obvius ferebatur, donec ad regem ipsum qui subsequebatur accederet. occurrit in itinere iam progresso, et armato duci inter suorum catervas opponitur medioque interprete primum precem supplicem fundit, deinde increpat differentem, ad extremum, manu iniecta, freni habenas invadit atque in eo universum sistit exercitum. ad haec rex ferocissimus admirationem pro iracundia, Deo imperante, concepit; stupet constantiam, veneratur reverentiam, auctoritatis pertinacia permovetur. apparatus bellicus armorumque commotio ad consilii civilitatem, deposito tumore, descendit, tractaturque, qualiter non quod rex voluerat, sed quod sacerdos petierat conpleretur. ad stationis quietem rex exercitusque se recipit; pacis securitatem fidelissimam pollicetur, ea conditione, ut venia, quam ipse praestiterat, ab imperatore vel ab Aetio peteretur. interea per intercessionem et meritum sacerdotis rex compressus est, exercitus revocatus, provinciae vastationibus absolutae.*

redacció de l'obra com per a valorar-ne les dades. Eci (*Aetius*), el gran general de Valentinià III (425-55), és anomenat per les *Novell. Valentin.* 36 (29 de juny de l'any 452) *magnificus vir* (cf. *PLRE* II 24), però, més que un títol, aquesta fórmula, present al text, sembla un epítet afalagador. Els alans d'*Eochar* (§ 2.48), forma donada també per Heiric (§ 4.15), millor que *Gochar*, han de posar-se en relació amb el grup establert pel mateix Eci a la Gàl·lia Ulterior l'any 442 (vid. *Chronica Gallica* § 4.6.2.c); no estem d'acord amb l'equació *Eochar = Goar*, proposada per l'ed. KRUSCH-LEVISON p. 271-72 n. 5 i seguida arreu, que pressuposa veure Goar cavalcant durant quaranta anys per tots els escenaris de la Gàl·lia on apareixen alans (cf. COURTOIS 1955:47 n. 3). L'objectiu d'Eci, com remarca THOMPSON 1956:71, era contenir amb els alans els bagaudes del *Tractus Armoricanus*, és a dir, les contrades entre el Sena i el Loira; segons la mateixa *Vita S. Germ.* 40, mentre sant Germà es trobava a Ravenna negociant la pau l'any 448, va esclatar una revolta que va malbaratar l'acord amb Eocar (cf. *PLRE* II 1119 s.v. *Tibatto*). En *eques ferratus* podem veure un contingent de cavalleria pesada (cf. Jordanes § 4.19.3.b *Alanum gravi ... armatura*); sorprèn, però, la caracterització del rei com a *idolorum minister*, ja que la idolatria gairebé no està documentada entre els alans (cf. però Ibn Rusta § 6.14.1); en general, cf. –amb precaució– BACHRACH 1973:114-115.

2.24. *Consularia Constantinopolitana*.⁷⁸ Sota aquest nom coneixem una llista dels cònsols romans des del 245 *ab urbe condita* (508 aC) fins al 468 dC que ens ha pervingut íntegra només en un còdex (Berolinensis Cheltenhamensium n.º 1829 saec. IX); segons una entrada, "durant el consolat d'Ausoni i Olibri (379), Teodosi fou proclamat August per Gracià August el catorzè dia abans de les calendes de febrer (19 de gener) a la ciutat de Sírmium (*Syrmium*, avui Sremska Mitrovica); en aquest mateix any, els romans van emprendre moltes guerres amb els gots; després foren anunciades victòries contra els gots, alans i hunnes el quinze dia abans de les calendes de desembre (17 de novembre)"; cf. Orosi (§ 2.33.2.a).⁷⁹

2.25. Draconci.⁸⁰ El poeta africà Blossi Emili Draconci (s. V), *vir clarissimus et togatus fori proconsularis almae Carthaginis*, va desenvolupar la seva activitat sota els reis vàndals Guntamund (484-96) i Trasamund (496-523).

2.25.1. El manuscrit Neapolitanus Bibl. nat. IV E 48 és l'únic que ens ha transmès una col·lecció de deu poemes profans de títol incert (*Romulea, Carmina profana, Carmina minora*), obra de Draconci; en un passatge del cinquè d'aquests, la "Controvèrsia sobre l'estatua d'un home fort" (*Controversia de statua viri fortis*), l'autor pretén demostrar que és menys temible un enemic que un mal ciutadà, ja que hom pot protegir-se del primer rere les muralles, però el segon, dins d'elles, pot lliurar-se a les seves maquinacions; és així que exclama: "retorneu-nos les guerres, retorneu-nos els pobles enemics; que vinguin tots els bàrbars, que prenguin alhora

⁷⁸ *Consularia Constantinopolitana* (ed. Th. MOMMSEN MGH AA IX 1892, pp. 205-247); cf. MGH AA IX, pp. 199-203; *Eurasia* 28.

⁷⁹ *Cons. Const.* 379 (ed. MOMMSEN MGH IX 1892, p. 243); *Ausonio et Olibrio*.

1. *His cons. levatus est Theodosius Aug. ab Augusto Gratiano die XIII kal. Feb. in civitate Syrmium.*

2. *Ipsa anno multa bella Romani cum Gothis commiserunt.*

3. *Deinde victoriae nuntiatae sunt adversus Gothos, Alanos atque Hunos die XV k. Dec.*

⁸⁰ Blossius Aemilius Dracontius (*Romul.* ed. F. VOLLMER MGH AA XIV 1905, pp. 132-196; J.M. DIAZ DE BUSTAMANTE, *Draconcio y sus Carmina Profana*, Santiago de Compostela 1978); *LatLit* IV.2 58-68; *PLRE* II 379-380 s.v. *Dracontius* 2; *Eurasia* 29.

les armes el sueu, el sàrmata, el persa, el got, l'alamà, el franc, l'alà, o bé que tots els pobles remots que s'amaguen al nord preparin llurs dards contra nosaltres; fan menys por".⁸¹

© BACHRACH 1973:57-58 n. 80 creu que llur presència en aquesta llista de bàrbars suggereix que "the Vandal king enjoyed hearing deprecation of the Alans" i destaca, en canvi, l'absència de *Vandali*; l'ed. DIAZ DE BUSTAMANTE, p. 156 remarca també aquest fet, però fa notar que els pobles esmentats no eren enemics dels hasdings, sinó de l'imperi romà; en qualsevol cas, el valor d'aquest text com a prova de la supervivència d'alans a l'Àfrica vàndala de finals del s. V és mínim.

2.26. *Fasti Vindobonenses priores*.⁸² Els fastos consulars eren llistes dels cònsols romans on constaven llurs noms per ordre cronològic junt amb els esdeveniments més remarcables de cada consolat; segons una entrada de l'anomenada *recensio prior* dels fastos de Viena (*Vindobona*), que va des de Ròmul fins a Odoacre († 493), "durant el consolat de Rústic i Olibri (any 464), Beorgor (§ 2.47), rei dels alans, fou mort a Bergamo, al peu de la muntanya, el vuitè dia abans dels idus de febrer (6 de febrer)"; el text sembla la base de les notícies posteriors sobre aquests alans a Marcel·lí (§ 4.22.1.c) & Cassiodor (§ 4.5.1.b); més detallat, Jordanes (§ 4.19.3.a); cf. BACHRACH 1973:33 n. 20.⁸³

2.27. *Hidaci*.⁸⁴ Bisbe d'*Aquae Flaviae*, a *Gallaecia* (avui Chaves, a Portugal) ca. 427-470, Hidaci va redactar una crònica (*Continuatio chronicorum Hieronymianorum*) que anava del 379 (final de la de Jeroni, cf. § 2.29) fins al 468 i que, malgrat la seva brevetat, és la principal font sobre la invasió bàrbara d'Hispania de l'any 409.

2.27.1. Quatre passatges permeten de reconstruir l'estada dels alans a la península:

a) "els alans, vàndals i sueus van penetrar a les Hispànies l'era 447 (any 409). Uns ho reporten el dia quart de les calendes, d'altres el tercer dels idus d'octubre, dimarts, durant el vuitè consolat d'Honori i el tercer de Teodosi, fill d'Arcadi".⁸⁵

b) "l'era 457 (error per 449 = any 411), arruïnades les províncies d'Hispania per l'esmentada aparició de les plagues, els bàrbars, moguts a acordar un pacte per misericòrdia del Senyor, es reparteixen per sorteig les regions de les províncies per tal d'habitar-les. Els vàndals i els sueus ocupen Galícia, situada a l'extrem occidental del mar oceà; als alans els toquen en sort les províncies Lusitània i Cartaginesa, i als vàndals anomenats silings la Bètica. Els hispans supervivents de

⁸¹ Dracont. *Romul.* 5, 33-37 (ed. VOLLMER MGH AA XIV, p. 140-141; DIAZ DE BUSTAMANTE, p. 284):

*reddite bella, duces, inimicas reddite gentes:
barbarus omnis eat, rapiant simul arma Suevus
Sarmata Persa Gothus Alamannus Francus Alanus 35
vel quaecunque latent gentes aquilone remotae
in nos tela parent: minor est pavor.*

⁸² *Fasti Vindobonenses priores* (ed. Th. MOMMSEN MGH AA IX 1892, pp. 274-334); cf. MGH AA IX, pp. 263-264; *Eurasia* 29.

⁸³ *Fasti Vind.* I 592-593 (ed. MOMMSEN MGH AA IX, p. 305): *Rustico et Olybrio. his cons. occisus est Beorgor rex Alanorum Bergamo ad pede montis VIII idus Februarias.*

⁸⁴ *Hydatius* (ed. Th. MOMMSEN MGH AA XI 1894, pp. 13-36; A. TRANOY SC 218-219, 1974); *LatLit* IV.2 109-110; *PLRE* II 574-575 s.v. *Hydatius*; *Eurasia* 28.

⁸⁵ *Hyd. Cont.* 42 (ed. MOMMSEN MGH AA XI, p. 17; TRANOY SC 218, p. 114): *Alani et Vandali et Suevi Hispanias ingressi aera CCCCXLVII. Alii III kal. alii III idus Octobris memorant die, tertia feria, Honorio VIII et Theodosio Arcadii filio III consulibus.*

les plagues per ciutats i forteses se sotmeten a la servitud dels bàrbars que dominen les províncies".⁸⁶

c) l'any 416, "Ataülf, en ser atacat pel patrici Constanci de manera que deixa Narbona i s'adreça a les Hispànies, és degollat per un got a Barcelona mentre conversava en família. Vàl·lia, que el succeeix en el regne, després de concloure tot seguit una pau amb el patrici Constanci, marxa contra els alans i vàndals silings establerts a la Lusitània i a la Bètica".⁸⁷

d) l'any 418, "els alans, que dominaven els vàndals i els sueus, foren anihilats de tal manera pels gots, que en morir el seu rei Àddac, els pocs que l'havien sobreviscut, un cop suprimit el nom de llur regne, es posaren sota la protecció del rei dels vàndals Gunderic, que residia a Galícia".⁸⁸

© La versió posterior dels fets que donen la *Chron. ad annum DXI* (§ 4.6.3.) & Isidor (§ 4.17.1) remunten a aquesta font. Hidaci usa diferents sistemes cronològics; els principals són olímpades, dates *ab Abraham* (des del 2016 aC) i anys de regnat, però de vegades també fa servir l'era d'Hispania (*aera Hispaniae*, des del 38 aC) i els fastos consulars; cf. el quadre següent:

<i>Continuatio</i>	Olimpiada	<i>ab Abraham</i>	<i>aera Hispaniae</i>	Honori	any
42	297	2425	447	15	409
49	297	2427	*449	17	411
60	298	2432	[454]	22	416
68	299	2434	[456]	24	418

Cal posar l'entrada dels pobles bàrbars a Hispania en connexió amb les activitats de l'usurpador Constantí III (407-411) i el seu general Geronci (cf. Sozòmenos § 3.18; COURTOIS 1955:52 n. 3); la data ha de ser el dimarts (*tertia feria*) 28 de setembre (*III kal. Oct.*), millor que el 13 d'octubre (*III idus Oct.*), ja que aquest queia en dimecres (cf. trad. TRANOY SC 219, pp. 35-36); la riquesa de dades contrasta amb la vaguetat d'Orosi (§ 2.33.2.c) i Jordanes (§ 4.19.1.d). Hidaci descriu la invasió amb una visió apocalíptica (*Cont. 48 quattuor plagis ferri famis pestilentiae bestiarum*; cf. Ez. 14, 21; COURCELLE 1964:89); després d'un període inicial de devastació, però, hom arriba, *Deo miserante*, a un repart territorial, segons *Cont. 49* l'any 419 (*aera 457*), data clarament incorrecta que l'ed. MOMMSEN interpreta com l'any 411 a partir d'Isidor (§ 4.17.1.e), mentre que la *Chron. a. DXI 557* (§ 4.6.3.c) dona el 412 (cinquè d'Honori i Teodosi II); COURTOIS 1955:53 està a favor d'aquest darrer, ja que creu que la presència dels visigots al sud-oest de la Gàl·lia hauria motivat l'assentament. No sabem quins eren aleshores els reis de cada poble; amb motiu de la guerra contra Vàl·lia, són

⁸⁶ Hyd. *Cont. 49* (ed. MOMMSEN MGH AA XI, p. 18; TRANOY SC 218, pp. 116-118): *aera CCCCLVII subversis memorata plagarum grassatione Hispaniae provinciis barbari ad pacem ineundam, domino miserante conversi sorte ad inhabitandum sibi provinciarum dividunt regiones. Gallaeciam Vandali occupant et Suevi sita in extremitate oceani maris occidua: Alani Lusitaniam et Carthaginiensem provincias et Vandali cognomine Silingi Baeticam sortiuntur. Hispani per civitates et castella residui a plagis barbarorum per provincias dominantium se subiciunt servituti.*

⁸⁷ Hyd. *Cont. 60* (ed. MOMMSEN MGH AA XI, p. 19; TRANOY SC 218, p. 120): *Ataulfus a patricio Constantio pulsatus, ut relicta Narbona Hispanias peteret, per quendam Gothum apud Barcionam inter familiares fabulas iugulatur. cui succedens Vallia in regno cum patricio Constantio pace mox facta Alanis et Vandalis Silingis in Lusitania et Baetica sedentibus adversatur.*

⁸⁸ Hyd. *Cont. 68* (ed. MOMMSEN MGH AA XI, p. 19; TRANOY SC 218, p. 122): *Alani, qui Vandalis et Suevis potentabantur, adeo caesi sunt a Gothis, ut extincto Addace rege ipsorum pauci, qui superfuierant, abolito regni nomine Gunderici regis Vandalorum, qui in Gallaecia resederat, se patrocinio subiugarent.*

esmentats l'alà *Addac* (*Cont.* 68; § 2.46), el siling *Fredbalus* (*Cont.* 62^a) i l'asding *Gundericus* (*Cont.* 68). El territori alà sembla haver comprès la zona central de la península, entre el Duero i el Guadalquivir, de costa a costa; superior en extensió als altres dominis bàrbars, sobre els quals detenia certa supremacia (*Cont.* 68 *potentabantur*), i l'únic de fet que ocupava dues províncies romanes, potser hauria esdevingut, sense els visigots, un reialme estable (*cf.* *Cont.* 68 *regni nomen*); sobre una temptativa de *foedus* d'aquests bàrbars amb l'imperi, *cf.* Orosi (§ 2.33.2.e). BACHRACH 1973:56 vol fer Addac rei dels alans de la Lusitània i Respendial (*cf.* Gregori de Tours § 4.14.1.a) rei dels de la Cartaginesa, però aquesta conjectura no té cap base sòlida, tot i que una compilació tardana (§ 4.7) parla de dos reis alans a Hispània. Flavi Constanci (*patricius* 415-421), enviat sense èxit per Honori el 414 a recuperar la seva germana Gal·la Plàcidia, va forçar els visigots a creuar els Pirineus i els va blocar per terra i mar; després dels assassinats d'Ataülfi i Segèric i d'un intent infructuós de passar a Àfrica, el 416 Vàllia va retornar Gal·la, va lliurar ostatges i va comprometre's a combatre els altres pobles com a federat (*cf.* THOMPSON 1963:114-18; *PLRE* II 321-25, 987, 1147-48 s.v. *Constantius 17, Segericus, Vallia*). Un primer any d'enfrontaments (417) és sintetitzat per *Cont.* 63 *Vallia rex Gothorum Romani nominis causa intra Hispanias caedes magnas efficit barbarorum*. En un díptic consular d'ivori (*ca.* 417), hom representa Constanci amb captius, potser alans o vàndals (DELBRÜCK 1929:87-95; COURTOIS 1955:54 n. 4; COURCELLE 1964:357 & Pl. 21). L'eix principal de la campanya del 418 sembla que fou, però, la lluita contra Addac, que potser va culminar amb una batalla a Gibraltar (*cf.* Sidoni Apol·linar § 2.41.2); mort aquell, els alans supervivents, després d'unir-se a Gunderic, col·laboraren en la política d'expansió vàndala que portaria a la conquesta del nord d'Àfrica; en general, *vid.* TORRES LÓPEZ 1940:20-22; COURTOIS 1955:51-58; COURCELLE 1964:88-90 & 103-104; BACHRACH 1973:55-57.

2.28. Honori.⁸⁹ La *Cosmographia* de l'orator *utriusque artis* Juli Honori (s. IV-V), dividida en quatre parts (*oecani*) segons els punts cardinals i ordenada per categories geogràfiques (*maria, insulae, montes, provinciae, oppida, flumina, gentes*), és en realitat el comentari d'un mapa (*sphaera*) d'ús escolar plagat d'errors; només ens ha pervingut en *excerpta* publicats per un alumne sense permís de l'autor i conservats en dues recensions.

2.28.1. Un passatge de la recensió A dona aquest text: "pobles de l'oceà occidental: tolosans, novempopulans, narbonesos, morins, francs, alans, ampsivars, †langions, sueus, longobards, iutungs, burgundis, armilausins, marcomannes, (...)mannes, hèruls, quades, sàrmates, bastarnes, carps, †gots, duls i gèpides".⁹⁰

© Aquests gentilicis poden classificar-se en dos grups:

– noms d'antics pobles gèl·lics (*Tolosates* a la Narbonesa i *Morini* a la Bèlgica) i gentilicis formats sobre les províncies baix-imperials *Novempopulania* i *Narbonensis*.

⁸⁹ *Iulius Honorius* (ed. A. RIESE, *GLM*, Heilbronn 1878, pp. 21-55); *LatLit* IV.2 122-124; *PLRE* II 569 s.v. *Honorius 2*; *Eurasia* 25.

⁹⁰ Honor. 26 (ed. RIESE, *GLM*, p. 40): *gentes occidentalis oecani. Tolosates gens / Novempopulani gens / Narbonenses gens / Morini gens / Franci gens / Alani gens / Amsivari gens / †Langiones gens / Suebi gens / Langobardi gens / Iuthungi gens / Burgundiones gens / Armilausini gens / Marcomanni gens / †manni gens / Heruli gens / Quadi gens / Sarmatae gens / Basternae gens / Carpi gens / †Gothi gens / Duli gens / Gippedi gens*.

– noms de pobles invasors d'èpoques diverses: germànics occidentals (*Franci, Amsivari = Ampsivarii, Suebi, Langobardi, Iuthungi, Marcomanni, Quadi*), germànics orientals (*Burgundiones, Heruli, Basternae = Bastarnae, Gothi, Gippedi = Gepidae*), irànics (*Alani, Sarmatae*) i la tribu dàcia dels *Carpi*. L'etnònim †*Langiones* és possiblement un error per *Vangiones*, una tribu sueva. Els *Armilausini* són els *Armalausi* de la *Tabula Peutingeriana*, "els que porten *armilausea*", una mena d'armilla guerrera descoberta per davant i per darrera, fermada només sobre les espatlles, identificats ara com celtes, ara com germans (cf. *RE* II₁ [1895] 1175). Quant a † *manni* potser = *Alamanni* (?) i en els *Duli* és possible veure-hi [*Van*]duli = *Vandali*.

Malgrat la considerable llista de "bàrbars occidentals", hom ha considerat la redacció de l'obra anterior a l'època de les invasions (cf. *RIESE GLM*, p. XXI). En comptes d'*Alani gens* (mss. *Alanii*), el còdex Palatinus 1356 (recensió B) dona *Alamannia gens*, fet que potser va motivar la conjectura de MÜLLENHOFF *Alamani*.

2.29. Jeroni.⁹¹ Sofroni Eusebi Jeroni (ca. 345-419), pare de l'Església, conegut sobretot com a autor de la traducció canònica del text hebreu de la Bíblia al llatí (*Vulgata*) i d'una considerable obra exegetica, va desenvolupar també una intensa activitat epistolar amb diversos corresponals, de la qual ens han pervingut cent cinquanta cartes; a més, va traduir del grec els *Χρονικοί κανόνες* d'Eusebi de Cesarea (§ 3.8) i els va completar fins a l'any 378, obra que serviria de referència i punt inicial a altres cròniques posteriors, com ara les de Pròsper (§ 2.39) i Hidaci (§ 2.27).

2.29.1. Una missiva datada l'any 396 i adreçada al seu amic de juvenesa Heliodor, bisbe d'*Altinum*, per a consolar-lo de la mort del seu nebot Nepotià, esmenta la invasió dels bàrbars, així com les atrocitats comeses per aquests, fruit dels pecats dels romans, que han provocat la còlera de Déu: "fa vint anys i encara més que entre Constantinoble i els Alps Julians cada dia es vessa la sang romana; el got, el sàrmata, el quade, l'alà, l'hunne, els vàndals i els marcomans devasten, arruïnen i saquegen Escítia, Tràcia, Macedònia, Tessàlia, Dardània, Dàcia, els Epirs, Dalmàcia i totes les Pannònies".⁹²

© Els Alps Julians (*Alpes Iuliae*), a l'actual frontera italo-eslovena, marcaven llavors el límit de l'avanç bàrbar a través de diverses províncies de les diòcesis de Tràcia (*Scythia, Thracia*), Macedònia (*Macedonia, Thessalia, Epiri*), Dàcia (*Dardania, Dacia*) i de la prefectura del pretori de l'II-líric (*Dalmatia, cunctae Pannoniae*). Feia vint anys (376) que els visigots havien estat foragitats pels hunnes de llurs assentaments al nord del Danubi i havien entrat a l'imperi; sobre les activitats concretes dels alans en aquest període *vid.* Ammià (§ 2.18.3); cf. *COURTOIS* 1955:34 n. 6; *COURCELLE* 1964:25-26.

2.29.2. Un famós passatge de la carta que Jeroni va escriure l'any 409 a Gerúquia, una noble dama gala que havia enviduat, per tal d'incitar-la a no casar-se de nou, descriu amb detall l'itinerari de la invasió bàrbara del 406: "pobles innombrables i d'extrema ferocitat han ocupat les Gàl·lies senceres. Tot allò que hi ha entre els Alps i el Pirineu, que es troba comprès entre l'Oceà i el Rin, ho han

⁹¹ *Sophronius Eusebius Hieronymus* (Ep. ed. J. LABOURT CUF I-VII 1948-1961); *LatLit* IV.1 429-499, esp. 486-491; *Eurasia* 26.

⁹² Hier. Ep. 60, 16 (ed. J. LABOURT CUF III, p. 106): *viginti et eo amplius anni sunt, quod inter Constantinopolim et Alpes Iulias cotidie Romanus sanguis effunditur. Scythiam, Thraciam, Macedoniam, Thessaliam, Dardaniam, Daciam, Epiros, Dalmatiam cunctasque Pannonias Gothus, Sarmata, Quadus, Alanus, Huni, Vandali, Marcomanni vastant, trahunt, rapiunt.*

devastat el quade, el vàndal, el sàrmata, els alans, els gèpides, els hèruls, els saxons, els burgundis, els alamans i, oh malaurat estat!, els pannonis hostils. «Perquè Assur ha vingut amb ells» (Ps. 82, 9). Mainz, ciutat antany notòria, ha estat presa i destruïda, i a l'església molts milers de persones han estat exterminades; Worms ha estat reduïda després d'un llarg setge; la molt puixant ciutat de Reims, Amiens, Arras, «els morins, darrers dels homes» (Verg. *Aen.* 8, 727), Tournai, Speyer i Estrasburg han estat trasferides a la Germània; les províncies de les Aquitànies, la Novempopulània, la Lionesa i la Narbonesa, tret d'unes poques ciutats, han estat totes assolades; aquestes les ha devastades, fora, la guerra, i dintre, la fam. No puc esmentar sense llàgrimes Tolosa; els mèrits del sant bisbe Exuperi han aconseguit que no hagi caigut fins avui. Les mateixes Hispànies, on ara ja el perill és imminent, cada dia s'estremeixen en recordar les incursions dels cimbris, i allò que d'altres han patit una vegada, elles ho pateixen sempre pel fet de témer-ho".⁹³

© Atès que el text conté una toponímia abundant, la traducció no en transcriu la forma llatina, sinó que en dóna els equivalents actuals. El trajecte dels invasors (cap autor no dóna la diversitat d'etnònims de Jeroni) és mal conegut, però sembla que creuaren el Rin, per diferents punts, a la regió de Mainz (*Moguntiacus*) i Worms (*Vangiones*), al sud del massís esquistós del Taunus, zona de confluència de les rutes del Main i del Neckar (cf. COURTOIS 1955:38 n. 2). Després de baixar per la riba esquerra del Rin fins a Speyer (*Nemetæ*) i Estrasburg (*Argentoratus*), haurien emprès camí cap al nord passant per Reims (*Remorum urbs*) i Tournai (*Tornacus*) fins a la costa belga (*Morini*, a la zona de Théroouanne), i de nou cap al sud a través d'Arras (*Atrabatae*) i Amiens (*Ambiani*). Per a presumptes assentaments sàrmato-alans en aquestes contrades a partir de la toponímia, vid. BACHRACH 1967:480 & 1973:61. Tanmateix, a partir d'aquí la descripció de la invasió esdevé difusa (i global fins al punt d'amenaçar les Hispànies; les *inruptiones Cymbricae*, d'infausta memòria, han de ser les incursions alamanes del s. III); en general, cf. COURCELLE 1964:84.

2.30. Liber Genealogus.⁹⁴ El *Liber Genealogus*, escrit a Àfrica a principis del s. V, és un tractat anònim, a base d'extractes de les Sagrades Escripures, sobre l'origen i generacions de la raça humana fins als pares de Crist, Josep i Maria.

2.30.1. En tractar dels descendents de Cam (*generationes Cham filii Noe*), diu: "els pobles que provenen d'aquests són etíops, trogòdites, isabins, esciòfags, alans, egipcis, fenicis, libis, marmàrics, caris, filisteus, mussos, mussònics, frigis,

⁹³ Hier. Ep. 123, 15 (ed. J. LABOURT CUF VII, p. 91-92): *innumerabiles et ferocissimae nationes universas Gallias occuparunt. quidquid inter Alpes et Pyrenaeum est, quod Oceano Rhenoque includitur, Quadus, Vandalus, Sarmata, Halani, Gepides, Heruli, Saxones, Burgundiones, Alemanni, et, o lugenda respublica! hostes Pannonii vastarunt. «etenim Assur venit cum illis». Moguntiacus, nobilis quondam civitas, capta atque subversa est, et in ecclesia multa hominum milia trucidata. Vangiones longa obsidione finiti. Remorum urbs praepotens, Ambiani, Atrabatae, «extremique hominum Morini», Tornacus, Nemetæ, Argentoratus, translatae in Germaniam. Aquitaniae, Novemque populorum, Lungdunensis, et Narbonensis provinciae, praeter paucas urbes cuncta populata sunt. quas et ipsas foris gladius, intus vastat fames. non possum absque lacrymis Tolosae facere mentionem, quae ut hucusque non rueret, sancti episcopi Exsuperii merita praestiterunt. ipsae Hispaniae iam iamque periturae, quotidie contremescunt, recordantes inruptiones Cymbricae, et quidquid alii semel passi sunt, illae semper timore patiuntur.*

⁹⁴ *Liber Genealogus anni 427-452* (ed. Th. MOMMSEN MGH AA IX 1892, pp. 154-196); cf. MGH AA IX, pp. 154-159; *Eurasia* 27.

macedonis, bitinis, nòmades, cilicis, maures, cretencs, magartens, nùmides i merons".⁹⁵

© Sobta trobar els alans entre els camites, quan normalment són un poble «jafètic» (cf. § 14.9), però aquest fet podria explicar-se per llur presència al reialme vàndal d'Àfrica; d'altra banda, l'índex general de les *Chronica Minora* (ed. MOMMSEN MGH AA XII, p. 635 s.v. *Alani*) remet a una llista similar de la *Chronica Alexandrina*, que dóna una forma *Ellaini*, que alhora és comparable amb els *Velanni* (*bellanii* F, *helmani* GC) del *Liber generationis* (vid. *Chron. Alex.* 105 & *Lib. gen.* I 132, ed. MGH AA IX, p. 101); ambdues obres formen part del *Chronographus anni 354*, un calendari amb nombroses taules i il·lustracions que servia com a dietari als habitants de Roma, conservat en una edició de l'any 354 amb addicions posteriors de caràcter miscel·lani.

2.31. Marcià Capel·la.⁹⁶ Els nou llibres "Sobre les noces de la Filologia i Mercuri" (*De nuptiis Philologiae et Mercurii*) del nord-africà Marcià Capel·la (s. V) són un compendi enciclopèdic de les set *artes liberales*, convertides al·legòricament en set criades, regal de boda del déu, cadascuna de les quals recita els seus coneixements.

2.31.1. El llibre sisè, dedicat a la *Geometria* en el sentit clàssic del terme (geografia física i elements euclidians), inclou, en conseqüència, una descripció del món conegut manllevada de l'obra de Plini el Vell (§ 2.7); vet aquí el passatge consagrat al nord-est de la mar Negra: "més enllà [del Danubi] hi ha la costa escítica, curulla d'una gran varietat de bàrbars; car allí hi ha getes, dacis, sàrmates, amaxobis, trogodites, alans i germans".⁹⁷

© Paràfrasi de Plini (§ 2.7.1); el text, molt més escaritat que la seva font, manté en general l'ordre d'exposició d'aquella en enumerar els pobles "escítics", tot i que amb algunes divergències; la més important per a nosaltres, l'omissió d'*Aorsi* & *Rhoxolani*, aleshores ja desapareguts, contraposable a la presència dels *Alani*, d'actualitat en època de l'autor.

2.32. Notitia dignitatum.⁹⁸ Sota el nom de *Notitia dignitatum*, hom coneix un manual administratiu de principis del s. V que recull la jerarquia civil i militar de l'imperi romà tardà, distingint l'orient de l'occident (*in partibus orientis & occidentis*). Aquesta font documenta la presència de tropes auxiliars alanes (*Comites Alani*) al nord d'Itàlia (cf. BACHRACH 1973:36 n. 30 & Claudià § 2.22.2).⁹⁹

⁹⁵ *Lib. Gen.* 162 (ed. MOMMSEN MGH AA IX, p. 168): *gentes vero quae de ipsis sunt Aethyopes Trogoditae Isabini Sciofagi Alani Aegypti Phoenices Lybii Marmarici Cari Phylisteri Mussi Mussonici Friges Macedones Bitinii Nomadi Cilices Maurusi Cretes Magartheni Numidi Meroni.*

⁹⁶ *Minneius Felix Martianus Capella* (ed. A. DICK BT 1969 = 1925 cum addendis a J. PRÉAUX adiectis); *LatLit* IV.2 166-170; *PLRE* II 259 s.v. *Capella*; *Eurasia* 26

⁹⁷ Capel. 6, 663 (ed. DICK BT, p. 329): *dehinc litus Scythicum confertum multiplici diversitate barbarica; nam illic Getae, Daci, Sarmatae, Amaxobii, Trogodytae, Alani, Germani.*

⁹⁸ *Notitia dignitatum omnium tam civilium quam militarium* (ed. O. SEECK 1876 [reimp. Frankfurt 1962] inaccessible, citada a través d'*Eurasia* 26); *LatLit* IV.2 128-130.

⁹⁹ *Not. Dign. Occ.* 6, 8 *Alani* / 6, 50 *Comites Alani* / 7, 163 *Comites Alani*.

2.33. Orosi.¹⁰⁰ Els set llibres de les "Històries contra els pagans" (*Historiarum adversus paganos libri septem*) del sacerdot Orosi de Braga (s. V), escrits a petició de sant Agustí d'Hipona, són un resum d'història universal des de la creació fins a l'any 417; aquesta obra, molt llegida en època medieval, tingué una gran influència en la cronografia cristiana posterior; cf. Pròsper (§ 2.39), *Chronica Gallica* (§ 4.6), Marcel·lí (§ 4.22), Isidor (§ 4.17) i Beda (§ 4.3).

2.33.1. El primer llibre de l'obra conté un llarg excurs geogràfic (*Hist.* 1, 2, 1-106) en forma de periegesi escolar, la *Chorographia*. Un passatge d'aquesta està dedicat a descriure els límits de l'Europa bàrbara: "des dels monts Rifeus, el riu Tànaís i les llacunes Medòtides, a llevant; al llarg de la costa septentrional de l'oceà fins a la Gàl·lia Bèlgica i el riu Rin, a ponent; després, fins al Danubi (anomenat també Istre), que està al migdia i, dirigint-se vers llevant, desemboca al Pont; a llevant, hi ha l'Alània; al centre, la Dàcia, on hi ha també la Gòtia; a continuació, la Germània, de la qual els sueus n'ocupen la major part; en totes aquestes regions hi ha cinquanta-quatre pobles".¹⁰¹

© El topònim *Alania*, malgrat estar documentat amb anterioritat (*vid.* Llucià § 3.13.1; Eusebi § 3.8.1.b 'Αλανία), apareix aquí per primer cop en un text estrictament geogràfic; aquest, però, és una amalgama de dades d'èpoques diferents: en la seva divisió tripartida dels bàrbars transdanubians (*Alania, Gothia, Suevi*), mentre que la presència d'alans i gots a l'Europa oriental està d'acord amb la situació del s. IV, la primacia dels sueus a Germània, potser influïda per llur paper en la invasió d'Hispania del 409, és incorrecta i anacrònica, i sembla remuntar-se a Tàcit (*Germ.* 38) o, fins i tot, a Titus Livi; cf. la trad. ARNAUD-LINDET CUF I, p. 25 n. 37, així com JANVIER 1982:229-230. Aquest passatge tingué una gran difusió en època posterior (cf. §§ 4.9.1.b; 4.10; 4.17.3.b; 4.22; 4.31).

2.33.2. El llibre setè, que recull els fets que van de la nativitat de Crist fins a l'època de l'autor, presenta algunes dades tocant als alans pertanyents al període de les invasions:

a) sobre les primeres accions de l'emperador Teodosi (r. 379-95), llegim: "així, doncs, Teodosi va creure que l'estat, abatut per la còlera de Déu, es refaria per la misericòrdia de Déu; posant tota la seva confiança en l'ajut de Crist, va atacar sense vacil·lacions aquells grans pobles escites temuts per tots els antics i evitats fins i tot per Alexandre el Gran, tal com en donaren testimoni Pompeu i Corneli, i que, després de destruir l'exèrcit romà, havien fet pertret de cavalls i armes romans —a saber, alans, hunnes i gots— i els va vèncer en molts i grans combats" (*ca.* 379).¹⁰²

¹⁰⁰ Orosius (ed. M.-P. ARNAUD-LINDET CUF I-III 1990-91); *LatLit* IV.2 483-491; *PLRE* II 813 s.v. Orosius; *Eurasia* 27, 37.

¹⁰¹ Oros. *Hist.* 1, 2, 52-53 (ed. ARNAUD-LINDET CUF I, pp. 24-25): *a montibus rhiphaeis ac flumine Tanai Maeotidisque paludibus quae sunt ad orientem, per litus septentrionalis oceani usque ad Galliam Belgicam et flumen Rhenum quod est ab occasu, deinde usque ad Danuvium (quem et Histrum vocant) qui est a meridie et ad orientem directus Ponto accipitur, ab oriente Alania [ha-FHQD] est, in medio Dacia ubi et Gothia, deinde Germania est ubi plurimam partem Suevi tenent; quorum omnium sunt gentes LIII.*

¹⁰² Oros. *Hist.* 7, 34, 5 (ed. ARNAUD-LINDET CUF III, p. 94): *itaque Theodosius adflictam rempublicam ira Dei reparandam credidit misericordia Dei; omnem fiduciam sui ad opem Christi conferens, maximas illas Scythicas gentes formidatasque cunctis maioribus, Alexandro quoque illi Magno, sicut Pompeius Corneliusque testati sunt, evitatas, nunc autem extincto Romano exercitu Romanis equis armisque instructissimas, hoc est Alanos (halanus FD halanos QΔJ), Hunos et Gothos, incunctanter adgressus magnis multisque proeliis vicit.*

b) quant a la batalla de Pol·lència (402) entre Estilicó i Alaric, diu: "callo els malaurats esdeveniments de Pol·lència, quan la direcció de la guerra fou confiada a un general bàrbar i pagà, a saber, Saül; per la seva perversitat, els dies més venerables i la santa pasqua foren profanats, i hom va obligar a lluitar l'enemic, que es retirava per un escrípol religiós, quan, en fer palès el judici de Déu en poc temps què pot el seu favor i què reclama la seva venjança, vam vèncer en la lluita, però, tot i vencedors, fórem vençuts. Em callo les nombroses discòrdies dels mateixos bàrbars entre ells, quan dues formacions de gots, després els alans i els hunnes, es destruïen mútuament en diverses matances".¹⁰³

c) el *comes et magister utriusque militiae praesentalis* d'origen vàndal Flavi Estilicó (394-408) és acusat per Orosi d'haver pactat en secret amb els visigots d'Alaric i de tenir la intenció d'entronitzar el seu fill Euqueri: "a més, va desencadenar d'altres pobles incontenibles per llurs forces i efectius, pels quals ara són oprimides les províncies de les Gàl·lies i les Hispànies, a saber, els alans, sueus i vàndals, i, impulsats alhora per aquest mateix moviment, els burgundis, incitant-los a prendre les armes, un cop esvanit el temor de la puixança romana" (*ante* 406).¹⁰⁴

d) "mentrestant, dos anys abans de la presa de Roma, esperonats per Estilicó, com he dit, els pobles dels alans, sueus, vàndals i, amb ells, molts d'altres, esclafen els francs, travessen el Rin, envaeixen les Gàl·lies i avançant sense deturar-se arriben fins al Pirineu; repel·lits durant un temps per aquest obstacle, s'escampen per les províncies veïnes" (406-407).¹⁰⁵

e) en parlar de la pau conclou el 416 pel rei visigot Vàl·lia i l'emperador Honori, Orosi afegeix: "[Vàl·lia] s'ha exposat al perill per la seguretat de Roma de tal manera que ha lluitat contra els altres pobles que s'havien assentat per les Hispànies i els ha vençut per als romans. Endemés, els altres reis dels alans, vàndals i sueus havien estipulat el mateix acord amb nosaltres, encomanant-se a l'emperador Honori: «tu, estigues en pau amb tots i rep ostatges de tots; nosaltres lluitem a risc nostre, perim a pèrdua nostra i vencem per a tu, realment per al benefici immortal del teu estat, si uns i altres perim»" (*ca.* 411).¹⁰⁶

¹⁰³ Oros. *Hist.* 7, 37, 2-3 (ed. ARNAUD-LINDET CUF III, p. 107): *taceo de infelicibus illis apud Pollentiam gestis, cum barbaro et pagano duci, hoc est Sauli, belli summa commisa est, cuius improbitate reverentissimi dies et sanctum pascha violatum est cedentique hosti propter religionem, ut pugnaret extortum est, cum quidem, ostendente in brevi iudicio Dei, et quid favor eius possit, et quid ultio exigeret, pugnantes vicimus, victores victi sumus. taceo de ipsorum inter se barbarorum crebris dilacerationibus, cum se invicem Gothorum cunei duo, deinde Alani atque Huni variis caedibus populabantur.*

¹⁰⁴ Oros. *Hist.* 7, 38, 3 (ed. ARNAUD-LINDET CUF III, p. 112): *praeterea gentes alias copiis viribus intolerabiles, quibus nunc Galliarum Hispaniarumque provinciae premuntur, hoc est Alanorum, Suevorum, Vandalorum, ipsoque simul motu impulsorum Burgundionum, ultro in arma sollicitans, detergo semel Romani nominis metu suscitavit.*

¹⁰⁵ Oros. *Hist.* 7, 40, 3 (ed. ARNAUD-LINDET CUF III, p. 118): *interea ante biennium Romanae inruptionis excitatae per Stiliconem gentes Alanorum, ut dixi, Suevorum, Vandalorum, multaque cum his aliae, Francos proterunt, Rhenum transeunt, Gallias invadunt directoque impetu Pyrenaeum usque perveniunt; cuius obice ad tempus repulsae, per circumiacentes provincias refunduntur.*

¹⁰⁶ Oros. *Hist.* 7, 43, 13-14 (ed. ARNAUD-LINDET CUF III, p. 130): *Romanae securitati periculum suum obtulit, ut adversum ceteras gentes quae per Hispanias consedissent, sibi pugnaret et Romanis vinceret. quamvis et ceteri Alanorum (ha- FQΔDP alamo U), Vandalorum, Suevorum reges eodem nobiscum placito depecti forent, mandantes imperatori Honorio: «tu cum omnibus pacem habe omniumque obsides accipe: nos nobis confligimus, nobis perimus, tibi vincimus, immortalis vero quaestu reipublicae tuae, si utrique pereamus».*

© Malgrat donar de vegades notícies rellevants i fins i tot datacions *ab urbe condita*, la narració d'Orosi pateix de certa vaguetat; les llistes de bàrbars, que solen encapçalar els alans, en són una mostra. El primer passatge associa els invasors amb la llegenda d'Alexandre i remet a passatges perduts de Pompeu Trogu (§ 2.8) i Tàcit (§ 2.13); per a la data de la victòria de Teodosi, cf. les *Consularia Constantinopolitana* (§ 2.24). El segon no especifica quan i on s'esdevingueren els enfrontaments entre alans i hunnes esmentats, però el *Saul* de la batalla de *Pollentia* (avui Pollenzo), lliurada el dia de Pasqua de l'any 402, fou potser ell mateix un alà (cf. Joan d'Antioquia § 5.6.1; *PLRE* II 981 s.v.). Orosi culpa Estilicó de la invasió del 406, inaugurant així una llegenda negra consagrada més tard per diversos autors (Marcel·lí § 4.23.1.b, Jordanes § 4.19.4.c, Isidor § 4.17.1.c, etc). El pas dels bàrbars (*Hist.* 7, 40, 9 *cunctas gentes quae per Gallias vagabantur*) a Hispània és de nou imprecís; el text de l'intent de *foedus* de l'any 411 entre aquests i Honori sembla massa literari, però potser respecta la idea de l'original. La redacció de l'obra sembla coetània de la victòria final de Vàllia sobre els alans i els vàndals silings; per als fets d'Hispània, és millor recórrer a Hidaci (§ 2.27); en general, cf. *COURTOIS* 1955:38 n. 4 & 54 n. 1; *BACHRACH* 1973:52 n. 66 & 56-57 n. 78.

2.34. Pacat.¹⁰⁷ Llatini Drepani Pacat (s. IV), nadiu de *Nitiobroges*, a la regió de Bordeus, amic d'Ausoni (§ 2.20), *proconsul Africae* el 390 i *comes rerum privatarum* d'orient el 393, va pronunciar un panegíric en honor de Teodosi August (*Panegyricum in Theodosium*) al senat de Roma l'any 389 per a felicitar-lo per la seva victòria sobre l'usurpador Màxim (cf. Ambròs § 2.17.2).

2.34.1. Dos passatges del panegíric de Teodosi esmenten els alans:

a) segons el tòpic dels panegiristes, quan Gracià va oferir l'imperi a Teodosi el 379, aquest, en un principi, el va refusar; aleshores, Pacat fa parlar la *res publica* amb aquestes paraules: "és que els Fats m'han fet esperar massa poc fins ara, Teodosi, perquè tu provis encara d'afegir retard als Fats? Potser no saps que els teus béns es consumeixen per moments? No saps que m'estic esvanint per a tu i els teus? Tot allò que malmet el got, tot allò que arrabassa l'hunne, tot allò que s'emporta l'alà, un dia Arcadi ho trobarà a faltar. He perdut, dissortada, les Pannònies, ploro la destrucció de l'Il·líric, contemplo la ruïna de les Gàl·lies".¹⁰⁸

b) més endavant, en tractar de les reformes militars empreses per Teodosi abans de la guerra civil contra Màxim (387/8), afegeix: "finalment, vas concedir als pobles bàrbars que feien vot d'aportar-te ajut voluntari l'honor de ser els teus companys d'armes, per tal que les unitats sospitoses abandonessin la frontera i s'afegissin tropes auxiliars al teu exèrcit; atrets per la teva benvolença, tots els pobles escites aflüen en tan gran munió, que semblaves haver prescrit als bàrbars una lleva de la qual havies dispensat els teus súbdits. Oh fet digne de memòria! L'antic enemic de Roma marxava sota les ordres dels generals i els estendards romans, i seguia les senyeres contra les quals s'havia alçat, i el seu soldat omplia les ciutats de Pannònia, que feia poc havia deixat buides amb un saqueig hostil. El got, l'hunne i

¹⁰⁷ *Latinius Pacatus Drepanius* (ed. R.A.B. MYNORS [XII *Panegyrici Latini*] SCBO 1964, pp. 82-120); *LatLit* IV.1 117-119; *PLRE* I 272 s.v. *Drepanius*; *Eurasia* 21.

¹⁰⁸ Pacat. 11, 4 (ed. MYNORS SCBO, p. 90-91): *parumne me, Theodosi, hactenus distulere Fata ut tu insuper temptes moras augere Fatorum? an nescis rem tuam per momenta consumi? nescis me tibi tuisque decrescere? quidquid atterit Gothus, quidquid rapit Chunus, quidquid aufert Halanus, id olim desiderabit Arcadius. perdidit infortunata Pannonias, lugeo funus Illyrici, specto excidium Galliarum.*

l'alà responien al seu nom a la revista, alternaven les guàrdies i temien que hom els advertís fora de la formació".¹⁰⁹

© Un dels pocs testimonis de la presència d'alans a Pannònia, primer com a invasors i després com a *auxilia* (cf. Jordanes § 4.19.1.d) a principis del regnat de Teodosi; ells són potser el poble provinent del «Caucas amenaçador» esmentat després (Pacat. 33, 4 *hos minax Caucasus ... effuderat*); cf. COURCELLE 1964:23; BACHRACH 1973:33 n. 22.

2.35. Paulí.¹¹⁰ El ms. Parisinus 7558 (s. IX) conté un poema de 110 hexàmetres, descrit com *S. Paulini epigramma*, que al·ludeix a una recent invasió bàrbara.

2.35.1. El poema presenta la forma d'un diàleg entre dos monjos; l'un, Salmó (*Salmon*), hoste de l'altre, Tesbó (*Thesbon*), es queixa del fet que les adversitats sofertes no han portat a l'autoreflexió i a l'esmena de la relaxació de costums general: "l'enemic és tant més ferotge com més amagat; tanmateix, ai, si el sàrmata ha devastat res, si el vàndal hi ha calat foc i el ràpid alà n'ha fet botí, maldem per restablir-ne l'estat anterior, per bé que amb esperances incertes i penosos esforços".¹¹¹ La corrupció moral, causada pel Maligne, explica el poc valor militar dels romans; només si tothom es redrecés i alliberés el seu esperit de les tenebres, "cap força no reeixiria contra els servidors de Crist, ni l'arc de l'alà rifeu ens abatria, ni la guerra que ens esclavitzava ho anorrearia tot".¹¹²

© El poeta sembla parlar de ràpides incursions de saqueig; el fet que el text diu que els bàrbars han atacat violant per primer cop el tractat de pau fins aleshores intacte (11 *nunc primum inlaesae turbato foedere pacis*) ha suggerit que es tracta de la invasió del 406-7; més endavant, és esmentat el riu Tech (105 *Tecum*), a la *Narbonensis prima*, i hom ha proposat que aquest Paulí, probablement *sanctus* per confusió amb sant Paulí de Nòla (§ 2.36), fou potser bisbe de Béziers (*Baeterrae*), a partir d'un passatge d'Hidaci (*Chron.* 25) que esmenta certa *in civitate Biterris ... Paulini episcopi ... epistula*; d'altra banda, l'atribució a Claudi Mari Víctor (§ 2.21) dels antics editors (e.g. *PL* 61, c. 969-972) no té arguments a favor. Per a l'adj. *Riphaeus* aplicat aquí als alans, cf. Ammià (§ 2.18.1.a); sobre els pecadors irredemptes del sud de les Gàl·lies, cf. plantejaments similars a Salvià (§ 2.40.1); en

¹⁰⁹ Pacat. 32, 3-4 (ed. MYNORS SCBO, p. 107): *postremo populis barbarorum ultroneam tibi operam ferre voventibus commilitum munus indulges, ut et limiti manus suspecta decederet et militi auxiliator accederet; qua tua benignitate pellectae omnes Scythicae nationes tantis examinibus confluebant, ut quem remiseras tuis, barbaris videreris imperasse delictum. o res digna memoratu! ibat sub ducibus vexillisque Romanis hostis aliquando Romanus, et signa contra quae steterat sequebatur, urbesque Pannoniae quas inimica dudum populatione vacuaverat miles implebat. Gothus ille et Chunus et Halanus respondebat ad nomen et alternabat excubias et notari infrequens verebatur.*

¹¹⁰ *Paulinus* (ed. C. SCHENKL CSEL XVI 1888, pp. 503-508); *LatLit* IV.2 361-363; *PLRE* II 845-846 s.v. *Paulinus* 5; *Eurasia* 25.

¹¹¹ Paul. 17-21 (ed. SCHENKL CSEL XVI, p. 504):
*saevior et tanto <est quanto> est occultior hostis.
 et tamen heu si quid vastavit Sarmata, si quid
 Vandalus incendit veloxque abduxit Alanus,
 ambiguus spebus licet et conatibus aegris
 nitimur in quandam speciem reparare priorum.*

¹¹² Paul. 92-94 (ed. SCHENKL CSEL XVI, p. 507):
*adversus Christi famulos vis nulla valeret;
 nec nos Riphaei prosterneret arcus Alani,
 nec servile etiam subverteret omnia bellum.*

general, cf. COURCELLE 1964:87-88, 295, 355 & Pl. 18b; BACHRACH 1973:54.

2.36. Paulí de Nola.¹¹³ Meropi Ponci Paulí (ca. 353/4–431), fill d'una família senatorial de Bordeus i alumne d'Ausoni (§ 2.20), va abandonar la seva carrera política per a fer-se sacerdot després d'haver estat governador de la Campània (381), on fou captivat per la figura de sant Fèlix de Nola; prop de la tomba d'aquest fundaria, primer, un alberg de pelegrins, i, més tard, una església de la qual seria bisbe fins a la seva mort.

2.36.1. Cada any, sant Paulí componia un poema (*Natalicium*) per a commemorar l'aniversari de sant Fèlix de Nola (14 de gener); un d'aquests, tot i que vol incitar a la festa, no amaga l'angoixa per la proximitat dels bàrbars: "jo, mal que em trobés subjugat per les armes dels gots i entre els ferotges alans, celebraria joiós aquesta festa, i encara que moltes cadenes afligissin el meu coll, l'enemic no podria junyir la meva ànima, tot i estar captius els meus membres".¹¹⁴

© Hom coincideix en veure en aquests gots i alans les tropes d'Alaric operant al nord d'Itàlia (401–410), però la datació del poema és motiu de controvèrsia: l'ed. PL 61, c. 638 dona *scriptum anno 401*, mentre que COURCELLE 1964:34 n. 2 diu que "on s'accorde à admettre" l'any 402; menys probable, BACHRACH 1973:28 proposa 409–10 perquè el creu motivat per una amenaça directa contra la Campània, poc abans del saqueig de Roma. Estudi acurat del poema a COURCELLE 1964:34–35, 353 & Pl. 14b.2.

2.37. Paulí de Pel·la.¹¹⁵ Nascut a Pel·la (Macedònia), on el seu pare era *vicarius*, i nét del poeta gal Ausoni (§ 2.20), Paulí (n. 376, † ca. 460) va escriure als vuitanta-tres anys un poema autobiogràfic en 616 hexàmetres intitulat "Cant d'acció de gràcies a Déu amb el pretext del meu diari" (*Eucharisticos Deo sub ephemeridis meae textu*).

2.37.1. A causa de les invasions bàrbares, Paulí va perdre les seves propietats de l'Aquitània i hagué de fugir amb la seva muller a Vasates (*Vasatae*, avui Bazas, al SE de Bordeus), la ciutat dels seus avantpassats; quan aquesta fou assetjada pels visigots (*Gothi*), Paulí arribà a un acord amb un rei alà amic seu que es trobava entre els atacants, i els alans es passaren als romans durant la nit: "d'arreu corre alhora tota la multitud d'alanes, que acompanya els seus marits en armes; la primera, l'esposa del rei, és lliurada als romans com a ostatge, i hom li afegeix el fill estimat del rei; jo, per part meva, sóc restituit als meus d'acord amb les condicions de la pau conclosa, salvat, com aquell qui diu, del nostre enemic comú, els gots; i les muralles de la ciutat són defensades pels guerrers alans, preparats, després de rebre i donar garanties, a lluitar per nosaltres, ells que no fa gaire ens havien assetjat com a enemics".¹¹⁶

¹¹³ *Meropius Pontius Paulinus* (ed. W. HARTEL CSEL XXIX-XXX 1894); *LatLit* IV 259-276; *PLRE* I 681-683 s.v. *Paulinus* 21; *Eurasia* 26.

¹¹⁴ Paul. Nol. *Carm.* 26, 22-25 (ed. HARTEL CSEL XXX, p. 246-247):

*hunc ego, si Geticis agerem male subditus armis,
inter et immites celebrarem laetus Alanos,
et si multiugae premerent mea colla catenae,
captivis animum membris non iungeret hostis.*

25

¹¹⁵ *Paulinus Pellaeus* (*Euch.* ed. C. MOUSSY SC 209, 1974; W. BRANDES CSEL XVI.1 1888, pp. 289-314); *LatLit* IV.2 374-376; *PLRE* I 677-678 s.v. *Paulinus* 10; *Eurasia* 28.

¹¹⁶ Paul. Pell. *Euch.* 377-385 (ed. MOUSSY SC 209, p. 84; BRANDES CSEL XVI.1, pp. 305-306):

© Els alans són esmentats de manera explícita només en aquest passatge, però el text en dona altres dades addicionals: Paulí va anar a cercar "l'auxili d'un rei adés amic meu, el poble del qual ens aclaparava amb un llarg setge" (346-7 *praesidio regis dudum mihi cari, / cuius nos populus longa obsidione premebat*) per a poder escapar de Vasates, "perquè sabia que aquest rei atacava les nostres poblacions a contracor, forçat pel poder dels gots" (351-2 *quod scirem imperio gentis cogente Gothorum / invitum regem populis incumbere nostris*); l'alà, "home assenyat" (372 *vir prudens*), li digué que era massa perillós per a ambdós i li va demanar, en canvi, acull per als seus, "ja que anhelava deslliurar-se del domini dels gots" (363 *seque ab ipsorum cupiens absolvere iure*). Aleshores, "en veure's privada d'una part no gens petita del seu exèrcit" (390-1 *se truncatam parte agminis haut mediocri ... videns*), l'horda goda s'hagué de retirar, i els alans (396 *nostri ... auxiliares*) també van marxar poc després, "disposats a servir la pau amb els romans, onsevulla que la fortuna els en donés ocasió" (397-8 *fidem pacis servare parati / Romanis quoquo ipsos sors oblata tulisset*). Vasates sembla haver estat assetjada pels visigots d'Ataülf durant llur estada al sud de les Gàl·lies (ca. 414) i aquest grup d'alans hauria estat llur aliat, potser ja des dels Balcans i Itàlia (cf. COURCELLE 1964:93-94; BACHRACH 1973:29 n. 10). La identificació usual d'aquest rei alà andònim amb Gòdar (LEVISON 1903:135; cf. la trad. MOUSSY, p. 168 & Gregori de Tours § 4.14.1.a) no té cap evidència a favor i presenta, en canvi, un problema: com remarca COURTOIS 1955:47 n. 3 (cf. *PLRE* II 1236 s.v. *Anonymus 118*), com pot ser Gòdar el cap dels "Alains de la Garonne" i passar-se als romans a Vasates, si ja ho havia fet l'any 406 abans de creuar del Rin? Endemés, és interessant constatar les friccions entre visigots i alans, potser presagi de llur futur enfrontament a Hispània (cf. Hidaci § 2.27.1.c-d).

2.38. Possidi.¹¹⁷ Bisbe de *Calama* (avui Guelma), a l'Àfrica Proconsular, i amic personal de sant Agustí d'Hipona, Possidi (s. IV-V) va redactar ca. 432 una biografia d'aquell (*Vita S. Augustini*), així com un inventari de les seves obres (*Operum S. Augustini elenchus*).

2.38.1. Possidi explica com, en veure proper el seu darrer dia, sant Agustí va començar a revisar les seves obres primerenques: "poc temps després, però, per voluntat i potestat divines va succeir que una gran munió d'enemics ferotges, vàndals i alans, i amb ells, una barreja de gots i altres gents remotes, diversament armada i experimentada en la guerra, provinent de les contrades hispanes d'ultramar, va afluir en naus a l'Àfrica i hi va irrompre; creuant totes les Mauritànies fins a les nostres províncies i regions, i esbravant-se amb tota mena d'horrors i crueltats, va assolir tot el que va poder amb saqueigs, matances, suplicis diversos, incendis i altres mals innombrables i nefands, sense respectar ningú ni per sexe ni

*concurrit pariter cunctis ab sedibus omnis
turba Halanarum armatis sociata maritis.
prima uxor regis Romanis traditur obses,
adiuncto pariter regis caro quoque nato; 380
reddor et ipse meis pactae inter foedera pacis
communi tamquam Gothico salvatus ab hoste,
vallanturque urbis pomeria milite Halano
acceptaque dataque fide certare parato
pro nobis, nuper quos ipse obsederat hostis. 385*

¹¹⁷ Possidius (ed. *PL* 32, c. 33-66); *LatLit* IV 471.

per edat, ni els mateixos sacerdots i ministres de Déu, ni els ornaments de les esglésies i els seus adreços i edificis".¹¹⁸

© Hyd. *Cont.* 90 data el pas d'Hispania a Àfrica l'any 429; Sant Agustí moriria el 28 d'agost del 430, mentre els vàndals assetjaven la seva Hipona (*Hippo Regius*), on havien arribat després de travessar les províncies mauritanes (*Tingitana, Caesariensis, Sitifensis*) de la diòcesi africana. Deixant de banda passatges d'una *novella* de Justinià (§ 5.13.1) i de Procopi (§ 5.15.3.b) –el títol «rei dels vàndals i dels alans» és una fórmula i la llista de bàrbars del poeta Draconci (§ 2.25.1), poc fiable– aquest és potser l'únic text que esmenta el pas d'alans a l'Àfrica romana com a grup diferenciat dins l'horda vàndala; entre les *aliae diversae personae* sembla que hi hagué també sueus, com prova un epitafi d'Hipona (*AnnEpigr* 1951 n° 267 *Ermengon Suaba ... coniuves Ingomaris*); cf. COURTOIS 1955:58 n. 1; BACHRACH 1973:57.

2.39. Pròsper.¹¹⁹ L'escriptor cristià Pròsper d'Aquitània (s. IV-V) és l'autor d'una *Chronica* que va des d'Adam fins a l'any 445 (*Chronicon vulgatum*; cf. § 2.16) i és la primera continuació coneguda de la de Jeroni (§ 2.29). Una breu notícia datada l'any 406 diu: "els vàndals i els alans entraren a les Gàl·lies després de travessar el Rin el dia abans de les calendes de gener (31 de desembre)"; primera font que dóna la data de la invasió; cf. la *Continuatio Havniensis* (§ 4.8.1.a).¹²⁰

2.40. Salvià.¹²¹ L'obra principal de Salvià (ca. 400-468/70), prevere a Marsella, són els vuit llibres "Sobre el govern de Déu" (*De gubernatione Dei*), dedicats al problema de la teodicea en vista de les victòries bàrbares sobre Roma, que justifica pel fet que els romans de l'època només eren cristians de nom.

2.40.1. Dos curiosos passatges de Salvià esmenten els alans:

a) els pecats dels bàrbars no poden equiparar-se als dels cristians, perquè aquells són tots pagans i heretges: "però, és que llurs vicis comporten la mateixa falta que els nostres? La impudícia dels hunnes, és igual de criminal que la nostra? La perfídia dels francs, és igual de reprovable que la nostra? Igual de reprehensible l'ebrietat d'un alamà que l'ebrietat d'un cristià, o igual de condemnable la rapacitat d'un alà que la rapacitat d'un cristià?".¹²²

¹¹⁸ Possid. *Vita S Aug.* 28 (ed. PL 32, c. 57-58): *verum brevi consequenti tempore divina voluntate et potestate provenit, ut manus ingens diversis telis armata et bellis exercitata, immanium hostium Vandalorum et Alanorum commixtam secum habens Gothorum gentem, aliarumque diversarum personas, ex Hispaniae partibus transmarinis, navibus Africae influxisset et irruisset: universaque per loca Mauritaniarum etiam ad alias nostras transiens provincias et regiones, omni saeviens crudelitate et atrocitate, cuncta quae potuit, exspoliatione, caedibus, diversisque tormentis, incendis, aliisque innumerabilibus et infandis malis depopulata est, nulli sexui, nulli parcens aetati, nec ipsis Dei sacerdotibus vel ministris, nec ipsis ecclesiarum ornamentis seu instrumentis vel aedificis.*

¹¹⁹ *Prosper Tiro* (*Chron.* ed. Th. MOMMSEN MGH AA IX 1892, pp. 385-485); *LatLit* IV.2 491-501; *PLRE* II 926-927 s.v. *Prosper Tiro*; *Eurasia* 27.

¹²⁰ *Prosp Chron.* 1230 (ed. MOMMSEN MGH AA IX, p. 465): *Wandalı et Halanı (et thalanı M, et thalanni Y) Gallias traiecto Rheno ingressi II k. Ian.*

¹²¹ *Salvianus* (ed. C. HALM 1877 MGH AA I.1, pp. 1-120, G. LAGARRIGUE SC 176 & 220, 1971-75), *LatLit* IV.2 523-528; *Eurasia* 28.

¹²² *Salv. Gub.* 4, 68 (ed. HALM MGH AA I.1, p. 49; LAGARRIGUE SC 220, p. 286): *sed numquid eundem reatum habent illorum vitia quem nostra, numquid tam criminosa est Chunorum impudicitia quam nostra, numquid tam accusabilis Francorum perfidia quam nostra, aut tam reprehensibilis ebrietas Alamanni (alani A) quam ebrietas Christiani, aut tam damnabilis rapacitas Alani (Albani AB²Tp) quam rapacitas Christiani?*

b) no tot és digne d'execració en els bàrbars: "el poble dels gots és pèrfid, però púdic; el dels alans, impúdic, però menys pèrfid; els francs són mentidors, però hospitalaris; els saxons, ferotges per llur crueltat, però admirables per llur castedat; en resum, tots els pobles tenen, a més de vicis peculiars, també algunes virtuts".¹²³

© La *rapacitas Alani* potser està motivada per fets com els del 442 a la Gàl·lia Ulterior; cf. *Chronica Gallica* (§ 4.6.2.c) & *l'aviditas barbaricae cupiditatis* d'Éocar a Constanci de Lió (§ 2.23.1); COURCELLE 1964:148-49 n. 1, 359 & pl. 25a.

2.41. Sidoni Apol·linar.¹²⁴ Gai Sol·li Sidoni Apol·linar (ca. 430-482/6), fill d'una família de l'aristocràcia gal·lo-romana i bisbe d'*Augustonemetum* (avui Clermont-Ferrand), capital de l'Arvèrnia, va desenvolupar certa activitat política durant els regnats d'Àvit (455-56), Majorià (457-61) i Antemi (467-72); de la seva obra ens han pervingut panegírics a aquests tres emperadors, amb els seus prefacis i dedicatòries corresponents (*Carm.* 1-8), i setze poemes menors (*Carm.* 9-24), així com 146 cartes aplegades en nou llibres i escrites entre els anys 455-82.

2.41.1. Bona part del panegíric de Majorià (*Carm.* 5), pronunciat a Lió el 28 de desembre de l'any 458, està dedicada al problema de la guerra contra el reialme vàndal que Geiseric (428-77) havia creat al nord d'Àfrica; un passatge descriu l'exèrcit que hom prepara contra ell: "tot d'una empres allò que cap emperador en el nostre temps no ha pogut fer: t'emportes a la guerra l'inflexible exèrcit de l'Híster de set boques. Car tot allò que el cel tranquil cova a la regió sitònia sota l'Óssa Major tem els teus estendards: el bastarna, el sueu, el pannoni, el neure, l'hunne, el geta, el daci, l'alà, el bel·lònot, el rugi, el burgundi, el visigot, l'alites, el bisalta, l'ostrogot, el procrustes, el sàrmata, el mosc han marxat rere les teves àguiles; per tu lluiten tot el Caucas i el qui beu l'aigua escita del Tanais".¹²⁵

© L'enumeració de pobles és fantasiosa (cf. *Carm.* 7, 321-25); alguns són només un referent literari (*Bastarna, Neurus, Bellonothus, Alites, Bisalta, Procrustes, Moschus*) i la presència dels altres és insegura, però el text deixa clar que l'exèrcit de Majorià es nodria eminentment de bàrbars, potser provinents del Danubi o Tràcia (*Hister, cardine Sithonio*). BACHRACH 1973:33 n. 19 defensa l'existència d'un contingent d'alans, idea que podria recolzar el fet que Sidoni esmenta el Caucas i el Don (*Caucasus, Tanaiticus*; cf. § 2.41.3), però el connecta amb el grup de Beorgor (*Fasti Vind. priores* § 2.26; Jordanes § 4.19.3.a), conjectura que no té cap fonament, malgrat no ser del tot impossible.

¹²³ Salv. *Gub.* 7, 64 (ed. HALM MGH AA I.1, p. 95; LAGARRIGUE SC 220, p. 476): *Gothorum gens perfida, sed pudica est, Alanorum impudica, sed minus perfida, Franci mendaces, sed hospitales, Saxones crudelitate efferi, sed castitate mirandi: omnes denique gentes habent, sicut peculiaris mala, ita etiam quaedam bona.*

¹²⁴ Gaius Sollius [Modestus] Apollinaris Sidonius (ed. Chr. LUETJOHANN MGH AA VIII 1887, pp. 1-264); *LatLit* IV.2 43-55; *PLRE* II 115-118 s.v. *Apollinaris* 6; *Eurasia* 28.

¹²⁵ Sidon. *Carm.* 5, 470-479 (ed. LUETJOHANN MGH AA VIII, p. 199):

*ilicet aggredieris quod nullus tempore nostro
Augustus potuit: rigidum septemplex Histri
agmen in arma rapis. nam quicquid languidus axis
cardine Sithonio sub Parrhase parturit ursa,
hoc totum tua signa pavet; Bastarna, Suebus,
Pannonius, Neurus, Chunus, Geta, Dacus, Halanus 475
Bellonothus, Rugus, Burgundio, Vesus, Alites,
Bisalta, Ostrogothus, Procrustes, Sarmata, Moschus
post aquilas venere tuas; tibi militat omnis
Caucasus et Scythicae poter Tanaiticus undae.*

2.41.2. El panegíric d'Antemi (*Carm.* 2), pronunciat a Roma el dia 1 de gener de l'any 468 amb motiu de l'inici del seu segon consolat, conté un elogi del terrible *patricius* Flavi Ricímer (v. 355-380), fill d'un capitost sueu i d'una filla del rei visigot Vâl-lia, i de fet el veritable senyor aleshores de l'imperi d'occident, ja que havia depositat o executat els tres emperadors anteriors (Àvit, Libi Sever i Majorià). El reialme vàndal d'Àfrica, que llança contra Itàlia "els furors del Caucas" (351 *Caucaseos furores*, cf. § 2.41.3) ha de recular davant de Ricímer, i el pirata Geiseric "recorda alhora que Vâl-lia, avi de Ricímer, va derrotar les turmes vàndales i els alans, els seus aliats en la guerra, a les terres tartèssiques, i que llurs cadàvers van cobrir Calpe, a ponent".¹²⁶ Més endavant, la deessa Endòtria, personificació d'Itàlia, diu al riu Tíber: "si el Nòric conté l'ostrogot, és perquè Ricímer és temut; si la Gàl-lia encadena el Mart del Rin, és perquè Ricímer és motiu de terror; quan l'enemic vàndal m'ha saquejat mentre el seu germà alà m'assolava, aquell n'ha pres venjança amb les seves pròpies armes".¹²⁷

© Per a *iuncti Martis Halanos*, cf. Lucà (§ 2.5.1.a). Sidoni estableix un paral·lelisme entre les victòries de Ricímer sobre la flota vàndala a Agrigent i en aigües de Còrsega l'any 456 i les del seu avi Vâl-lia sobre alans i vàndals silings a Hispània l'any 418. Mentre que sembla creure que alans i vàndals són una mateixa raça (*consanguineo Halano*) i ignora el paper preponderant dels alans a la península (cf. Hidaci § 2.27.1.d), és l'única font a donar la notícia que la batalla contra els visigots va esdevenir-se al sud de la Bètica, potser a Gibraltar (*Tartesiatis terris, occiduam Calpen*); cal pensar, doncs, en la possibilitat d'una fórmula poètica en comptes d'*Hispania* (cf. COURTOIS 1955:54 n. 6). El text suggereix reiteradament la participació d'alans en les activitats de la pirateria vàndala de mitjan s. V.

2.41.3. Una carta de Sidoni adreçada a Probus, marit de la seva cosina germana Eulàlia, i datada a Lió o Clermont el 470/1, en parlar de les doctrines de Sòcrates i Plató, que ambdós havien après de llur professor de filosofia Eusebi d'Arles, diu: "quina mena de preceptes, bon Déu, i que preats! Si un filòsof els portés als sigambres, que viuen en aiguamolls, o als alans, fills del Caucas, o als gelons, que viuen de la llet de llurs eugues, els cors endurits i les entranyes glacials d'aquests pobles salvatges i rudes sens dubte s'amollirien i es desgelarien, i no riuríem, menysprearíem ni ens espordiríem de llur ferotgia i estupidesa, que, com a les bèsties, pateix de nècia, s'embruteix i s'inflama".¹²⁸

© Sobre el passatge, cf. COURCELLE 1964:176; quant als personatges, *PLRE* II 430, 910-11 s.v. *Eusebius 13, Probus 4*. L'epítet *Caucasigenas* convida a

¹²⁶ Sidon. *Carm.* 2, 362-365 (ed. LUETJOHANN *MGH* AA VIII, p. 182):

*simul et reminiscitur illud,
quod Tartesiatis avus huius Vallia terris
Vandalicas turmas et iuncti Martis Halanos
stravit et occiduam texere cadavera Calpen.* 365

¹²⁷ Sidon. *Carm.* 2, 377-380 (ed. LUETJOHANN *MGH* AA VIII, p. 182-183):

*Noricus Ostrogothum quod continet, iste timetur;
Gallia quod Rheni Martem ligat, iste pavori est;
quod consanguineo me Vandalus hostis Halano
diripuit radente, suis hic ultus ab armis.* 380

¹²⁸ Sidon. *Ep.* 4, 1, 4 (ed. LUETJOHANN *MGH* AA VIII, p. 53): *at qualium, deus bone, quamque pretiosorum, quae si quis deportaret philosophaturus aut ad paludicolos Sygambros aut ad Caucasigenas Alanos (halanos LMTCFP) aut ad equimulgas Gelonos, bestialium rigidarumque nationum corda cornea fibraeque glaciales procul dubio emollirentur egelidarentur neque illorum ferociam soliditatemque, quae secundum beluas ineptit brutescit accenditur, rideremus contemneremus pertimesceremus.*

explotar les altres referències al Caucas de Sidoni com a possibles al·lusions als alans.

2.42. Vegeci.¹²⁹ Flavi Vegeci Renat (final s. IV), *vir illustris & comes*, és l'autor de l'únic compendi de ciència militar romana que ens ha pervingut, l'*Epitoma rei militaris*, en quatre llibres, escrit després de l'any 383 i dedicat a un emperador anònim, potser Teodosi I (379-95) o Valentinià II (375-92).

2.42.1. Dos passatges de l'*Epitoma* contenen breus al·lusions als alans:

a) al principi d'un capítol dedicat a les armes usades pels antics (*quo armorum genere usi sunt antiqui*), llegim: "l'ocasió demana que provem de referir amb quina mena d'armes han d'instruir-se i protegir-se els reclutes; però, en aquest sentit, l'antic costum s'ha perdut totalment, car, encara que amb l'exemple de gots, hunnes i alans l'armament de la cavalleria hagi progressat molt, és evident que la infanteria està desguarnida".¹³⁰

b) al final del llibre tercer, Vegeci s'adreça així al destinatari de la seva obra: "hom ha exposat, emperador invicte, allò que els autors més notoris van transmetre a la posteritat, posat a prova en èpoques diverses i fonamentat en l'experiència, per tal que, a la destresa a assagetar, que el persa admira en la teva Serenitat; a la teva tècnica i gràcia a muntar, que la nació dels hunnes i alans voldria imitar, si pogués; a la teva velocitat a córrer, que no igualen ni el sarraf ni l'indi; a la teva perícia en l'exercici de l'*armadura*, que els instructors s'alegrarien d'entendre només en part, s'uneixin les regles de combatre o, més ben dit, l'art de vèncer".¹³¹

© Com remarca BACHRACH 1973:36 n. 30, la *scientia equitandi* d'alans i hunnes, que esdevé proverbial en el panegíric, va tenir com a efecte, potser a partir de l'*exemplum* d'auxiliars bàrbars (cf. Aureli Víctor § 2.19.1; Pacat § 2.34.1; Zòsim § 3.20.1), reformes en la cavalleria imperial, en perjudici de la infanteria; sobta, però, el fet que Vegeci no diu en què van consistir i només parla de canvis "en els costums d'entrenament, la mena d'armes i la noblesa dels cavalls" (*Mil.* 3, 26 *usu exercitii, armorum genere, equorum nobilitate*).

2.43. Víctor de Vita.¹³² En la seva "Història de la persecució de la província d'Àfrica" (*Historia persecutionis Africanae provinciae*), redactada seixanta anys després de la invasió vàndala (ca. 485), Víctor, bisbe de Vita, a la Bizacena, descriu la persecució de l'església catòlica al nord d'Àfrica pels vàndals arrians; dos passatges de l'obra transcriuen sengles edictes del rei vàndal Huneric (r. 477-84), adreçats "a tots els bisbes homousians" (20 maig 483)¹³³ & "a tots els

¹²⁹ Flavius Vegetius Renatus (ed. C. LANG BT 1885²); *LatLit* IV.1 194-201; *PLRE* I 763 s.v. *Renatus*; *Eurasia* 25

¹³⁰ Veg. *Mil.* 1, 20 (ed. LANG BT, p. 21-22): *locus exigit ut, quo armorum vel instruendi vel muniendi sint tirones, referre temptemus. sed in hac parte antiqua penitus consuetudo deleta est; nam licet exemplo Gothorum et Alanorum (Halan- V) Hunnorumque equitum arma profecerint, pedites constat esse nudatos.*

¹³¹ Veg. *Mil.* 3, 26 (ed. LANG BT, p. 124-125): *digesta sunt, imperator invicte, quae nobilissimi auctores diversis probata temporibus per experimentorum fidem memoriae prodiderunt, ut ad peritiam sagittandi, quam in serenitate tua Persa miratur, ad equitandi scientiam vel decorem, quae Hunnorum Alanorumque (Halan- 8) natio velit imitari, si possit, ad currendi velocitatem, quam Saracenus Indusque non aequat, ad armaturae exercitationem, cuius campidoctores vel pro parte exempla intellexisse gaudent, regula proeliandi, immo vincendi artificium iungeretur.*

¹³² Victor Vitensis (ed. C. HALM MGH AA III.1 1879, pp. 1-58); *LatLit* IV.2 567-569; *Eurasia* 29.

¹³³ Vict. Vit. 2, 39 (ed. HALM MGH AA III.1, p. 22): *rex Hunirix Wandalorum et Alanorum uniuersis episcopis homousianis.*

pobles sotmesos a la nostra autoritat (25 febrer 484)"¹³⁴ i encapçalats per la fórmula "Huneric, rei dels vàndals i dels alans" (*rex Hunirix Wandalorum et Alanorum*); cf. COURTOIS 1955:237 n. 7; BACHRACH 1973:58 n. 81.

Fonts epigràfiques llatines

2.44. *Varia epigraphica*.¹³⁵ Hem tingut notícia dels següents testimonis epigràfics sobre alans i roxolans:

a) dues inscripcions de Pola esmenten un cert *P. Aelius Rasparaganus* (§ 2.50) *rex Roxolanorum*, que hom ha associat amb el rei roxolà andnim que va concloure segons la *Historia Augusta* (§ 2.9.1.a) una pau amb l'emperador Hadrià (117-38), i el seu fill *P. Aelius Peregrinus*. Aquests personatges, potser reclosos a Pola en una captivitat honorable, haurien manllevat d'Hadrià el nom *P. Aelius*; cf. *RE* I₁ [1893] 528 (s.v. *Aelius* 109, 119), que data els fets ca. 117/8.¹³⁶

b) ens ha pervingut un petit poema epigràfic del mateix Hadrià, dedicat a un cavall: "Borístenes l'alà, el corser del cèsar, solia volar per la plana, els aiguamolls i els turons etruscs; a la caça de senglars pannonis, cap senglar mai no va gosar noure'l amb el seu ullal blanquinós quan l'encalçava; i la salivera, com sol passar, se li escampava des de la boca fins a la punta de la cua. Però en plena joventut, sa i amb els membres indemnes, va morir el dia del seu aniversari i reposa aquí a la terra"; cf. § 2.44.a; Marcial (§ 2.6.1); *Historia Augusta* (§ 2.9.1.h); BACHRACH 1973:10.¹³⁷

c) una inscripció africana esmenta Gelfimer (530-33), darrer rei dels vàndals i dels alans (cf. Procopi § 5.15.3.c).¹³⁸

Onomàsticon

2.45. Ababa

NP [f.] **D Ababa** Capit. Maxim. 1, 6; Iord. *Get.* 15, 83; *Rom.* 281. — **P** Alana, mare de l'emperador Maximí (235-38) i muller del got *Micca* (§ 2.9.1.d). — **I JUSTI** (*NB* 1) el va relacionar amb l'antropònim escita Ἰββαβος (Olbia IP; cf. *Slav.* 128; per a *ZGUSTA* (*PN* 293-94), nom derivat d'un "Kinderwort"); molt més versemblant que les etimologies d'ABAJEV (*OJaF* 185; *Osn.* 306) **hu-vâba*

¹³⁴ Vict. Vit. 3, 3 (ed. HALM MGH AA III.1, p. 40): *rex Hunirix Wandalorum et Alanorum uniuersis populis nostro regno subiectis.*

¹³⁵ Documentació del material epigràfic:

– CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum.*

– CLE = *Carmina Latina Epigraphica* ed. F. BUECHELER.

¹³⁶ CIL V 32: *P. Aelio Rasparagano regi Roxolanorum v. v. f.*

CIL V 33: *P. Aelius Peregrinus, reg[is] Sarmatarum Rasparagani f., v. f. sibi et Attiae Q. f. Procillae, lib. [iber]tabusq. posterisq. eorum.*

¹³⁷ CIL XII 1122 = CLE 1522:

<i>Borysthenes Alanus</i>		<i>ausus fuit nocere:</i>	
<i>Caesareus veredus</i>		<i>vel extimam saliva</i>	10
<i>per aequor et paludes</i>		<i>sparsit ab ore caudam</i>	
<i>et tumulos Etruscos</i>		<i>ut solet evenire.</i>	
<i>volare qui solebat,</i>	5	<i>sed integer iuventa</i>	
<i>Pannonicos in apros</i>		<i>inviolatus artus</i>	
<i>nec ullus insequentem</i>		<i>die sua peremptus</i>	15
<i>dente aper albicanti</i>		<i>hic situs est in agro.</i>	

¹³⁸ CIL VIII 17412: † *Geilamir rex Vandalorum et Alanorum.*

"bona teixidora" i d'ALTHEIM 1959-62[V]:23-24 **ap-âpa* "sense aigua" (com Surx Kotal 3 αβαβγο = **ap-âpa-ka*, però sense el darrer sufix); endemés, per a E. HOHL, editor de la *Historia Augusta*, els noms *Micca & Ababa* són un invent de l'autor de la vida de Maximí a partir d'Herod. 6, 8, 1 μιξοβάρβαρος (cf. trad. A. CHASTAGNOL, París 1994, p. XXV).

2.46. Addac

NP [m.] D *Addace* [abl.sg.] Hyd. *Cont.* 68 (*atace* H, *addacher* F) // *Chron. a. DXI* 564 *Addace* // Isid. *Hist. Goth.* 22 *Atace* (*athace* A, *utaco* P) // [Fredeg.] 2, 50 *Addacher* (cf. *PLRE* II 8 s.v. *Addac*). — P *Rei (rex)* dels alans d'Hispania l'any 418 (§§ 2.27.1.d; 4.6.3.e; 4.17.1.a; 4.12.1). — I MOMMSEN *MGH AA XI ad. loc.* ja va rebutjar la lectura *Utaco*, mentre que *Addacher* s'explica pel mateix text (*Addace rege*). Associat per ABAJEV (*OJaF* I 253; cf. GERHARDT 1939:37) amb els noms xin. *A-da-chi* (§ 15.20) / *A-ta-chi* (§ 15.23); són inversemblants les etimologies a partir del turcotàtar *atak* "glòria" (W. RADLOFF *apud Slav.* 129) & l'oss.ir. *æddag* dig. *ændag* "exterior" (VERNADSKY 1953:192; 1959:23; 1963:407), així com l'origen hunne de HUMBACH 1969:47; crítica d'aquestes teories a ALEMANY 1993b, on proposem una forma **at(t)aka-* / **ad(d)aka-* "papa" amb geminació expressiva + sufix diminutiu irànic *-*aka* (cf. *PN* 299).

2.47. Beorgor

NP [m.] D *Beorgor* *Fast. Vind.* I 593; Cassiod. *Chron.* 1278; Marcellin. 464 // *Beorgum* [acus.sg.] Iord. *Get.* 236 // *Biorgor* Paul. Diac. *Hist. Rom.* 15, 1 (cf. *PLRE* II 224 s.v. *Beorgor*). — P *Rei (rex)* dels alans al nord d'Itàlia l'any 464 (§§ 2.26; 4.5.1.b; 4.22.1.c; 4.19.3.a). — I MILLER (*OË* III 96) va proposar un compost a partir de l'oss.dig. *bewræ* "molt" + *korun* "demanar"; millor VASMER (*Slav.* 134), que hi veu un equivalent de l'av. *baêvarğaô-* "que té molt bestiar boví" (conjectura seguida per *OJaF* I 159, 166; *Osn.* 283, 290).

2.48. Eochar

NP [m.] D *Eochari* [dat.sg.] Const. Lugd. *Vita S. Germ.* 28 (*Gochari* corr. e *Gocheri* A 2a²; *Gothari* Mombritius; *Goari* A4; *Gobari* A3; *Eocharich* Surlius; *Eothari* B1a); *Eochar* Heiric. *Vita S. Germ.* 5, 17. — P *Rei (rex)* dels alans a Armòrica ca. 445/6 (§§ 2.23.1; 4.15). — I Equiparat sovint amb Γώαρ (§ 3.25; sobre aquesta qüestió, *vid.* comentaris a §§ 2.23.1 & 4.6.2); creiem més probable, però, que sigui un personatge (i antropònim) diferent. MILLER (*OË* III 96) el va explicar a partir d'un oss. **jæw-xwar* "que menja mill", conjectura seguida arreu (així *Slav.* 137; *OJaF* I 190; *Osn.* 310; VERNADSKY 1963:424-25; BACHRACH 1973:96-97; falta, però, a *IËSOJa* I 563-64 s.v. *jæw*); el mill hauria estat un aliment habitual entre els sàrmates.

2.49. Eunones

NP [m.] D *Eunones* Tac. *Ann.* 12, 15-20. — P *Rei* dels aorsos (*qui Aorsorum genti praesidebat*) l'any 49 (§ 2.13.2). — I Antropònim grec; cf. l'acus.sg. *Eunonen* (Tac. *Ann.* 12, 15, 2; 18, 1), que indica una forma **Eὐνώνης*, així com l'antropònim *Eυνων* (Tanais III; *PN* 379); JUSTI (*NB* 89b) documenta un *Eυνωνας* al corpus pòntic de B. LATYŠEV (*IPE* II 257, n° 442).

2.50. Rasparaganus

NP [m.] D *Rasparagano* [dat.sg.] *CIL* V 32; -*ani* [gen.sg.] *CIL* V 33. — P *Rei (rex)* dels roxolans o sàrmates (s. II) en temps d'Hadrià (§ 2.44.a). — I Per a

ABAJEV (*OJaF* I 182-83; *Osn.* 304) una forma iran. **fra-spara-ka-na-*, a partir d'un oss. *rafsæræg* "el que pren l'ofensiva" (cf. *NB* 259b; *Slav.* 147).

2.51. Saphrax

NP [m.] **D** *Saphrax* *Amm.* 31, 3, 3; 4, 12; 12, 12.17; *Iord. Get.* 134, 140 // *Σάφρακα* [acus.sg.] *Zos.* 4, 34, 2 (cf. *PLRE* I 802). — **P** Cabdill ostrogot *ca.* 375/80 (§ 2.18.3.d). — **I** VERNADSKY 1963:405 considera que "this is the Latin transliteration of the Alanic (*sic!*) word *saurag* (literally, 'black back') the name of a breed of horses", usat com a denominació d'un clan i del seu líder (cf. BACHRACH 1973:27 n. 2); cf. el nom *Σευραγ[ος]* (*Phanagoria* aet. rec.; *PN* 204), explicat en canvi per *IESOJa* II 341 a partir d'un oss. *sæw-rag* "matiner"; per a BOCK 1992:110, hunne (improbable); *vid.* ALEMANY 1993b:158 n. 12.

